Orlandov stup: od nastanka do danas

Konjevod, Mara

Master's thesis / Diplomski rad

2021

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:131:274071

Rights / Prava: In copyright / Zaštićeno autorskim pravom.

Download date / Datum preuzimanja: **2024-04-20**

Filozofski fakultet
Sveučilišta u Zagrebu

Repository / Repozitorij:

ODRAZ - open repository of the University of Zagreb
Faculty of Humanities and Social Sciences

zir.nsk.hr

dabar
DIGITALNI AKADEMSKI ARHIVI I REPOZITORIJI

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU

FILOZOFSKI FAKULTET

Odsjek za povijest umjetnosti

Diplomski rad

Orlandov stup: od nastanka do danas

Mara Konjevod

Mentor: dr. sc. Marko Špikić, red. prof.

ZAGREB, 2021.

Sveučilište u Zagrebu
Filozofski fakultet
Odsjek za povijest umjetnosti
Diplomski studij

Diplomski rad

ORLANDOV STUP: OD NASTANKA DO DANAS

Orlando's Column: from its origin to the present day

Mara Konjevod

SAŽETAK

U ovom diplomskom radu predstavljen je Orlandov stup, jedan od najvažnijih dubrovačkih spomenika. Gotička skulptura s pripadajućim stupom postavljena je na glavni gradski trg 1419. godine kao simbol samopouzdanja novonastale republike, ali i podanički znak Sigismundu, ugarskom kralju s kojim su Dubrovčani njegovali poseban odnos. Radi se o prvoj javnoj skulpturi u kojoj su začeti novi umjetnički koncepti. Izradio ju je Bonino di Milano koji je u to vrijeme stupio u državnu službu te sudjelovao na brojnim projektima urbanističkog usavršavanja grada. Dubrovački Orlando podrijetlo vuče iz njemačke sredine u kojoj se kipovi viteza Rolanda postavljaju na središnje gradske trgove kao pravni simboli. Iako među njima postoje određene sličnosti, nijedan njemački spomenik nije poslužio kao izravni predložak dubrovačkom. Orlando je u životu republike imao i brojne funkcije, od čega je posebno problematično bilo nošenje državne zastave koje je uvelike utjecalo na njegova kasnija oštećenja. Proživio je burnu prošlost: 1825. godine srušila ga je bura, restauriran je i vraćen na Lužu tek 1878. godine, a zabilježene su i intervencije 1950-ih godina te nakon Domovinskog rata. Kontroverzno restauriranje iz 2006./2007. godine produbilo je već postojeće probleme i dovelo spomenik u stanje ugrožene egzistencije. Od 2019. godine Orlando je okovan skelom te su na njega postavljeni mjerni uređaji. Monitoring će trajati do lipnja 2021. godine te će se na temelju njegovih rezultata donijeti odluka o Orlandovoj budućnosti.

Rad je pohranjen u: knjižnici Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu.
Rad sadrži: 83 stranice i 59 reprodukcija. Izvornik je na hrvatskom jeziku.
Ključne riječi: Bonino di Milano, gotika, javna skulptura, monitoring, Orlandov stup, oštećenja, restauriranje
Mentor: dr.sc. Marko Špikić, red. prof., Filozofski fakultet
Ocjenjivači: dr.sc. Franko Ćorić, dr.sc. Predrag Marković, dr.sc. Marko Špikić
Datum prijave rada: _____
Datum predaje rada: _____
Datum obrane rada: _____
Ocjena: _____

Ja, Mara Konjevod, diplomantica na Istraživačkom smjeru – modul konzervatorstvo diplomskoga studija povijesti umjetnosti na Odsjeku za povijest umjetnosti Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, izjavljujem da je diplomski rad pod nazivom Orlandov stup: od nastanka do danas, rezultat mog istraživanja i u potpunosti samostalno napisan. Također, izjavljujem da niti jedan dio diplomskoga rada nije izravno preuzet iz nenavedene literature ili napisan na nedozvoljen način, te da se tekst u potpunosti temelji na literaturi kako je navedeno u bilješkama, uz poštivanje etičkih standarda u citiranju i korištenju izvora.

U Zagrebu, 24. ožujka 2021.

SADRŽAJ

1.UVOD 1
2. POLITIČKA I KULTURNA KLIMA DUBROVAČKE REPUBLIKE NA PRIJELAZU IZ 14. U 15. STOLJEĆE 2
3. PODIZANJE ORLANDOVOG STUPA 6
3.1. Legenda o Orlandu i teorija o postojanju ranijeg stupa 9
4. PITANJE AUTORSTVA I STILSKE ODREDNICE 11
5. ORLANDO: IZMEĐU NJEMAČKE I TALIJANSKE TRADICIJE 21
6. DUBROVAČKI ORLANDO I ROLANDOVI KIPOVI U EUROPI 25
7. FUNKCIJA I ZNAČENJE U ŽIVOTU REPUBLIKE 34
8. DEGRADACIJA STUPA OD IZGRADNJE DO DANAS 38
8.1. Vrnički vapnenac 38
8.1.1. Vanjski i unutrašnji uzroci propadanja 39
8.2. Prva oštećenja i intervencije 40
8.3. Projekt sanacije 2003.-2007. 47
9. PREGLED STANJA I OŠTEĆENJA 56
10. ISTRAŽIVANJA I RADOVI U TIJEKU 63
11. BUDUĆNOST SPOMENIKA I PITANJE PREZENTACIJE 67
12. ZAKLJUČAK 70
13. IZVORI 72
13.1. Arhivski izvori 72
13.2. Internetski izvori 72
13.3. Razgovor 73
14. POPIS LITERATURE 74
15. POPIS ILUSTRACIJA 79

1.UVOD

Tema ovog diplomskog rada je Orlandov stup, jedan od najvažnijih simbola grada Dubrovnika. Gotički spomenik koji se nalazi na glavnom gradskom trgu proživio je burnu povijest te pretrpio brojna oštećenja koja su uvjetovala njegovo današnje stanje.

Rad je tematski podijeljen u dva dijela. Prvi dio bavi se prikazom povijesti spomenika. Prikazat će se povijesno-kulturne okolnosti sredine u razdoblju koje neposredno prethodi nastanku stupa, ključne za formiranje ideje o njegovom postavljanju. Uz pomoć arhivskih zapisa opisat će se podizanje Orlandovog stupa. Ono će biti nadopunjeno različitim teorijama i legendama koje otvaraju novu perspektivu u sagledavanju spomenika. Djelo će biti stavljeno u kontekst umjetničkih strujanja tog vremena, a na temelju njegove stilske analize razmotrit će se i pitanje autorstva. Bit će objašnjeni razlozi preuzimanja motiva ovog srednjovjekovnog viteza iz franačkog legendarija te njegova pretvorba u lokalni simbol. Pritom će se dubrovački Orlando usporediti sa srodnim europskim kipovima, a navest će se i različite funkcije i uloge koje je imao kroz povijest.

Drugi dio rada posvećen je degradaciji stupa kroz stoljeća i poduzetim intervencijama koje su nužan preduvjet za kompletan uvid u aktualnu problematiku. Prethodno će ukratko biti objašnjene karakteristike materijala od kojeg je izrađen, kao i različiti uzroci njegova propadanja. Navest će se ključne godine u životu spomenika, uz elaboraciju svih intervencija koje su ga dovele u današnje stanje. Dat će se pregled aktualnog stanja s pripadajućim oštećenjima, ključan za razumijevanje daljnjih istraživanja i radova u tijeku. Na samom kraju, bit će predstavljene mogućnosti njegove sanacije u budućnosti.

Cilj je ovog rada dati sveobuhvatan pregled Orlandovog stupa od nastanka do danas. Objašnjenje svih značenja koja nosi, zajedno s uvidom u prethodna oštećenja i intervencije od presudne su važnosti za sagledavanje njegovog današnjeg stanja i svih problema koje ono generira, kao i za promišljanje o njegovoj sudbini.

U radu je konzultirana referentna literatura vezana uz povijest Orlandovog stupa. Nezaobilazan dio su i građa iz Zavoda za obnovu Dubrovnika te stručna literatura o degradaciji kamena općenito, korištene za objašnjenje prethodnih intervencija i aktualnog stanja spomenika u drugom dijelu rada. Od velikog značenja je i razgovor s dr.sc. Vinkom Marinković, bez kojeg ne bismo bili u mogućnosti dobiti kompletan uvid u istraživanja i radove u tijeku, kao ni u ponuđene mogućnosti buduće obnove.

2. POLITIČKA I KULTURNA KLIMA DUBROVAČKE REPUBLIKE NA PRIJELAZU IZ 14. U 15. STOLJEĆE

Druga polovica 14. stoljeća označava prekretnicu u dubrovačkoj povijesti. To je razdoblje u kojem ova mala, ali moćna komuna „kreće putem samostalnosti i postaje važan čimbenik u međunarodnoj zajednici“[1]. Godine 1358. Mlečani su se, u vrijeme Ludovika I. Anžuvinca, Zadarskim mirom bili prisiljeni odreći svojih uporišta na istočnojadranskoj obali i prepustiti ih ugarskoj kruni. Time se Dubrovnik oslobodio vrhovne vlasti Venecije, čija je politika sve više kočila njegov razvoj te se po prvi put u svojoj povijesti politički ujedinio s ostalim hrvatskim zemljama. Ludovik je bio svjestan toga da Dubrovnik mora priskrbiti mirnim putem jer ga je bilo vrlo teško osvojiti s kopna, a s mora gotovo nemoguće. Kako bi pridobio Dubrovčane na svoju stranu, 27. svibnja iste godine izdao je Višegradski privilegij, zasigurno jedan od najvažnijih ugovora u dubrovačkoj povijesti uopće[2]. Višegradskim je ugovorom Dubrovnik dobio povlastice kakve nijedan drugi dalmatinski grad nije mogao ni zamisliti te je njime uvelike određen odnos Dubrovnika i Ugarskog kraljevstva za buduća stoljeća[3]. Bio je to velik iskorak prema potpunoj samostalnosti, s obzirom na to da se grad tek formalno odrekao dijela suvereniteta, no zapravo razvio posve ravnopravan državno-pravni status[4]. Zbog toga se 1358. neslužbeno smatra godinom nastanka Dubrovačke Republike. Svjesni svog osjetljivog i veoma značajnog geostrateškog položaja, a u isto vrijeme nemogućnosti da, zbog manjka naoružanja i demografskog potencijala, održe svoju opstojnost i obrane se od brojnih neprijatelja, Dubrovčani su od pamtivijeka tražili moćne zaštitnike. Upravo je ugarska vlast za njih bila najbolji izbor jer je bila dovoljno jaka, a opet dovoljno udaljena, što je na neki način ulijevalo sigurnost u to da se njihova zaštita neće pretvoriti u tlačenje[5]. Nakon Ludovikove smrti 1382. godine, za njegovu se kći Mariju oženio češki kraljević Sigismund Luksemburški. Njegovom krunidbom u ožujku 1387. započelo je dramatično razdoblje obilježeno stalnim borbama za očuvanje krune, gubitcima bitki i teritorija, mnogobrojnim sukobima, opasnostima i preokretima koje su potrajali sve do njegove smrti 1437. godine. Unatoč konstantnim previranjima, „Dubrovčani nikada nisu dovodili pripadnost ugarskom kraljevstvu

[1] Zdenka Janeković Römer, »Dubrovačka Republika u europskim političkim procesima tijekom vladavine Anžuvinaca i kralja Sigismunda Luksemburškog«, u: *Orlando, simbol slobode*, katalog izložbe (Dubrovnik, Knežev dvor, 14. 9. 2019.−4. 1. 2020.), (ur.) Pavica Vilać, Dubrovnik: Knežev dvor, 2019., str. 44

[2] Vidi u: Zdenka Janeković Römer, *Višegradski ugovor, temelj Dubrovačke Republike*, Zagreb: Golden marketing, 2003.

[3] Isto, str. 8

[4] Bernardica Pavlović, »Orlandov stup u Dubrovniku: njegova uloga, mijene i trajanje«, u: Adriana Kremenjaš-Daničić, *Orlandovi europski putovi*, Dubrovnik: Europski dom, 2006., str. 393

[5] Zdenka Janeković Römer, 2019., str. 17

u pitanje – svakom novom kralju iznova su obećavali vjernost i tražili od njega potvrdu višegradskih povlastica“[6]. Čak je i Filip de Diversis u *Opisu slavnoga grada Dubrovnika* posvetio poglavlje »O pohvalnoj vjernosti Dubrovčana svetom kraljevskom veličanstvu Ugarske« u kojem ističe kako nikada nisu željeli ni tražili drugog gospodara[7]. Vjernost Sigismundu, uz neprestane težnje proširenja teritorija, osigurala im je njegovu potporu, na način da su se u osvit 15. stoljeća Dubrovčani mogli pohvaliti teritorijem kakav nije imao nijedan dalmatinski grad[8]. Datum koji je uvelike odredio prirodu odnosa Dubrovnika s novim kraljem bio je 21. prosinca 1396. godine kada je Sigismund nakon katastrofalnog poraza u bitci kod Nikopolja uplovio u Dubrovnik. Knez mu je po dolasku predao ključeve grada, a Sigismund ih odmah vratio, priznajući tako nezavisnost Dubrovnika[9]. U Dubrovniku je boravio devet dana, tamo je proslavio Božić, a bio je smješten u Kneževu dvoru. Prilikom boravka u gradu, kralj je tadašnjem knezu dodijelio titulu Viteza zlatne ostruge, a bila je to čast koja se prenosila na sve buduće dubrovačke knezove. Upravo je primanje te časti vjerojatno potaknulo dubrovačku vlast da svoju zahvalnost i uzajamnu privrženost pretoče u kameni stup na jednom od najistaknutijih mjesta u gradu[10]. U svakom slučaju, Sigismund je bio jedini ugarski kralj koji je posjetio Dubrovnik, a Dubrovčani su mu na tome bili iznimno zahvalni te mu obećali vjernost „dok stoje zidine grada koje ih čuvaju“[11].

Međutim, novi veliki izazov, kako za Sigismunda tako i za Dubrovčane, bila je krunidba Ladislava Napuljskog 1403. godine, kojom je on primio vlast nad kraljevinama Hrvatskom i Dalmacijom te potonju prodao Mletačkoj Republici 1409. godine. Dubrovnik je uspio izbjeći predaju, i to iz više razloga: pobuna nije zahvatila njegovo neposredno zaleđe, imao je privilegiran položaj u Kraljevstvu, čvrstu i uređenu vlast te nije bio stranački podijeljen[12]. Iako je zadržao svoju samostalnost, grad se u nadolazećim godinama nalazio u velikoj opasnosti, sa svih strana okružen neprijateljima i u strepnji za svoju sudbinu. Naime, do 1420. godine rat između Venecije i Sigismunda okončan je potpunim uspjehom Venecije, nakon kojeg je Ugarsko-Hrvatskom Kraljevstvu ostala tek nekolicina posjeda, među ostalima i Dubrovnik. Venecija je dotad zaposjela gotovo čitavu istočnojadransku obalu, dok je na istoku započeo osmanski vojni pohod prema Europi. Kao „najbolji poznavatelj prilika na

[6] Zdenka Janeković Römer, 2003., str. 137
[7] Vidi u: Filip de Diversis, *Opis slavnoga grada Dubrovnika*, (ur.) Zdenka Janeković Römer, Zagreb: Dom i svijet, 2004., str. 100
[8] Zdenka Janeković Römer, 2019., str. 29
[9] Isto, str. 31
[10] Matko Matija Marušić, »Dubrovački Orlando: izvori, autori i otvorena pitanja«, u: *Dubrovnik : časopis za književnost i znanost, 30, br. 2-3,* (2019.), str. 49
[11] Zdenka Janeković Römer, 2019., str. 37
[12] Isto, str. 37-38

Balkanu“, Dubrovnik je bio svjestan činjenice da ugarska zaštita više nije dostatna i da samo nepogrešivim diplomatskim potezima može sačuvati svoju samostalnost, a da pritom ostane posve neutralan[13]. S obzirom na to da je gradu prijetila istovremena opasnost od Mletaka i Osmanlija, vješti su Dubrovčani s Portom sklopili ugovor koji im je osigurao slobodu kretanja i trgovanja u osmanlijskim zemljama, što je uvelike ojačalo njihov položaj[14]. Sigismund je umro 1437., a Dubrovčani su mu odali posljednje počasti 20. siječnja 1438. kojima je prisustvovao i Filip de Diversis. On je na zadušnici održao i govor u kojem Sigismunda slavi kao „nikada pobijeđenog vladara čitavog svijeta, kralja i gospodara ovog najvjernijeg grada Dubrovnika“ te onoga „čija su djela bila nevjerojatna i vrline najbožanskije“[15]. Iz čitavog govora vidljivo je da su Dubrovčani Sigismundu bili posebno naklonjeni te s njim njegovali odnos kakav neće imati ni s jednim kasnijim hrvatsko-ugarskim kraljem, iako je Dubrovnik uživao hrvatsko-ugarsku zaštitu sve do 1526. godine.

Unatoč napetostima i opasnostima koje su ga pratile, Dubrovnik je početkom 15. stoljeća ulazio u svoje „zlatno doba“, ne dopuštajući da ga pokolebaju i zaustave (ne)prilike koje su se odvijale u njegovoj neposrednoj blizini. Tako je postao „drugom jadranskom republikom koja je tijekom stoljeća sačuvala vlastite zakone i institucije, samostalnost i samoupravu, unatoč mrežama međuovisnosti, uvjetovanima vanjskopolitičkim okolnostima“[16]. Svjestan svoje geostrateške važnosti, bio je u ravnoteži između dvaju suprotstavljenih svjetova, što mu je omogućilo da se gradi u miru s kojim mu je i sloboda bila zajamčena[17]. Budući da je rivalstvo s Venecijom za Dubrovčane u svemu bilo presudno, u pronalaženju odgovarajućih uzora okrenuli su se centrima modernog napretka, u prvom redu Toskani i Firenci, u isto vrijeme nastojeći osamostaliti vlastitu kulturu zapadnjačkog usmjerenja radi što nezavisnijeg opstanka[18]. U skladu s time, dok su Mlečani slavili svoju premoć na istočnojadranskoj obali nametanjem vlastitog kamenog znamenja – krilatog lava svetog Marka, Dubrovnik se svim silama trudio odmaknuti od mletačkih modela s kojima je ionako bio preopterećen te uzdići

[13] Bernardica Pavlović, 2006., str. 393-394
[14] Cvito Fisković, *Naši graditelji i kipari XV. i XVI stoljeća u Dubrovniku*, Zagreb : Matica hrvatska, 1947., str. 17
[15] Filip de Diversis, Dubrovački govori u slavu ugarskih kraljeva Sigismunda i Alberta, (ur.) Zdenka Janeković Römer, Dubrovnik-Zagreb: Zavod za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku, 2000., str. 31
[16] Zdenka Janeković Römer, 2019., str. 45
[17] Igor Fisković, »Dubrovnik u mijenama stila 15.stoljeća na Jadranu«, u: *Likovna kultura Dubrovnika 15. i 16. stoljeća: znanstveni skup uz izložbu Zlatno doba Dubrovnika*, (ur.) Igor Fisković, Zagreb: Muzejsko galerijski centar, 1991., str. 23
[18] Isto, str. 23-25

svijest o vlastitoj državnosti[19]. Stoga nije čudno da se u tom razdoblju mirnog razvoja i ekonomskog uspona Dubrovnik pretvara u veliko gradilište, a u njega pritječu brojni strani umjetnici koji, kao „katalizatori nužnog napretka“[20] stečena znanja u svojim domovinama nastoje prenijeti te u isto vrijeme prilagoditi ukusu sredine i lokalnim prilikama. Upravo će zbog toga prva desetljeća 15. stoljeća u Dubrovniku koji teži samopotvrdi te isticanju novostečene samostalnosti iznjedriti jedan od najvažnijih simbola i kamenih spomenika uopće – Orlandov stup. Naručen zbog uzdizanja samopouzdanja novonastale republike te „isticanja trajnog suprotstavljanja vanjskim prijetnjama i tekućim opasnostima“[21], od početka njezina rasta dodijeljena mu je uloga „virtualnog *mementa* Slobode i Pravde“[22] koja se u svijesti Dubrovčana zadržala sve do današnjih dana.

[19] Igor Fisković, »Orlandov stup u dubrovačkom kiparstvu«, u: *Orlando− simbol slobode*, katalog izložbe (Dubrovnik, Knežev dvor, 14. 9. 2019.−4. 1. 2020.), (ur.) Pavica Vilać, Dubrovnik: Knežev dvor, 2019., str. 110-112.
[20] Igor Fisković, *Reljef renesansnog Dubrovnika*, Dubrovnik: Matica hrvatska, 1993., str. 15
[21] Isto, str. 93
[22] Igor Fisković, 2019., str. 112

3. PODIZANJE ORLANDOVOG STUPA

Prvi pisani tragovi o Orlandovom stupu pred današnjom baroknom crkvom sv. Vlaha, na mjestu koje je stoljećima bilo i ostalo žila kucavica Grada, datiraju iz 1417. godine. Radi se o dokumentu koji se čuva u Državnom arhivu u Dubrovniku, zaključku Malog vijeća 4. kolovoza iste godine[23]. U zaključku je navedena odluka da se isplati 15 preostalih perpera stanovitom Ratku Tičivčiću, i to za kamen kara koji je donio[24]. Iz toga se daje zaključiti da je kamen u Dubrovnik bio dopremljen netom prije ove odluke. U istom se dokumentu spominje odluka o davanju napojnice mornarima koji su kamen prenijeli, a bilo je to 5 perpera, 2 groša i 12 folara iz državne blagajne[25]. Iako se u zaključku ne spominje iz kojeg je kamenoloma pristigao kamen za izradu stupa, poznato je da se najbolja vrsta kamena, korištena za izgradnju čitavog grada, dobavljala prvenstveno s otoka Korčule, i to iz kamenoloma Kamenjak i Vrnik[26]. Na temelju izgleda kamena za Orlandov stup zaključeno je da se radilo upravo o kamenu s otoka Vrnika[27]. Sljedeći dokument važan za podizanje Orlandovog stupa, također arhivski zapis, datira iz 7. kolovoza iste godine, odnosno, svega tri dana nakon prethodnog zaključka Malog vijeća[28]. U njemu su navedeni službenici odgovorni za izradu novog stupa – Lujo Gučetić i Giore Palmotić. Naime, za sve dubrovačke javne gradnje, Vijeće je običavalo odrediti nadstojnike, i to dvojicu ili više plemića, a oni su s majstorima bili u stalnom kontaktu te nadzirali njihov rad, isplaćivali sredstva i, naravno, izvještavali o svemu tome gradske vlasti[29]. Tako su Gučetićeve i Palmotićeve ovlasti bile, između ostalih, pregledati kamen, ugovoriti s klesarom Antunom što povoljniju cijenu te pronaći i ostale majstore za navedeni posao[30].

Od iznimnog je značenja podatak da se majstor Antun, sklopivši ugovor o gradnji, obvezao „non faciendo in eo nisi Orlandum solum prout est in antiquo carro“[31]. Iz toga se jasno može iščitati da je već i prije postojao stup prema kojem je vjerojatno izrađen ovaj današnji. Budući da u arhivskim zapisima o njemu nema nikakvog spomena, prethodni je Orlando zasigurno

[23] Vidi u: Ilija Mitić, »Orlandov stup u Dubrovniku«,(ur.) Vinicije B. Lupis, u: *Orlando− simbol slobode,* katalog izložbe (Dubrovnik, Knežev dvor, 14. 9. 2019.−4. 1. 2020.), (ur.) Pavica Vilać, Dubrovnik: Knežev dvor, 2019., str. 88
[24] Ilija Mitić, *Orlandov stup u Dubrovniku*, poseban otisak Društva prijatelja dubrovačke starine, Dubrovnik, 2007., str. 8
[25] Ilija Mitić, 2019., str. 88
[26] Cvito Fisković, 1947., str. 47
[27] Ilija Mitić, 2019., str. 88
[28] Vidi u: Ilija Mitić, 2019., str. 88
[29] Cvito Fisković, 1947., str. 52
[30] Ilija Mitić, 2019., str. 88
[31] Milorad Medini, *Starine dubrovačke*, Dubrovnik: Jadran, 1935., str. 257

bio kratkog vijeka, s obzirom na to da bi u protivnom o njemu pronašli barem nekakve arhivske podatke[32]. Iako ne postoje egzaktni podaci koji bi potvrdili koje je točno godine privremeni Orlandov stup bio postavljen, Mitić donosi pretpostavku da je izrađen između 1399. i 1407.godine[33]. Njegovo objašnjenje leži u tome da u dubrovačkom arhivu nedostaju dokumenti iz serije »Reformationes«, nastale upravo u tom vremenskom periodu, uz mogućnost da je neki od njih sadržavao informacije o stupu. Cvito Fisković je, pak, smatrao da je taj pređašni Orlando postojao već u 2. polovici 14. stoljeća, a možda i nedugo nakon 1358. godine kada se Grad oslobodio mletačke vlasti i došao pod zaštitu Ugarsko-hrvatskog kraljevstva, što se ipak čini manje vjerojatnim[34]. Matko Matija Marušić je 2019. godine donio nove spoznaje iz nedavno objavljenih arhivskih vrela – zapis iz lipnja 1411. godine u kojem se „ovlašćuju nadstojnici općinskih radova da ugovore s majstorom Petrom iz Šibenika posao izrade kara“[35]. Ne zna se sa sigurnošću tko je bio stanoviti majstor, no autor otvara mogućnost da se radilo o Petru Radmiloviću Pozdančiću koji je početkom 15. stoljeća bio aktivan u nekoliko gradova na istočnojadranskoj obali, a bio je „sposoban i tražen majstor dorastao zadatku izrade ljudskog lika u punoj skulpturi“[36]. Pretpostavlja se da je taj privremeni Orlando bio drven, čemu u prilog ide otkriće temelja s kružnim utorom za usađivanje drvenog stupa koji je pronađen uz sjevernu stranu njegovog podnožja prilikom arheoloških istraživanja 2007. godine[37]. Iako ne raspolažemo podacima o točnom datumu postavljanja današnjeg Orlandovog stupa, iz odluke Malog vijeća možemo zaključiti da on nije mogao biti podignut prije svibnja 1419., s obzirom na to da dokument datira iz 13. svibnja iste godine, a govori o uklanjanju starog i postavljanju novog kara[38]. U odluci se navodi da isti službenici koji su bili zaduženi za izradu stupa – Gučetić i Palmotić – trebaju ukloniti stari i postaviti novi, nedavno izrađeni stup, i to na istom mjestu na kojem se nalazio i prethodni, a za taj im je posao trebalo biti isplaćeno 150 perpera[39].

Prilikom podizanja, u temelje je stupa umetnuta bakrena pločica koja govori o tom događaju, a pronađena je tek u siječnju 1825. godine kada je stup oboren zbog jakog nevremena. Budući da se iz oštećenog natpisa nije mogla pročitati godina podizanja, već samo mjesec svibanj,

[32] Ilija Mitić, 2007., str. 20
[33] Isto, str. 20
[34] Cvito Fisković, 1947., str. 104
[35] Matko Matija Marušić, 2019., str. 50
[36] Vidi u: Isto, str. 50
[37] Vidi u: Marta Perkić, »Rezultati arheoloških istraživanja kod Orlandovog stupa«, u: *Zbornik u čast Ivici Žili. Zbornik radova posvećen je tajniku Matice hrvatske – Ogranak Dubrovnik, arheologu i konzervatoru Ivici Žili,* (ur.) Vinicije B. Lupis, Dubrovnik : Matica hrvatska, Ogranak Dubrovnik, 2011., str. 217-228.
[38] Ilija Mitić, 2019., str. 91
[39] Isto, str. 91

Orlandov je stup često pogrešno datiran u 1418. godinu, a ponekad čak i u 1423., koje se navode u brojnoj literaturi 20. stoljeća. Srećom, navedeni zaključak iz Državnog arhiva uspješno je riješio dvojbu. Novopodignuti stup bio je obojen i pozlaćen. Naime, 7. lipnja iste godine izdaje se dopuštenje službenicima zaduženima za podizanje Orlandovog stupa da to učine na način koji smatraju najprigodnijim[40], no, nažalost, danas ne znamo kako je spomenik izgledao nakon navedene intervencije. Posljednji arhivski dokument koji se izravno referira na izgradnju Orlandovog stupa završni je račun[41], sastavljen u prosincu 1419., iz čega doznajemo da je do kraja godine sav posao bio završen. Službenicima Gučetiću i Palmotiću odobren je iznos od 641 perpera, 1 groša i 22 parvula, koliko su potrošili za stup[42].

Osim arhivskih izvora, najraniji zapis o Orlandu donosi već 1440. godine Filip de Diversis u svom *Opisu slavnoga grada Dubrovnika* u kojem piše o „velikom kvadratnom stupu na kojem je uklesan lik Orlanda koji drži mač kao simbol pravde koja se ondje vrši“[43]. Osim u literaturi, nalazimo ga vrlo rano i u skulpturi, i to već u 1. polovici 15. stoljeća na reljefu svetog Vlaha iz istoimene crkve[44] (sl. 1). Sveti Vlaho u ruci karakteristično drži model svog grada, a na njemu se jasno razabire Placa s Orlandovim stupom na kojem se vije zastava Republike s likom sveca. Tako Orlandov stup odmah po podizanju ulazi u likovnu i književnu baštinu Dubrovnika te postaje jednim od najvažnijih simbola i odrednica njegova identiteta.

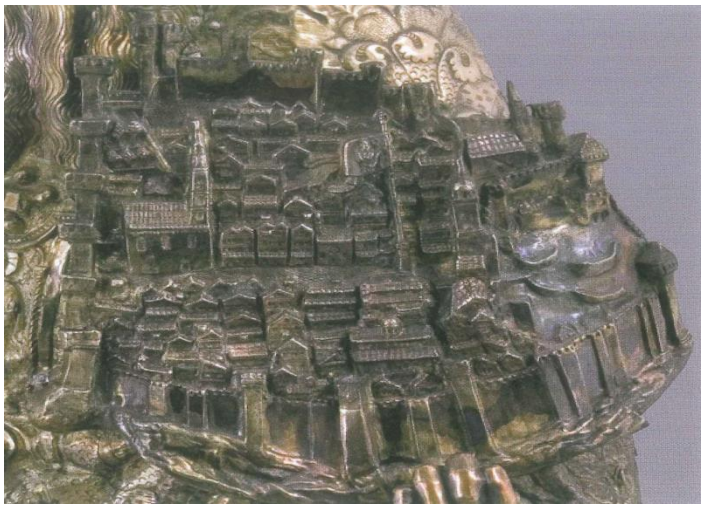

Slika 1. *Reljef sv. Vlaha, detalj s Orlandovim stupom*

[40] Isto, str. 92
[41] Isto, str. 93
[42] Isto, str. 93
[43] Filip de Diversis, 2004., str. 95
[44] Vinicije B. Lupis, »Orlandov stup u likovnoj umjetnosti«, u: *Orlando− simbol slobode*, katalog izložbe (Dubrovnik, Knežev dvor, 14. 9. 2019.−4. 1. 2020.), (ur.) Pavica Vilać, Dubrovnik: Knežev dvor, 2019., str. 164

3.1. Legenda o Orlandu i teorija o postojanju ranijeg stupa

Iako se u vrednovanju podataka o Orlandu valja osloniti isključivo na egzaktne pisane dokaze, treba ovdje svakako spomenuti i zapise kroničara koji donose jedno prošireno i dopunjeno tumačenje. Ipak, treba naglasiti da je te kronike, dostupne tek nakon tiskanja krajem 19. stoljeća[45], potrebno uzeti s velikom rezervom zbog njihove nepouzdanosti. Na njih su se osvrnuli brojni pisci i putopisci, pa tako Appendini, primjerice, legendu o Orlandu naziva bajkom, Josip Gelčić smatra da se radi o više ili manje izmišljenim pričama, a Karaman ih karakterizira kao pretjerivanje[46].

Naime, dubrovački kroničari u svojim zapisima spominju godinu 783. u kojoj je, navodno, vitez Orlando pritekao u pomoć Dubrovčanima nedaleko od Lokruma, otočića pred dubrovačkom lukom, spasio grad od opsade Saracena te uhvatio i zarobio njihovog vođu Spucenta. To je, za početak, nemoguće, s obzirom na to da raspolažemo povijesnim podacima prema kojima je legendarni vitez Roland poginuo 778. godine u bitki kod Roncesvallesa, odnosno, pet godina prije ove dubrovačke epizode. No, Medini smatra da je priča o Orlandu i Spucentu zapravo sjećanje na stvarnu navalu Saracena godine 867.[47] Vrlo je moguće da je taj stvarni povijesni događaj izmijenjen i dopunjen pričom o Orlandu, i to s ciljem da se tog legendarnog viteza „prisvoji“ i učini dijelom lokalne povijesti i tradicije, slično kao što je učinjeno sa svetim Vlahom, gradskim zaštitnikom[48]. Ipak, zanimljiv je podatak o postojanju dvaju kipova već od 8. stoljeća – Orlandova, u zapadnom dijelu grada, nedaleko od prve crkve sv. Vlaha te Spucenta – na suprotnom dijelu grada, sasvim blizu kipa koji tamo stoji danas[49]. Iako nema uporišta za takvu tvrdnju, Medini je odlučan u tome da su navedeni kipovi zasigurno postojali jer su upravo oni dali povoda priči, bila ona izmišljena ili ne[50] .

[45] Ingrid Pavličević, »Orlandov stup u književnoj ostavštini Dubrovnika«, u: *Orlando− simbol slobode*, katalog izložbe (Dubrovnik, Knežev dvor, 14. 9. 2019.−4. 1. 2020.), (ur.) Pavica Vilać, Dubrovnik: Knežev dvor, 2019., str. 212
[46] Isto, str. 212-214.
[47] Vidi u: Milorad Medini, 1935., str. 258
[48] Isto, str. 255
[49] Ante Rendić-Miočević, »O jednoj glavi „kourosa“ iz Dubrovnika«, u: *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu*, *God. 12-13*, (1980.), str. 191
[50] Milorad Medini, 1935., str. 258

Pronalazak u klaustru samostana svete Klare iz 1959. godine doveo je do razmatranja dotad neutemeljene teze o postojanju spomenutih kipova. Njime se u članku »O jednoj glavi „kourosa“ iz Dubrovnika« bavi Ante Rendić-Miočević. Radi se, naime, o monumentalnoj kamenoj glavi za koju se isprva smatralo da je glava arhajskog kourosa, no ta je teorija s vremenom odbačena[51]. Budući da pronađena kamena glava (sl. 2) pretpostavlja kip naravne ili nadnaravne veličine, a mjesto nalaska u neposrednoj je blizini navodnog prvog Orlanda[52], možda je moguće u njoj pronaći glavu nekadašnjeg Orlandovog stupa iz zapisa kroničara. Iako i sam autor navodi kako su to samo spekulacije za koje nema egzaktnih dokaza, ovo otkriće zasigurno poziva na preispitivanje već spomenute problematike i otvara novi niz pitanja koja tek trebaju biti odgovorena. Međutim, kada se 1272., a zatim 1296. godine utvrđivao plan grada nema spomena o Orlandovom stupu, što sugerira da se on tada nije nalazio u prostoru koji se uređivao[53]. Ipak, u koliko bi se spomenuta tvrdnja pokazala istinitom, to bi impliciralo da je Orlando uistinu tri puta mijenjao mjesto, i to prema građevnom i političkom razvitku grada – dok je Dubrovnik gravitirao prema Pilama nalazio se u zapadnom dijelu grada, za mletačke vlasti „preselio“ se na istok, da bi naposlijetku pronašao svoje mjesto ispred nove crkve gradskog zaštitnika svetog Vlaha[54].

Slika 2. *Glava „kourosa“*

[51] Vidi u: Ante Rendić-Miočević, 1980., str. 191
[52] Isto, str. 191-193
[53] Ilija Mitić, 2007., str. 7
[54] Milorad Medini, 1935., str. 259

4. PITANJE AUTORSTVA I STILSKE ODREDNICE

Početak 15. stoljeća u Dubrovniku je razdoblje ubrzanog razvitka i pojačane graditeljske aktivnosti. Novostečenu samostalnost i slobodarsko usmjerenje koje si je grad priskrbio u vremenu obilježenom stalnim previranjima u njegovom neposrednom okruženju valjalo je i fizički naglasiti te uklopiti takav duh u već postojeće gradsko tkivo. Stoga su, kako bi građanima ulile sigurnost, a svim došljacima u najraskošnijem mogućem obliku prikazale slavnu prošlost nepokorenog grada, vlasti znatno ulagale u umjetničko stvaralaštvo. Budući da je plastički izraz bio shvaćan kao jedan od veoma važnih iskaza samoodržavanja, ne čudi da je upravo kiparstvu s izrazito reprezentativnom funkcijom pridana mnogo veća važnost nego u iti jednom drugom gradu na istočnojadranskoj obali[55]. Naime, skulptura se u ovom razdoblju počinje koristiti kao sredstvo u urbanističkom usavršavanju grada, i to na način da, za razliku od ranijih kiparskih ostvarenja koja su bila pretežito dijelom arhitektonske cjeline, dobiva sve veći stupanj samostalnosti te značajno mjesto u vanjskom prostoru[56]. Skulptura tako u novome vremenu počinje odgovarati i na nove tematske zadatke kao što su iskazivanje prestiža, moći i rasta novonastale Republike. Drugim riječima, ona za cilj ima „održati osvjedočenja zajednice koja je svoj prosperitet zasnivala na miru i slobodi“[57] te obilježiti njeno dostojanstvo, pa je stoga gotovo svaki oblik umjetničkog stvaralaštva duboko prožet simboličkom i političkom notom.

Na početku te nove etape shvaćanja skulpture kao iskaza samopotvrđivanja stoji Orlandov stup, prva dubrovačka javna skulptura u pravom smislu riječi. Upravo zbog svoje simboličke naravi dobio je istaknuto mjesto na glavnom gradskom trgu. Spomenik se, naime, nalazi pred nekad romaničkom, a danas baroknom crkvom svetog Vlaha, gradskog zaštitnika kojeg je Dubrovnik također koristio kao iskaz samostalnosti i protutežu mletačkom lavu, na način da se ta dva simbola međusobno komplementiraju[58] (sl. 3). Radi se o monumentalnom kamenom četverokutnom stupu s čije je prednje strane, u visokom reljefu, isklesan frontalni stojeći lik mladenačkog viteza s bujnim dekorativnim kovrčama. Karakterizira ga blago lice s tipičnim arhajskim osmijehom te odmjerenost i jednostavnost u kojima se, unatoč težnjama za iskazivanjem prosperiteta, reflektira štedljivost dubrovačke vlade. Ukočeni lik Orlanda prislonjen je na arhitektonsku gotičku pseudonišu tipa monofore te obučen u ratnu odoru, koja

[55] Igor Fisković, »Kiparstvo«, u: *Zlatno doba Dubrovnika XV. i XVI. stoljeće*, katalog izložbe (Zagreb, Muzejski prostor, Jezuitski trg 4, travanj, svibanj, lipanj 1987., Dubrovnik, Knežev dvor, .srpanj, kolovoz, rujan 1987.), (ur.) Milan Prelog, Zagreb: Muzej MTM, 1987., str. 125
[56] Igor Fisković, 1993., str. 85
[57] Igor Fisković, »Dubrovačka skulptura u sklopu hrvatske baštine«, u: *Dubrovnik, 1*, (1992.), str. 108
[58] Igor Fisković, 2019., str. 112

mu prekriva sve osim glave. Na sebi ima pancirnu košulju, prsni oklop, verižni ovratnik, pločasti štitnik za ramena, a na laktovima i koljenima štitnike srcolikog oblika[59]. U spuštenoj lijevoj ruci drži štit bademastog oblika s blago zaobljenim rubovima, ukrašen gotičkim motivima s trolistom, a u uzdignutoj desnici u čvrstom stisku neostilski brončani mač koji je replika, nažalost, izgubljenog izvornog mača[60]. O bok mu je ovješen i bodež. Sam stup nalazi se na postamentu koji čine tri široke i niske stube poligonalnog oblika. Na bočnim se stranama u dva reda ponavljaju plitke gotičke niše u tipu bifore, a četiri plitke gotičke fijale nalazimo i na postolju na kojem stoji vitez. Sa stražnje strane spomenik ima žlijeb za stijeg državne zastave, a cijeli stup završava poligonalnim vijencem kojeg nadvisuje ravna ploha ograđena neogotičkom ogradom.

Slika 3. *Orlandov stup sa crkvom sv. Vlaha u pozadini*

Iako su stručnjaci danas suglasni u tome da je spomenik djelo lombardskog majstora Bonina di Milana, to nije uvijek bio slučaj. Naime, u arhivskim zapisima koji su navedeni u prethodnom poglavlju nigdje se izričito ne spominje Bonino kao autor ovog spomenika, već je ugovor o gradnji sklopljen s domaćim majstorom Antunom. Zbog toga su pojedini autori koji su sredinom prošlog stoljeća pisali o Orlandovom stupu upali u zamku da spomenik pripišu isključivo Antunu, želeći možda pritom istaknuti ulogu domaćih majstora u umjetničkom

[59] Vinicije B. Lupis, 2019., str. 151
[60] Isto, str. 151

obogaćivanju grada. Primjerice, u djelu *Naši graditelji i kipari XV. i XVI stoljeća u Dubrovniku* iz 1947. godine, Cvito Fisković je pisao o Antunu kao o majstoru koji je „znao vješto zaobliti skulpturu i u punoj oblini prikazati ljudski lik“[61] te je u Orlandovom stupu vidio upravo njegov rad. Ipak, u svom članku »Fragments du style romane à Dubrovnik« iz godine 1954. preispitao je svoju atribuciju i otvorio mogućnost da je, ipak, uz Antuna u izgradnji sudjelovao i Bonino di Milano[62]. Novi prijedlog atribucije gotovo je jednoglasno prihvaćen u literaturi, na način da na pojedinim primjerima možemo zamijetiti da se Antunovo ime čak i izgubilo. Činjenica je, naravno, da je strano ime značilo i veći prestiž, što je dovelo i do promjene suda o važnosti i kvaliteti ove umjetnine. No, razlog zbog kojeg je stručnjacima trebalo dugo da u Orlandovom stupu prepoznaju Boninovu ruku nije bio njegov specifičan rukopis, već racionalno slaganje arhivskih dokumenata[63]. Vrelo koje je doprinijelo preispitivanju autorstva Orlandovog stupa odluka je Malog vijeća iz 1419. godine o izradi portala za crkvu svetog Dominika[64]. Indikativno je da se portal izrađivao u istoj radionici kao Orlandov stup, a projekt je povjeren upravo Boninu di Milanu.

U svakom slučaju, postojalo je nekoliko razloga zbog kojih je trebalo u liku mladog srednjovjekovnog viteza potražiti elemente Boninovog rukopisa. Za početak, Bonino u Dubrovnik dolazi iz Korčule 1417. godine te stupa u državnu službu u sklopu koje sudjeluje na nizu zahvata u svrhu urbanističkog usavršavanja grada, koji su u prvim desetljećima 15. stoljeća bili zaista mnogobrojni. Iste godine donesen je i prvi zaključak o dopremanju kamena za izradu Orlandovog stupa. Budući da je bio u službi općine i samim time imao stalnu plaću, nije sklapao posebne ugovore za pojedinačne javne gradnje[65], što bi moglo objasniti činjenicu da njegovo ime ne nalazimo u zaključcima Malog vijeća koji se izravno referiraju na podizanje stupa. Sljedeći je razlog taj što su u Dubrovnik zbog pojačane potražnje i niza projekata koji su se u tom razdoblju provodili pristizali brojni strani, već priznati majstori za koje se vjerovalo da će u grad donijeti toliko željeni napredak i poboljšati kvalitetu umjetničkih ostvarenja. Dubrovnik je, zahvaljujući stečenoj nezavisnosti lakše stupao u dodir s naprednijim središtima, a s obzirom na to da je rivalstvo s Venecijom u svemu bilo presudno, okretao se uglavnom centrima s kojima je njegovao savezništva, ponajviše Toskani

[61] Cvito Fisković, 1947., str. 103
[62] Cvito Fisković, »Fragments du style romane à Dubrovnik«, *u: Archeologica Iugoslavica 1*, (1954), str. 130-131
[63] Igor Fisković, 2019., str. 115
[64] Vidi u: Ilija Mitić, 2019., str. 90
[65] Igor Fisković, 2019., str. 115

i Firenci[66]. No, njegovao je i prijateljske veze s Milanom, zbog čega je u gradu bilo i lombardskih majstora. Osim iz navedenih razloga, u liku i djelu Orlanda prepoznate su, naravno, i formalne osobitosti Boninova stvaralaštva, o čemu će biti riječ nešto kasnije.

Bonino di Milano, „najmarkantnija pojava početka 15.stoljeća“[67] i prvi umjetnik putnik dolazi u Dalmaciju u trenutku kada njegova skulptura u sredini iz koje dolazi postaje zastarjela[68]. Prve tragove o njegovom prisustvu i radu uopće nalazimo u korčulanskom registru o gradnji katedrale[69]. Točnije, Bonino u Korčulu dolazi 1412. godine i tamo mu bivaju povjereni projekti oblikovanja glavnog i bočnih portala obnavljane katedrale, kao i izrada portala za crkvu sv. Petra. Igor Fisković vrednuje njegova korčulanska ostvarenja kao djela koja se „ističu po likovnoj vrsnoći i kiparskoj izrazitosti cjelovitog ostvarenja“, no smatra, ipak, da se u osnovnom povjerenom mu zadatku, oblikovanju ljudskog lika, nije uspio osloboditi romaničke ukočenosti[70], što će biti slučaj sa svim njegovim djelima. Nakon Korčule, Bonino dolazi u Dubrovnik u kojem mu je kao strancu priskrbljena uloga pokretača nužnog napretka, na način da sudjeluje u tada najvažnijim dubrovačkim projektima. U toj svojoj zadaći surađivao je s brojnim domaćim majstorima i klesarima, a pojedina kiparska ostvarenja radio je i sam. Poznato je da je kao protomajstor crkve sv.Vlaha od 1417. do 1424. godne u njoj radio na zamjeni stupovlja te izgradnji kamenog kora. Radio je i balatorij za palaču bosanskog vojvode Sandalja Hranića koja se popravljala i uređivala iz državnog proračuna od 1419. do 1429. godine. Izrađivao je i brojne grobne spomenike s likovima pokojnika. Budući da je većina njegovih dubrovačkih djela uništena ili u velikom potresu iz 1667. ili u požaru iz 1706. godine, o njihovim se značajkama ne može rasuđivati. Međutim, u Dubrovniku su se sačuvala dva Boninova djela koja su tek sredinom prošlog stoljeća pridružena njegovom opusu. To su vanjski okvir bočnog portala crkve sv. Dominika s tri završna kipa od kojih je sačuvan tek središnji lik Spasitelja (sl. 4) te prvi dubrovački javni spomenik, Orlandov stup.

[66] Cvito Fisković, 1947., str. 22
[67] Predrag Marković, »Bonino da Milano- primus magister ecclesie nove sancti Jacobi«, u: *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji, Vol. 39, No. 1,* (2005.), str. 207
[68] Ljubo Karaman, *Umjetnost u Dalmaciji XV. i XVI. vijek*, Zagreb: Matica hrvatska, 1933., str. 29
[69] Milan Prelog, »Dalmatinski opus Bonina da Milano«, u: *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji, sv.13.*, (1961.), str. 194
[70] Igor Fisković, »Boninov reljef sv.Petra u Korčuli«, *u: Peristil, 12./13*., (1970.), str. 93-94

Vjeruje se da se Bonino u Dubrovniku zadržao dulje nego u bilo kojem drugom dalmatinskom gradu, s obzirom na to da nekoliko autora ističe kako se tamo i oženio, i to svojom služavkom, Dubrovkinjom Radicom Bogafčevom[71]. Ne znamo u kojem točno trenutku Bonino napušta Dubrovnik, no sljedeći je dalmatinski grad u kojemu su zabilježeni tragovi njegove prisutnosti Split. Tamo se 1427. godine potpisuje na završenoj kapeli s grobnicom sv. Dujma u katedrali (sl. 5), što podrazumijeva da je u grad došao barem nekoliko godina ranije[72]. Iako je u Splitu radio na još nizu djela poput grba na novoobnovljenom gradskom zvoniku, mletačkog lava za Kneževu palaču i nadgrobne ploče za nadbiskupa P. Diškovića, kapela sv. Dujma često je smatrana njegovim najboljim i naizrazitijim djelom[73].

Slika 4. *Portal crkve sv. Dominika u Dubrovniku*

Slika 5. *Oltar sv. Dujma u splitskoj katedrali*

Nakon Splita odlazi u Šibenik, što je ujedno i posljednja postaja njegovog dalmatinskog i životnog putovanja jer tamo umire od kuge 1429. godine. U Šibeniku mu se pripisuju rad na izgradnji današnje crkve sv. Barbare (nekad crkva sv. Nikole i sv. Benedikta) te klesani dijelovi za portal katedrale. Iako mu se osporavao rad na katedrali s obzirom na to da se ona počinje graditi čak dvije godine nakon njegove smrti, danas je uvriježeno mišljenje stručnjaka kako je Bonino mogao prije smrti započeti s izradom dijelova portala buduće katedrale jer je već 1428. godine određeno mjesto na kojem će se ona graditi[74]. Iako okolnosti

[71] Ljubo Karaman, 1933., str. 31
[72] Milan Prelog, (1961), str. 196
[73] Igor Fisković, 1997., str. 129
[74] Vidi u: Predrag Marković, (2005)., str. 207-223.

do danas nisu posve razjašnjene, Boninu je atribuirana skulptura s katedrale i na temelju stilske analize djela koja, unatoč stanovitim razlikama, pokazuju neke od temeljnih karakteristika Boninova kiparskog rječnika[75]. Unatoč tome što se njegova aktivnost proteže tek na dva desetljeća, zamjetno je da je Bonino u prvoj četvrtini 15. stoljeća u Dalmaciji bio vodeći umjetnik na gotovo svim značajnijim kamenarskim projektima[76]. No, u svojim je kiparskim i oblikovnim zadacima uglavnom interpretirao sakralne teme koje su najčešće trebale biti dio neke veće arhitektonske cjeline. Utoliko je dubrovačka skulptura mladolikog viteza Orlanda i mjerilom i temom bila neuobičajen zadatak koji značajno iskače iz njegova opusa.

Orlandov se stup, dakle, od ostalih djela ovog lombardskog kipara prvenstveno razlikuje po samoj tematici, koja je uvjetovala da Bonino svoj kiparski rječnik prilagodi ovom nadasve specifičnom zadatku. Tako je po tradiciji simbolike Orlando „morao biti oblikovan tvrdim realizmom, koji ne dotiče probleme izričaja ondašnjeg stila, poput prirodnog modeliranja ljudskog tijela ili naturalističkog artikuliranja izraza lica“[77]. No, bez obzira na različitu prirodu izvedbe, iz figure ovog mladolikog viteza daju se raspoznati osnovne značajke Boninovog stila i dometi njegova stvaralaštva. Ako promotrimo način na koji je oblikovano Orlandovo lice, možemo primjetiti da ono gotovo ni po čemu ne odudara od lica ostalih Boninovih skulptura, pa makar se radilo i o svetačkim likovima. Naime, neki od tipičnih oblikovnih detalja po kojima možemo prepoznati majstorov rad su punašna glava, poprilično bezizražajno lice, istaknuti lukovi obrva, simetrično začešljana kosa s krupnim i brižljivo obrađenim kovrčama te, naravno, tipični arhajski smješak. Gotovo identičan način oblikovanja nalazimo, primjerice, na licima svetačkih likova na sarkofagu u kapeli sv. Dujma ili, pak, na skulpturama Adama i Eve sa sjevernog portala šibenske katedrale (sl. 6). Također, kao i većina Boninovih likova, Orlando je prikazan u frontalnom stavu, statičan i u odsustvu bilo kakve kretnje. U pravilu je to karakteristika koja krasi gotovo sve njegove

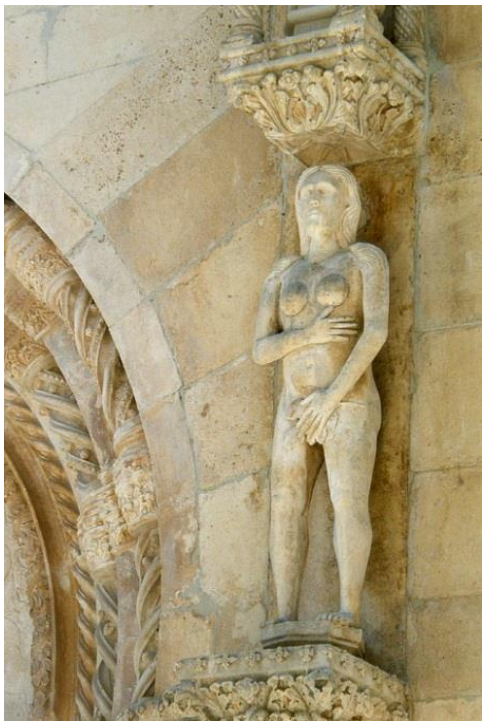

Slika 6. *Eva, šibenska katedrala*

[75] Vidi u: Isto
[76] Igor Fisković, 2019., str. 115
[77] Isto, str. 116

skulpture, dok se tek na pojedinačnim, nešto kvalitetnijim djelima poput Marijinog kipa u splitskoj kapeli može uočiti blagi pokret ili kontrapost koji inače izostaje. Dubrovački vitez ima i karakterističan široki vrat te uska, zaobljena ramena kakva se mogu vidjeti na reljefima sv. Petra i sv. Marka iz splitske katedrale (sl. 7), no ovdje su dodatno naglašena štitnicima koji ih čine vizualno širima.

Slika 7. *Sv. Petar i sv. Marko, reljefi s oltara sv. Dujma, splitska katedrala*

Orlandovo je krupno tijelo obavijeno oklopom u čiju je obradu, zajedno s ostatkom odore, zasigurno uloženo najviše truda. Milano je, naime, stoljećima bio najjači centar oružane produkcije u Italiji, a Bonino je uz to bio upoznat i s tipovima oružja koje su Dubrovčani posjedovali za osobnu obranu[78]. To mu je moglo omogućiti da vjerno i precizno artikulira sve elemente, počevši od prsne pancirke pa sve do štitnika na koljenima. Iako se Orlandova odora razlikuje od antikizirajućih odora svetaca u kojima je Bonino mogao primijeniti njemu svojstvena rješenja gipkog klesanja[79], čitavoj je skupini njegovih likova zajednička tendencija „oživljavanja“ figure tek malim, površinskim detaljima na odjeći koji doprinose njenoj individualizaciji i diferencijaciji od ostalih skulptura[80]. Dok Boninovi likovi još uvijek uvelike oslikavaju njegova zastarjela shvaćanja i nemogućnost da se oslobodi romaničke ukočenosti, njegovi su dekorativno-ornamentalni radovi već kasnogotički te pokazuju puno veće kvalitete

[78] Isto, str. 118
[79] Isto, str. 116
[80] Milan Prelog, (1961.), str. 213

u izradi (slika 8). Već je Karaman iznio sud da Bonino „pokazuje dosta sigurnosti u izvedbi i dosta smisla za raspored dekoracije, ali mu nedostaje snage, da konvencionalno tretirane figure oduhovi ili da ulije i malo života u njihovu kretnju i gracije u nabore njihova odijela i njihove kose“[81]. Iako se na Orlandovom stupu zamjećuje tek jednostavna i odmjerena dekoracija, vidljiva je njegova znalačka izvedba uopćenih gotičkih predložaka kao što su plitke gotičke profilirane niše, koje su u neskladu s njegovim pomalo nezgrapnom i rutinskom obradom ljudskog lika. Iz svega se toga može zaključiti da je Bonino bio dobro izobražen majstor te da je posjedovao zanatske vještine koje su se vježbom mogle naučiti, ali mu je nedostajalo ingenioznosti i talenta kako bi riješio tada aktualne skulptorske probleme.

Slika 8. *Orlandov stup*

Unatoč tome što si je u prva dva desetljeća 15. stoljeća priskrbio sve najznačajnije projekte, iz pregleda Boninovih djela u Dalmaciji, a koncentriravši se prije svega na Orlandov stup, može se zaključiti da on nije bio natprosječno talentiran kipar, već zapravo sasvim prosječan majstor. Međutim, već spomenuti razlog njegova upošljavanja bio je taj pretpostavljeni prestiž sudjelovanja stranog, renomiranog majstora na ostvarenjima koja su trebala biti shvaćena kao zaokret prema novim umjetničkim strujanjima. Iako je nedvojbeno da je ostavio traga u našoj umjetnosti, činjenica da je bio stranac nije ga ostavila imunoga na brojne kritike koje se daju iščitati iz literature. Vrlo oštar sud o Boninovu radu artikulirao je Milan Prelog koji ga je opisao kao „rutiniranog skulptora“ i „majstora ograničenih mogućnosti“, dok je u njegovom cjelokupnom opusu vidio „nesumnjivu statičnost osnovnih skulptorskih shvaćanja“[82]. Budući da su u njegovim djelima viđeni i ostaci romanike, poglavito što se tiče oblikovanja ljudskog lika, može se reći da je Bonino zapravo napravio sasvim suprotno od onoga što se od njega očekivalo i tražilo. Ipak, iako je bio osrednji majstor, činjenica je da u dubrovačkoj sredini tog vremena jednostavno nije bilo

[81] Ljubo Karaman, 1933., str. 31
[82] Milan Prelog, (1961.), str. 212

drugog majstora koji je na domaćem tlu mogao izvesti stil izvanjadranskih predznaka[83]. Drugim riječima, lokalnoj je umjetnosti nedostajalo svježih poticaja, tako da je Bonino ostao važna karika u lancu stilskog razvoja iako su zadaci kojih se prihvaćao nadilazili njegove sposobnosti[84]. Gotovo su svi autori složni u konstataciji da su mu radovi poprilično neujednačene kvalitete, na način da njegove skulpture iz Korčule i Šibenika pokazuju puno vrsniju obradu od nekih drugih djela. Naravno, treba uzeti u obzir da su oscilacije u kvaliteti možda proizašle kao rezultat izvedbe njegovih pomoćnika iz radionice[85], ali i da se Bonino u svom radu ravnao prema okolnostima i visini zadatka koji mu je bio povjeren[86]. Unatoč visokim očekivanjima i, posljedično, velikoj kritici Boninovih ostvarenja, Marković smatra kako njegov rad treba razmatrati u okviru vremena i okolnosti u kojima je djelovao, a ne ga uspoređivati s, primjerice, Jurjevim kiparskim genijem što će se manifestirati u umjetnosti tek dvadesetak godina kasnije[87]. Naposlijetku, osim isključivog razmatranja utjecaja kojeg je Bonino trebao imati na lokalnu sredinu, treba preispitati i moguće načine na koje je lokalna sredina utjecala na Bonina. Činjenica je da je na strane umjetnike stavljen prevelik pritisak, s obzirom na to da se pojedincima često pokušavala pripisati veoma značajna uloga u razvoju umjetnosti, a nerijetko i začetak novih stilova[88]. Teško je, nažalost, odrediti koliki je zapravo bio njihov utjecaj jer su oni često bili prenositelji novih umjetničkih poticaja, ali je njihovo ukorjenjivanje bilo dugotrajan proces te je uvelike ovisilo o recepciji sredine. Nadalje, u lokalnim su se sredinama domaći majstori sporo razvijali jer su radili prema ustaljenim predlošcima kojih su se teško odricali. Stoga, kad bi u takvu sredinu došao strani umjetnik, generalna situacija dopuštala mu je da se jače istakne nego što je ikada mogao u svojoj domovini jer je tamo koncentracija talentiranih majstora bila mnogo veća[89]. Iako je Bonino dolaskom iz Italije preko Korčule u dubrovačku, a i dalmatinsku umjetnost općenito unio neka nova pravila i stilske odrednice, živeći i djelujući u toj sredini i ona je počela utjecati na njega. Često su u Dubrovniku napredak majstora kočile i vlasti, odnosno naručitelji, s obzirom na to da su postavljani zahtjevi da nešto izgleda točno onako kako je izgledalo i ranije. Tako je jedna od ideja bila i da se napravi ljepši i raskošniji Orlandov stup, no Vlada je takav prijedlog srezala u korijenu[90]. Moguće je da je Boninov rad na Orlandovom stupu bio uvjetovan spomenikom koji je na tom mjestu postojao i nešto ranije, a trebao je poslužiti kao

[83] Igor Fisković, 2019., str. 115
[84] Igor Fisković, 1987., str. 130
[85] Predrag Marković, (2005.), str. 209
[86] Matko Matija Marušić, (2019.), str.217
[87] Predrag Marković, (2005.), str. 218
[88] Cvito Fisković, 1947., str. 22
[89] Isto, str. 33
[90] Isto, str. 88

uzor novome. Posljedično, Bonino u Dalmaciji nije mogao puno napredovati, što dokazuju njegovi radovi u Korčuli i Šibeniku koji nastaju u razmaku od desetak godina, a pokazuju dosta istovjetne karakteristike[91]. Iako on u Dalmaciju donosi znanja iz vlastite sredine, ostaje sam, odcijepljen od tada vodećih umjetničkih žarišta, a „nedorasli suvremenici na ovoj strani obale ne mogu mu pružiti dostojne pobude niti bilo kojim uzorom poboljšati vrsnoću“[92]. Tako je zakočen njegov osobni napredak, uvelike određen i zaostalim ukusom sredine.

Unatoč tome što Orlandov stup nije unikatan, nema nikakve ikonografske specifičnosti niti oslikava modernitet stila, on u svojoj punini sažima Boninove sposobnosti i postignuća koja su mu osigurala ugledno mjesto u našoj umjetničkoj ostavštini. Orlando nije ključno dubrovačko djelo zbog svojih stilskih osobitosti, već zato što, između ostalog, njegovo postavljanje predstavlja početak novog shvaćanja skulpture koja se osamostaljuje i prestaje vezivati isključivo uz sakralne teme. Kao prva javna skulptura u punom smislu riječi, ona predstavlja polazište s kojeg kreće novi program umjetničkog oblikovanja grada. Umjetnost se počinje doticati zemaljskih sfera života te se u nju upliću simbolička značenja. Tako su u Orlandu začeti novi umjetnički koncepti koji će biti zaokruženi krajem 15. stoljeća[93].

[91] Milan Prelog, (1961.), str. 213
[92] Igor Fisković, (1970.), str. 95
[93] Igor Fisković, 2019., str. 130

5. ORLANDO: IZMEĐU NJEMAČKE I TALIJANSKE TRADICIJE

O stvarnom, povijesnom liku Rolanda do danas je sačuvano jako malo podataka. O njemu se zna tek da je bio nećak i vazal Karla Velikog koji je poginuo 778. godine u klancu Roncesvalles, prelazeći Pireneje u povratku iz Španjolske. Taj je povijesni događaj poslužio kao predložak za priču u kojoj je povijesni Roland gotovo u potpunosti nestao iza svog „znatno sjajnijeg književnog dvojnika, heroja iz legende“[94]. *Pjesma o Rolandu* napisana je čak 300 godina nakon bitke kod Roncesvallesa, a posezanje za tim davnim, gotovo zaboravljenim događajem nipošto nije slučajnost. Naime, borbe Karla Velikog pridružuju se mislima koje su zaokupljale kraj 11. stoljeća − razdoblje je to prvog križarskog rata[95]. U tom kontekstu, djelo poprima izrazito propagandni karakter, a Roland, kao njegov glavni junak, postaje dostojno utjelovljenje srednjovjekovnih viteških ideala s kojima se tadašnje društvo imalo poistovjetiti te promicatelj poruke o važnosti odlaska u ratove protiv nevjernika. Njegova žrtva kod Roncesvallesa je utoliko simbolična te postaje sinonim hrabrosti i junaštva, a „književnom“ je Rolandu priskrbljen status „branitelja Europe i njezina identiteta“[96]. Zbog snažne poruke koju je prenosila, priča se ubrzo proširila čitavom Europom te postala iznimno popularna. Smatra se da su širenju Rolandove tradicije uvelike doprinjeli i hodočasnički putevi, posebice oni prema Composteli i na Apeninskom poluotoku na kojima su zabavljači i muzičari izvodili, između ostalog, i junačke epove i viteške avanture[97]. To je omogućilo da svaka sredina priču prilagodi sebi i uklopi je u dio svog kulturnog identiteta, što se dogodilo negdje u većoj, a negdje u manjoj mjeri. Ipak, nigdje ona nije poprimila tolike razmjere kao u Njemačkoj.

Dvjestotinjak godina nakon njemačkog prijevoda *Pjesme o Rolandu* svećenika Konrada, taj heroj iz područja književnosti ulazi u druge, zemaljske sfere života. Drugim riječima, od 14. se stoljeća Rolandovi kipovi počinju intenzivno postavljati na središnje gradske trgove diljem njemačkih zemalja, a taj je fenomen u literaturi doživio mnogo različitih tumačenja i teorija. Dugo su se tražili logični i opravdani razlozi za takvu tranziciju te pokušavali iznjedriti zaključci koji bi razjasnili podrijetlo i značenje Rolandovih stupova. Iako do danas ta pitanja nisu u potpunosti odgovorena, treba pretpostaviti da je iz nekog razloga doista postojala potreba za pretvorbu srednjovjekovnog heroja iz priče u fizički, vidljivi simbol. Zbog toga je

[94] Adriana Kremenjaš-Daničić, »Putokaz«, u: Adriana Kremenjaš-Daničić, *Orlandovi europski putovi*, Dubrovnik: Europski dom, 2006., 11
[95] Emanuel Morucci, »Roland−nejednaki lik u Bretanji i Europi«, u: Adriana Kremenjaš-Daničić, *Orlandovi europski putovi*, Dubrovnik: Europski dom, 2006., str.
[96] Igor Fisković, 2019., str. 110
[97] Adriana Kremenjaš-Daničić, 2006., str. 12

nužno sagledati povijesne okolnosti neposredno prije pojave prvih Rolandovih kipova. Naime, u 13. stoljeću u Njemačkoj dolazi do promjene u društvenom uređenju i shvaćanju prava. Tada se napuštaju egalitarna uređenja ranog srednjeg vijeka i zamjenjuju autoritativno postavljenim pravom[98]. Budući da se nije radilo o naslijeđenom ili običajnom pravu, već je ono bilo postavljeno i nametnuto, potrebno mu je bilo pronaći uporište te iz nečega izvesti nužan autoritet. U takvom se ozračju logičnim slijedom nametnula kultna figura Karla Velikog. Iako preuzvišeno slavljen, doba njegove vladavine doista je bilo razdoblje kulturnog napretka, blagostanja i mira, a određene su se njegove tradicije mogle idealno primijeniti i uklopiti u nove društvene prilike. S obzirom na to da je u novom poretku od ključne važnosti bilo ograničiti moć feudalaca, odnosno, izboriti se protiv njihove samovolje te učvrstiti vlast, carevima je od izrazite važnosti bila i potpora građana[99]. Pozivajući se na Karla, gradovima su dodjeljivali povelje o slobodnim carskim gradovima, što je pozitivno utjecalo na njihovo stanovništvo. Treba istaknuti kako njemački gradovi nisu imali status komune ili republike kao što je to, primjerice, slučaj u Dubrovniku, već je za njih sloboda značila „izuzeće od vlasti lokalnih svjetovnih i crkvenih velikaša i izravnu podložnost caru uz određeni stupanj suvereniteta, privilegija i prava“[100]. Drugim riječima, radilo se uglavnom o gradovima koji su dotad bili beznačajni ili su se, pak, još uvijek borili za autonomiju pa je u tom kontekstu bilo izrazito važno pronaći način da se novostečene povlastice i sloboda istaknu. Tako se Rolandovi stupovi diljem Njemačke mogu shvatiti i kao simboli shvaćanja postanka grada[101]. No, nije se uvijek radilo o stvarnim, primljenim povlasticama. Naime, legenda o Karlu govori kako je pravo zapisano u Saskom zrcalu njegova povlastica te da mnogobrojni gradovi svoje povlastice i prava izvode upravo od njega[102]. Zbog toga, osim za doista stečeno, Rolandovi stupovi mogli su simbolizirati i prividno, željeno pravo, koje je, dakle, navodno potjecalo od Karla Velikog[103]. Smatra se da je podizanju Rolandovih kipova uvelike doprinjeo Karlo IV koji je posebno promicao kult svoga prethodnika, a bio je markgrof Brandenburške marke koja ima najveću koncentraciju Rolandovih kipova. Ipak, ta teza nije dokazana te mnogi autori smatraju da se radi o pretjerivanju, budući da se stupovi počinju podizati tek 1397.

[98] Alfred Hartenbach, »Rolandovi stupovi u njemačkoj povijesti prava«, u: Adriana Kremenjaš-Daničić, *Orlandovi europski putovi*, Dubrovnik: Europski dom, 2006., str. 259
[99] Adriana Kremenjaš-Daničić, »Orlandovi europski putovi«, u: *Dobro došli u Dubrovnik 2019*, br. 31, (2019.), str. 15
[100] Zdenka Janeković Römer,» Orlando: od klanca Roncesvalles do trga Prid dvorom«, u: *Dubrovnik : časopis za književnost i znanost, 30, br. 2-3*, (2019.), str. 15
[101] Dieter Pötschke, »Rolandovi kipovi u Europi«, u: Adriana Kremenjaš-Daničić, *Orlandovi europski putovi*, Dubrovnik: Europski dom, 2006., str. 212
[102] Isto, str. 210
[103] Isto, str. 211

godine[104]. U svakom slučaju, oni su podizani kao iskaz poštovanja upravo Karlu, toj mitskoj figuri njemačkog prava. Međutim, na stupovima ne nalazimo njega, već Rolanda. To prvenstveno možemo objasniti činjenicom kako tradicija slijedi književno djelo, a iako je Rolandova povijest većinom i povijest Karla Velikog, taj je srednjovjekovni vitez ipak njegov glavni protagonist. Roland je tako, kao junak i podanik Karla Velikog s kojim se vladajuće pravo dovodi u izravnu vezu, na glavnim gradskim trgovima diljem Njemačke postao podsjetnik na tog slavnog vladara i moćno sredstvo obraćanja širem puku, a zatim se proširio čak i izvan njezinih granica.

Iako je podizanje takvih spomenika izvan granica Njemačke rijetkost, Rolandov, odnosno, Orlandov stup našao je svoje mjesto i daleko od svoje matične sredine, i to u Dubrovniku. Budući da je jedini na Mediteranu, njegova se pojava naizgled doima neuobičajenom, no ona u tom vremenu itekako ima smisla te se postoji nekoliko načina na koje se mogu objasniti razlozi nastanka, prijenosa i prilagodbe tog pravnog simbola u lokalnim uvjetima. Puno prije nego što je Rolandova ličnost uopće pretočena u kamene kipove, Dubrovčani su već bili upoznati s njegovim književnim likom, i to zbog intenzivnih kontakata s Italijom u kojoj legende o Rolandu već od 13. stoljeća postaju sastavnim dijelom kulturnog identiteta[105]. No, puno bitnije za spoznavanje same simbolike i konačno postavljanje srodnog kipa na glavnom gradskom trgu bile su svakako društvene i političke veze sa srednjom Europom. Sigismund, hrvatsko-ugarski kralj i sin Karla IV bio je i grof Brandenburške marke na čijem prostoru, kao što je spomenuto, nalazimo najveći broj Rolandovih kipova, a čini se da ih je najviše podignuto upravo za vrijeme ili nakon njegove vladavine. Sigismund je s Dubrovčanima imao posebnu vezu, a grad je jednom prilikom i posjetio pa se često smatralo da je upravo tada upoznao građane s novom simbolikom. Ipak, vjerojatnije je da su Dubrovčani te informacije dobili u kasnijim kontaktima s ugarskim dvorom, i to nakon podizanja danas najstarijeg sačuvanog, bremenskog Rolanda iz 1404. godine.[106]

Dubrovniku stjecanje znanja o tada već omasovljenom njemačkom simbolu dolazi u najbolji mogući čas, u vrijeme kad se on iz komune pretvara u moćnu državu te doživljava gospodarski vrhunac i kulturni procvat. Dubrovnik kao takav pronalazi stabilnost u neutralnoj poziciji između dvaju suprotstavljenih svjetova, no i dalje je na oprezu i u djelomičnom strahu od gubitka svog najvrjednijeg blaga – samostalnosti. Zbog toga se može reći da, osim

[104] Isto, str. 210
[105] Adriana Kremenjaš-Daničić, 2006., str. 12
[106] Bernardica Pavlović, 2006., str. 396

kontakata sa Sredozemljem i srednjom Europom, na oblikovanje Rolandove tradicije u Dubrovniku uvelike utječu specifične geopolitičke okolnosti. Upravo su one razlog da se iz tog simbola, koji bi se u nekim drugačijim prilikama vrlo vjerojatno i previdio, izvuče maksimum i prekroji ga se prema lokalnim uvjetima i potrebama, kao što je, uostalom, bio slučaj sa svim utjecajima koji su dolazili sa strane[107]. Roland, preuzet iz franačkog legendarija, u Dubrovniku, kao i u Italiji, postaje Orlando te afirmira vlastiti identitet. Iako u smislu iskazivanja prijeko potrebne simbolike tog vremena postoji čitav niz kamenih figura ovog hrabrog i popularnog viteza, niti jedna od njih nije poslužila kao izravan predložak onoj dubrovačkoj[108]. Razlog tome leži upravo u njegovoj prefiguraciji. Cilj postavljanja dubrovačkog Orlanda i njemačkih Rolanda u svojoj je srži vrlo sličan. U Njemačkoj je Roland znak poštovanja i uspomena na Karla Velikog, dok je u Dubrovniku on podanički znak te iskaz odanosti Sigismundu, njegovom zaštitniku. Također, i Roland i Orlando teže naglašavanju nečega. U Njemačkoj je Roland pravni simbol kojem je cilj istaknuti građanski ponos i neovisnost, ali u Dubrovniku on poprima čak i veće razmjere. Naime, iako mu se simbolika ne svodi isključivo na značenja njemačkih kipova, dubrovački Orlando izvornu simboliku ipak prihvaća, ali je dodatno pojačava i oblikuje u simbol cjelokupne državne samostalnosti[109]. Svojstven prelamanju utjecaja iz velikih središta, Orlando na najbolji mogući način spaja elemente talijanske i njemačke tradicije, ali im pridaje posve novo značenje i vrijednost. Taj je strani junak prisvojen, uklopljen u lokalnu povijest i kulturu nizom legendi i tako ovjekovječen dubrovačkim pečatom.

[107] Adriana Kremenjaš-Daničić, 2006., str. 15
[108] Igor Fisković, 2019., str. 110
[109] Zdenka Janeković Römer, (2019.), str. 17

6. DUBROVAČKI ORLANDO I ROLANDOVI KIPOVI U EUROPI

Kad govorimo o Rolandovim stupovima, bitno je naglasiti da oni nisu fenomen koji se pojavljuje homogeno, već postoji nekoliko vremenskih intervala u kojima nastaju, kao i nekoliko područja na kojima su rasprostranjeni.

Što se tiče područja rasprostranjenosti Rolandovih kipova, oni su raspoređeni u šest kategorija. To su: Brandenburška marka koja s 15 Rolandovih kipova postaje njihovo glavno područje rasprostranjenosti, prostor Magdeburga na kojem se stupovi mogu pronaći dosta rano, južni dio gorja Harz, prostor Bremena i Češka, dok šestu kategoriju čine raspršeni Rolandovi stupovi u koje spadaju dubrovački Orlando te Rolandi u Rigi i Poznánu[110]. Što se tiče samog vremena nastanka, podijeljeni su u tri kategorije: rani Rolandovi stupovi nastali od 1342.-1403. za koje nije poznato ni jesu li uopće imali pravno značenje, stupovi kao pravni simboli od 1404. do 1500. godine te Rolandi od 1500. godine do danas[111]. Iako se podižu i obnavljaju sve do danas, uzevši u obzir njihovu simboliku treba naglasiti da je ona imala smisla u točno određenom vremenskom periodu borbe za autonomijom i razvoja gradova. Mnogo kasnijih kipova nastalo je tek kao kopija prethodnih, često bez razumijevanja njihovog izvornog značenja. Upravo je zbog toga veoma teško odrediti parametre koji bi definirali što se sve može uvrstiti pod pojam Rolandova kipa. Sve se do naših dana stručnjaci i autori nisu uspjeli usuglasiti oko točnog broja tih kamenih vitezova u Europi. Tako, primjerice, Ilija Mitić smatra da je podignut sveukupno 41 kip, dok ih se do danas zadržalo 20[112]. Njemački autori koji su se intenzivno bavili stvaranjem popisa također donose dosta različite podatke: Goerlitz je pobrojio 35 Rolanda od čega 24 sačuvana i 11 izgubljenih, Gathen 40, od čega 26 sačuvanih i 14 izgubljenih, a Munzel-Everlingova 80, i to 38 sačuvanih te 42 izgubljena[113]. Dieter Pötsche detektirao je 52 Rolandova kipa, od čega 31 sačuvan i 21 izgubljen, a njegov kronološki popis prenosimo u cijelosti:[114]

[110] Dieter Pötschke, 2006., str. 206
[111] Isto, str. 206
[112] Ilija Mitić, »Izvještaj o naučno-istraživačkom radu u Saveznoj Republici Njemačkoj«, u: *Ljetopis: za godinu 1964., knjiga 71,* (prir.) Miroslav Karšulin, Zagreb: JAZU, 1966., str. 236
[113] Dieter Pötschke, 2006., str. 207
[114] Isto, str. 212-214

SAČUVANI ROLANDOVI KIPOVI

MJESTO	PRVI SPOMEN ROLANDA NA TOM MJESTU	PODIZANJE DANAŠNJEG ROLANDA	NAPOMENE
1.WITTENBERG	–	14. stoljeće	Kameni Roland s mačem i štitom na južnoj strani gradske crkve
2.CALBE	1381.	1976.	1976. kopija od pješčenjaka
3.HALBERSTADT	1381.	1433.	Roland iz 1433., postolje iz 1381.; kopija iz 1980. nalazila se u muzeju Museum für deutsche Geschichte u Berlinu do 1989.
4.ZERBST	1385.	1445.	1445. izrađen prema uzoru iz Bremena
5.BRANDENBURG	1402.	1474.	Kopija (1905.) ispred muzeja Märkisches Museum u Berlinu
6.BREMEN	1404.	1404.	Najstariji sačuvani kameni Roland; u Bremen-Neustadtu postoji kopija iz 1737. u obliku Rolanda na zdencu, koja se pod imenom „Roland“ prvi put spominje 1922.
7.NORDHAUSEN	1411.	1717.	Najstariji sačuvani drveni Roland
8.RIGA (LV)	1412.	1999.	1474. od drva; 1896. od kamena, danas u muzeju; 1999. kopija od kamena
9.DUBROVNIK	1417.	1419.	Najjužniji među svim Rolandima
10.HALDENSLEBEN	1419.	1927.	Jedini Roland konjanik, 1927. podignuta kopija od pješčenjaka
11. HALLE	1426.	1719.	Stilistički datiran oko 1250., stoga stilistički najstariji među svim Rolandima; kameni Roland iz 1719.

			prema prethodniku
12.GARDELEGEN	Oko 1450.	2002.	Roland iz 1656. urušio se u gradskom požaru 1727.; 2002. podignut novi od kamena
13.QUEDLINBUR	1460.	1460.	1869. ponovno podignut
14.PRENZLAU	1495.	1737.	1737. srušen u oluji; glava, udovi i mač u muzeju u Prenzlauu, 2000. podignuta kopija
15. ERLEBERG	Oko 1499.	1546.?	1546. samo natpis na postolju
16.PRAG (CZ)	1506.	1884.	Roland na nosaču Karlova mosta; 1884. nije izrađen prema originalu
17.BURG KOD MAGDEBURGA (OSTATAK)	1521.	1999.	Sačuvana glava iz 1581.
18.STENDAL	1525.	1974.	1974. podignuta kopija od pješčenjaka; Roland iz 1525. u muzeju u Stendalu
19.BAD BRAMSTEDT	1531./32.	1693.	Drveni Roland, nekoć na vrhu izvorskoga paviljona do 1817.; današnji kameni Roland iz 1693.
20.POZNÁN (PL)	1535.	1535.	Roland na kamenom stupu, Roland visok 1,15 m
21.LITOMĚŘICE (CZ)	1539.	1978.	Muškarac s toljagom; 1978. kopija od pješčenjaka
22.BELGERN	1550.	1610.	Jedini Roland s plamenim mačem i sandalama
23.WEDEL	1558.	1651.	Najveći među svim Rolandima (5,95 m, nos 26,6 cm)
24.BUCH KOD TANGERMÜNDEA	1580.	1580.	–
25.KÖNIGSBERG (BAVARSKA)	1605.	1956.	Kip iz 1605. Na vijećnici iz 1456.; 1956. rekonstruiran od ostataka
26. BERMARSBERG	1686.	1686.	1737. obnovljen

27.CEDYNIA (PL)	Prije 1715.	Prije 1715.	Danas u lapidariju muzeja Märkisches Museum u Berlinu (tamo ga je 1982. ponovno otkrio Pötsche)
28.POTZLOW	1727.	1996.	Drveni Roland, naprimitivniji među svim Rolandima; obnavljan 1806. i 1996.
29.NEUSTADT UNTERM HOHNSTEIN	1730.	1730.	Jedan od pet sačuvanih drvenih Rolanda; bez mača, ruka podignuta u znak prisege
30.BEDERKESA	1736.	Oko 1602.	Prvi spomen 1736.; no slika iz 1604. dopušta datiranje u 1602.
31.QUESTENBERG	1740.	1740.	Drveni Roland; 1987. restauriran u boji; eventualno obnovljen 1820.

NESAČUVANI ROLANDOVI KIPOVI

MJESTO	PRVI SPOMEN ROLANDA NA TOM MJESTU	NAPOMENE
1.HAMBURG	1342.	1389. popravljen je posljednji put
2.GÖTTINGEN	Oko 1387.	Nekoć je valjda stajao na glavnom trgu, postojao je još 1734.
3.BERLIN PRIJE	1397.	Jedini spomen u Berlinskoj gradskoj knjizi
4.GREIFSWALD	1398.	Jedini spomen 1398.
5.ELBING	1404.	Jedini spomen 1404. u rizničnim računima
6.MAGDEBURG	1419.	1419. izgrađen novi Roland
7.ANGERMÜNDE	1420.	1420. jedini spomen

8.BURGHORN (NL)	1505.	1505. jedini spomen
9.BROBERGEN	1. trećina 16. st.	U sudskom spisu spomenut kao Roland od drveta
10.AMSTERDAM (NL)	1561.?	Kamena figura, nazvana *de Groote Roelant*, ispred građanske kuće
11.HERFORD	Prije 1570.	Gradonačelnik je 1570. kraljevsku glavu (kip) nazvao Rolandom
12.BENNUNGEN	1606./1616.?	1672. postavljen novi Roland
13.CHOJNA (PL)	Prije 1648.	1715. je još stajao
14.SCHWEDT	1656.	Prema jednom putopisu je 1656. još stajao
15.BERNAU	1680.	1680. je još stajao (jedini spomen)
16.SADÓW (PL)	1680.	1680. spomenut u Povijesti Brandenburga Eliasa Lockeliusa
17.FREIBERG (POKRAJINA SASKA)	17.st.	Jedini spomen u kronici Freiberga
18.ZIESAR	1751.	1751. potpuno osakaćen
19.POŁCZYN ZDRÓJ (PL)	1789.	Roland oštećen u Sedmogodišnjem ratu; nasljednik prepiljen 1830.
20. BRAKEL	Prije 1820.	Stajao je na stupu, koji je još sačuvan
21.STRALSUND	1828.	1821. godine više ga nije bilo

Unatoč navedenoj problematici – njihovoj prostornoj i vremenskoj raspršenosti, na temelju sačuvanih primjeraka moguće je povući paralele između europskih Rolanda i našeg, dubrovačkog, kao i detektirati razlike između njih. Ipak, valja naglasiti da su neki od Rolandovih stupova u Europi pojedinačno još uvijek nedovoljno obrađeni, tako da će se

Slika 9. *Rolandov stup u Bremenu*

razmatranje sličnosti i razlika uglavnom bazirati na onim najreprezentativnijima, a posebice na bremenskom Rolandu koji je izgledom jedan od najsličnijih dubrovačkom. Za početak, osim same simbolike obrađene u prethodnom poglavlju, ono što je svakako zajedničko svim Rolandovim kipovima je motiv sam po sebi – oni bez iznimke predstavljaju mladog srednjovjekovnog viteza koji „utjelovljuje zapadnoeuropski ideal viteštva, obrane kršćanstva i odanosti vladaru“[115]. Atributi su im također gotovo jednaki. Naime, gotovo svi vitezovi imaju štit te isukani željezni mač kao univerzalan simbol Pravde koja se ondje provodi[116]. Međutim, njemački kipovi na štitu uglavnom imaju grb grada, odnosno, pokrajine ili, pak, dvoglavog orla, a često sadrže i natpis. Primjerice, bremenski, najstariji sačuvani Roland na štitu, uz carskog dvoglavog orla, ima kružni natpis koji govori o slobodi i samostalnosti koju je gradu dao Karlo Veliki[117] (sl. 9). Iako dubrovački kip na štitu nema ničega osim gotičkih ukrasa, u njegove je temelje umetnuta bakrena pločica koja govori o okolnosti gradnje u doba Sigismundove zaštite. No, njezina namjera nipošto nije bila vidljivost, pa Zdenka Janeković-Römer opravdano tvrdi kako temeljna zadaća Orlandova stupa nije bila naglasiti suverenitet Ugarsko-Hrvatskog Kraljevstva, kao što je kod njemačkih gradova to bio slučaj s Karlom Velikim, već stvoriti vlastiti simbol lokalne vrijednosti[118].

Što se tiče samih dimenzija, gotovo su svi kipovi nadnaravne veličine, uz iznimke kao što su Roland u Poznánu visok 1,15 metara te izgubljeni Roland iz Göttingena koji je također bio

[115] Zdenka Janeković Römer, (2019.), str. 16
[116] Igor Fisković, 2019., str. 118
[117] Hartmut Müller, »Roland div pred vijećnicom u Bremenu ili o šestogodišnjem Rolandu iz Bremena«, u: Adriana Kremenjaš-Daničić, *Orlandovi europski putovi*, Dubrovnik: Europski dom, 2006., str. 285
[118] Zdenka Janeković Römer, (2019.), str. 17

visok oko 1 metra[119]. Najviši je wedelski Roland, visok čak 5,95 metara, a za njim mnogo ne zaostaju ni bremenski od 5,55 metara, a ni dubrovački sa 5,17 metara.

Slika 10. *Roland u Handelslebenu*

Većina je kipova izrađena od kamena, iako postoje i neki drveni primjerci. Nerijetko je izvorni kip bio rađen u drvu, pa je s vremenom zamijenjen kamenom kopijom. Primjerice, poznato je da je bremenski drveni Roland zapaljen 1366. godine, dok je pokraj vijećnice, ali na drugom mjestu, stajao tek kao simbol volje za slobodom građanstva, a 1404. godine ponovno je izrađen u kamenu[120]. Smatra se, kao što je ranije navedeno, da je i dubrovački stup bio drven prije nego što je zamijenjen kamenim 1419. godine. Ipak, ne može se sa sigurnošću utvrditi je li i on na sebi imao Orlandov lik.

Nadalje, Rolandi su uglavnom slobodnostojeće figure koje se nalaze na postolju, na način da tek u jednom gradu nailazimo na primjer Rolanda koji sjedi na konju, i to u Handelslebenu (sl. 10). Ako su oni prislonjeni na kameni stup, onda ih najčešće nadvisuje šiljati gotički luk, kao primjerice u Halleu (sl. 11). Iako je i dubrovački Orlando prislonjen na stup, odnosno, gotičku nišu šiljatog završetka, on čini zasebnu cjelinu u prostoru, dok su ostali „prislonjeni“ Rolandi gotovo uvijek dio neke veće arhitektonske cjeline. U tom je smislu bremenski Roland analogan dubrovačkom, budući da stoji u prostoru poduprt desetmetarskim stupom s baldahinom koji ga nadvisuje[121]. Funkciju baldahina u Dubrovniku ima ravna, ograđena ploha na vrhu koja je služila za oglašavanje. Međutim, ostali kipovi nisu imali

Slika 11. *Rolandov stup u Halleu*

[119] Ilija Mitić, 1966., str. 237
[120] Hartmut Müller, 2006., str. 284
[121] Isto, str. 284

takvu funkciju. Jedino su se u Nordhausenu odluke prikivale ili lijepile uz Rolanda[122] (sl. 12). Osim onih koji se danas u originalu ili replici čuvaju u muzejima, zbog potrebe da se fizički naglase, svi su smješteni u javnom gradskom prostoru, pod otvorenim nebom, i to blizu sjedišta vlasti.

Slika 12. *Roland u Nordhausenu (kopija)*

Bremenski se Roland nalazi tik do katedrale, a dubrovački Orlando uz crkvu svetog Vlaha, koja je Dubrovniku zbog specifične političke situacije bila čak i važnija od stolne crkve. Oba kipa gledaju prema istoku – bremenski prema vratima kroz koja su dolazili putnici i posjetitelji sajma[123], a dubrovački je gledao prema vratima carinarnice odakle su iz gradske luke pristizali strani trgovci i diplomati. Činjenica je to koja potvrđuje specifičnu poruku koju su prenosili – ukazati došljacima na slobodu i nepokorivost grada. U skladu s time, dubrovački je vitez bio nositelj drvenog koplja za zastavu, a upravo u tome leži i njegova originalnost s obzirom na to da ostali Rolandi nisu imali takvu funkciju. Specifičnost je dubrovačkog Orlanda i u tome da je služio za kažnjavanje, međutim, ta je pojava lokalnog značenja s obzirom na to da on preuzima ulogu kara koji je na tom mjestu postojao otprije. Takvi su primjeri u Njemačkoj veoma rijetki, pa je od ukupno 52 stupa takva praksa detektirana tek u 2 slučaja − na Rolandovim kipovima u Calbeu i Belgernu[124].

No, određena druga značenja, poput trgovačkog prava, prisutna su i u Dubrovniku i u njemačkim gradovima. Tako nije neuobičajeno da ovi srednjovjekovni vitezovi „nose mjere koje imaju praktičnu namjenu, ali i simboličku vrijednost u društvu koje je zahtijevalo poštene mjere i pravu mjeru u svemu“[125]. Osim u Dubrovniku, željezna mjera postojala je do sredine 19. stoljeća u Halbestadtu, na bakrenu mjericu koja je uz stup postavljena krajem 16. stoljeća nailazimo u Belgernu, a i u Litomericama još uvijek postoji mjera gradskog lakta postavljena zajedno sa stupom[126].

[122] Ilija Mitić, 1966., str. 236
[123] Isto, str. 285
[124] Ilija Mitić, 1966., str. 236
[125] Zdenka Janeković Römer, (2019.), str. 16
[126] Ilija Mitić, 1966., str. 236

Što se tiče načina njihovog oblikovanja, treba ponovno naglasiti da se radi o dosta raznorodnim kipovima koji nastaju u različitim podnebljima i pod utjecajem različitih tradicija i stilova. Isto tako, neki su od Rolanda u kasnijim razdobljima bili podizani kao replika prethodnih ili, pak, imitacija onih najizrazitijih, a mnogi su i obnavljani uz brojne preinake.

Slika 13. *Rolandov stup u Rigi*

Budući da su oni simbolični kao prenositelji određene poruke, svi sadrže isti osnovni model, ali ga u stilskom oblikovanju svaka sredina prilagođava vlastitim prilikama i ukusu. Tako se u sjevernim gradovima na ovim drvenim ili kamenim kipovima primjećuje realizam nordijske gotike, koji je u Dubrovniku uvelike ublažen, većinom i zbog toga što je na njemu radio jedan talijanski majstor. Iako su svi nadnaravne veličine, dubrovački je Orlando puno skladniji i odmjereniji od njemu srodnih kipova, koji su u pojedinim slučajevima dosta kruti, nezgrapni te nespretni u omjerima.

Iako je izvorna funkcija Rolandovih stupova, kao i dubrovačkog Orlanda odavno iščeznula, oni još uvijek uživaju značajan ugled i imaju veliku spomeničku vrijednost, zbog čega se do danas iscrpno istražuju, obnavljaju ili čak ponovno podižu.

7. FUNKCIJA I ZNAČENJE U ŽIVOTU REPUBLIKE

Osim umjetničke komponente, Orlandov je stup duboko „impregniran značenjima javnog, političkog, povijesnog i simboličkog“[127]. Upravo iz tog razloga ne možemo ga u potpunosti razumjeti ako pritom ne sagledamo njegov prostorni i društveni kontekst.

Naime, kao što je ranije spomenuto, Orlandov stup je u 15. stoljeću podignut na najvažnijem mjestu u gradskom tkivu – Luži. Njezin je izgled iz vremena neposredno nakon podizanja spomenika opisao Filip de Diversis koji navodi kako su „stari dubrovački plemići izgradili lužu ili okupljalište posred Place, dosta široko i dugačko, gotovo četverokutno, opasano zidićem, s dva ulaza i izlaza. Iznutra su naokolo postavljena kamena sjedišta, pokrivena drvenim pločama i pričvršćena uza zidić. Budući da je Luža pod otvorenim nebom, u njoj je jedna druga mala luža pokrivena crijepovima, okružena drugim zidićem, okrug koje također postoje slične kamene sjedalice s pločama“[128]. Bila je to, dakle, žila kucavica grada gdje su se okupljali plemići i stranci, a navodno su se u njoj igrali i šah i kocka. Iako je takva Luža netragom nestala uslijed velikog potresa iz 1667., kao i zbog gradnje nove crkve sv. Vlaha 1708. godine, Orlando je ostao čvrsto stajati na svome mjestu, a obnovljeni je prostor i nakon zahvata zadržao funkciju glavnog gradskog trga[129]. Ključan je Orlandov smještaj tik pred crkvu gradskog zaštitnika koja se, također na glavnom trgu, podiže kao „glava i temelj grada“[130]. Tako su na relativno malom prostoru koncentrirana dva najvažnija gradska simbola, sv. Vlaho koji je navodno spasio grad od Mlečana i Orlando koji mu je utekao u pomoć u borbi protiv Saracena. Iako se radi o legendama, obje doprinose prenošenju identične poruke o nepokorivosti Republike. Dubrovnik je jedino diplomacijom mogao sačuvati svoju neovisnost, pa je tako trebao gradskog zaštitnika koji će utjeloviti njegov neutralni duh na razmeđi dvaju svjetova. Sv. Vlaho bio je idealan kandidat, kršćanin rođen u Sebasti, današnjoj Turskoj. Upravo bi se time mogla objasniti „zabačenost“ katedrale pozadi. Naime, ona pada u drugi plan, a crkva gradskog zaštitnika i Orlandov stup dobivaju istaknuto mjesto u javnom gradskom prostoru. Bilo je od iznimne važnosti da po dolasku u grad svačiji pogled bude najprije usmjeren na sv. Vlaha i Orlanda, odnosno, predstave neutralnosti, slobodarskog usmjerenja i neovisnosti. S druge strane, ta dva međusobno isprepletena dubrovačka znamenja građanima su ulijevala povjerenje, jačala domoljublje i bila stalni podsjetnik na to da se

[127] Matko Matija Marušić, 2019.), str. 56
[128] Filip de Diversis, 2004., str. 57-58
[129] Branka Franičević, »Orlando i Dubrovnik«, u: Adriana Kremenjaš-Daničić, *Orlandovi europski putovi*, Dubrovnik: Europski dom, 2006., str. 427
[130] Zdenka Janeković Römer, (2019.), str. 18

Republika može oduprijeti svim prijetnjama i zadržati svoju slobodu. Uz to, Orlando je osnaživao poštovanje, odanost ugarskoj kruni i Sigismundu, pouzdanje u njegovu zaštitu, a Sigismundu je odašiljao poruku o vjernosti njegova najjužnijeg grada[131].

No, uz to simboličko i političko značenje, Orlando je kroz dubrovačku povijest imao i brojne funkcije. U zaključcima Malog vijeća koji se odnose na podizanje Orlandovog stupa često nailazimo na termin „carrus". Godine 1417. isplaćuje se novac Ratku Tičivčiću za kamen kara koji je donio, određuju se „officiales carri" Gučetić i Palmotić, a stup se mora izraditi na način da se na njemu ne pravi „ništa osim samog Orlanda, kao što je na starom karu"[132]. Mitić ističe kako je takav stup postojao u Dubrovniku od najstarijih vremena, a prvi spomeni o njemu nalaze se u arhivskim knjigama iz prve polovice 14. stoljeća[133]. Nalazio se, kao i današnji, na glavnom gradskom trgu, a služio je kažnjavanju i javnom izlaganju prijestupnika. Naime, u Dubrovniku su se gotovo sve vrste kažnjavanja obavljale javno, pred okupljenim narodom, kako bi sama kazna djelovala zastrašujuće, a okrivljenike se izvrgnulo što većem stupnju sramote[134]. Krajem 14. i početkom 15. stoljeća kar se sve više spominje, i to upravo u kontekstu kažnjavanja. Tako su 1400. godine četvorici izdajnika odrubljene glave, a tijela im bila izložena na karu tri dana, dok je vratar od Ponte 21.10.1416. osuđen na privezivanje za stup u trajanju od 20 sati zbog podmićivanja[135]. Zbog duge tradicije i kontinuiteta mjesta, novopodignuti Orlandov stup od 1419. godine nasljedio je i preuzeo funkciju starog kara, čime ulazi u područje običajnog prava i dobiva mnogo širu primjenu[136].

Orlando je imao ulogu i u trgovačkom životu Dubrovnika. Republika je bila važno središte trgovačke i kulturne razmjene između Istoka i Zapada, zbog čega su u nju pristizali brojni stranci koji su htjeli plasirati svoje proizvode ili, pak, nešto kupiti. Suknarstvo je bilo jedna od najjačih proizvodnih grana dubrovačke privrede, a mjerna jedinica koja se koristila za njegovu prodaju bio je takozvani dubrovački lakat[137] (sl. 14). Radilo se o dužini Orlandove desne podlaktice koja iznosi 0,512 m. Mjera je uklesana u obliku ravne linije u podnožju stupa, na najvišoj stepenici, na način da je bilo tko kod stupa mjerenjem mogao provjeriti količinu robe koja mu je dana. O dubrovačkom laktu pisao je 1440. godine i Filip de Diversis navodeći

[131] Isto, str. 21
[132] Ilija Mitić, 2007., str. 9
[133] Isto, str. 7
[134] Ilija Mitić, »Prilog proučavanju običajnog prava na području Dubrovačke Republike«, u: *Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena*, knjiga 49, (ur.) Mirko Marković, Zagreb: JAZU, 1983., str. 416
[135] Ilija Mitić, 2007., str. 8
[136] Vidi u: Ilija Mitić, 1983., str. 413-427.
[137] Vidi u: Marija Zaninović-Rumora, »Kameni spomeni starih mjera u Dalmaciji (13.–18. stoljeće)«, u: *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru 58*, (2016.), str. 91-92.

kako je na Orlandu „označena općinska mjera za lakat kojim se mjere tkanine, raša i druge stvari koje oko stupa prodaju pridošli Morlaci i neke žene“[138].

Slika 14. *Mjera dubrovačkog lakta uklesana u podnožje Orlandovog stupa*

O tome koliku je važnost u Republici imalo točno mjerenje robe i ostalih proizvoda svjedoči i latinski natpis na luku atrija u palači Sponzi iz 1516. godine, a koji u prijevodu glasi: „Zabranjeno nam je varati i krivotvoriti mjere i dok ja važem robu, mene važe sam Bog!“.

Nadalje, Orlando sa svoje stražnje strane ima vertikalni žlijeb za drveno koplje koji je, prema Mitiću, prije bio širi i dublji jer je i jarbol za zastavu bio deblji[139]. Na njemu se gotovo četiri stoljeća vijorila dubrovačka državna zastava. Bila je bijele boje, naravno, zbog neutralnosti, a na njoj se nalazio lik svetoga Vlaha, s inicijalima „S“ s lijeva, i „B“ s desna. Zastava podignuta na Orlandovom stupu itekako je imala smisla, s obzirom da se uklapala u simboliku – Orlando kao čuvar dubrovačke slobode s barjakom gradskog zaštitnika bio je okrenut prema tada glavnim gradskim vratima i prenosio najvažniju političku poruku, onu o samostalnosti. Zastava se razvijala triput godišnje, a dvaput je ostajala razvita u trajanju od trideset dana – za svetkovine sv. Vlaha 3. veljače te na dan prijenosa moći sv. Vlaha, 5. srpnja[140]. Uz navedene se svetkovine vezivala i takozvana povlastica barjaka koju također opisuje Filip de Diversis: „Budući da je ovaj grad, kao što je rečeno, posvećen trgovini, neki su, bilo zbog svoje nesreće, bilo, da tako kažem, zbog nevještoga trgovanja, pritisnuti dugovima prisiljeni napustiti grad, jer bi u protivnome bili zatvoreni u tamnicu. Da bi se, dakle, ti dužnici mogli pogoditi s vjerovnicima, te posjetiti grad, obitelj i prijatelje, tri dana prije blagdana, to jest izjutra posljednjega dana siječnja podiže se usred Place, na velikom kvadratnom stupu, jedno vrlo visoko deblo, dužine i obujma jarbola najveće lađe i čvrsto se uglavi [...] Nakon što mornari, uz zvuke truba, podignu stup, na vrh se postavlja barjak svetog Vlaha, svi dužnici sigurno mogu dolaziti i ulaziti u grad i ondje mogu slobodno ostati idućih sedam dana, tijekom kojih mnogi sklapaju ugovore s vjerovnicima [...] Naime, nitko nije

[138] Filip de Diversis, 2004., str. 95
[139] Ilija Mitić, 2019., str. 81
[140] Isto, str. 81

prisiljen bilo kome platiti dug protiv svoje volje i, ako bi se za to vrijeme netko pronašao krivim, kažnjavanje bi se odgađalo sve dok se ne skine deblo, koje se zove stendard.

Slika 15. *Pogled na Lužu i Stradun*

Ovaj se jarbol ili stendard pod istim uvjetima diže i na dan drugog srpnja, u čast prijenosa već spomenute ruke svetoga Vlaha koja se časti procesijom petoga dana toga mjeseca [...] Time se dva puta godišnje poklanja vjera nevjernima, naime, onaj koji iznevjeri obećanje s pravom se naziva nevjernim“[141]. Po ukinuću Dubrovačke Republike 1808. godine zabranjeno je vijorenje državne zastave, pa su otad zastave koje su se podizale na Orlandovom stupu bile vjesnik političkih promjena. Od 1950. godine na njemu se podiže zastava *Libertas* koja simbolizira otvaranje Dubrovačkih ljetnih igara.

Građani su se oko Orlanda okupljali kako bi svjedočili svim Vladinim odlukama, presudama i ceremonijalnim govorima, koji su se čitali s ravne ograđene površine omeđene željeznom ogradom na vrhu stupa[142]. Budući da je zbog svog smještaja uvijek vrvio mnoštvom ljudi, Orlando je stoljećima svjedočio raznoraznim ceremonijama, ispraćajima poslanika, procesijama, plesovima, razgovorima i sklopljenim poslovima.

Iako je padom Republike Orlando uvelike izgubio svoju simboličku i društvenu funkciju, do danas je ostao glavni simbol samoprezentacije Dubrovnika[143]. On u sebi čuva sva svoja stara značenja i poruke, pa je samim time najglasniji podsjetnik na dugu i slojevitu dubrovačku prošlost.

[141] Filip de Diversis, 2004., str. 95
[142] Bernardica Pavlović, 2006., str. 397
[143] Igor Fisković, 2019., str. 142

8. DEGRADACIJA STUPA OD IZGRADNJE DO DANAS

Ovo poglavlje posvećeno je događajima koji su utjecali na spomenik, njima posljedičnim oštećenjima i poduzetim intervencijama na Orlandovom stupu od njegovog podizanja do danas. Sve je navedeno od presudne važnosti za razumijevanje aktualnog stanja stupa i svih problema koje ono generira. Ipak, prije nego što bude govora o mijenama spomenika kroz stoljeća, dat će se kratak pregled temeljnih svojstava kamena od kojeg je on izrađen. S obzirom na to da svaka vrsta građevnog materijala ima prednosti i nedostatke te se ponaša na sebi svojstven način u određenim uvjetima, ukratko će biti prikazani i procesi koji djeluju na kamen te uzrokuju njegovo propadanje, a kasnije će biti oprimjereni i detaljnije analizirani upravo na Orlandu.

8.1. Vrnički vapnenac

Kamen od kojeg je izrađen Orlandov stup vapnenac je s otoka Vrnika kraj Korčule. Vapnenac spada u skupinu sedimentnih stijena koje nastaju trošenjem postojećih stijena, transportom rastrošnog materijala ili kemijskih otopina te njegovim postupnim taloženjem i okamenjivanjem[144]. Prema nastanku, one mogu biti klastične ili karbonatne (kemijske i biokemijske), a vapnenac spada u drugu skupinu. Sastavljen je od kalcijevog karbonata $CaC0_3$, koji je s više od 50% primarni mineral, bioklasta, skeleta i ljuštura. Ovisno o nastanku, vapnenac može biti različitih struktura, tekstura i boje. Radi se o polutvrdom ili mekom kamenu koji ima različite vrijednosti upijanja vode i poroznosti, dok je za sve vrste karakteristična nepostojanost prema djelovanju atmosferilija, što se manifestira promjenom izgleda i boje[145]. Vapnenac je zastupljen u cijelom svijetu, a brojna ležišta nalazimo i u Hrvatskoj, gdje je najrasprostranjenija vrsta kamena. Vrnički je vapnenac prema fosilnim ostacima rudistni vapnenac, što znači da u sebi sadrži skelete školjaka. Pokazuje velike sličnosti s bračkim kamenom „Veselje“, a ima bjeličastu osnovu s manjim rudistnim fragmentima (vrsta unito). To je polutvrd, čvrst kamen sa srednjom sposobnošću upijanja vode, umjerenom poroznosti te je, kao i svi vapnenci, izrazito nepostojan na utjecaje atmosferskih prilika. Vapnenac s otoka Vrnika, uz Orlandov stup, korišten je za izgradnju čitave dubrovačke stare gradske jezgre, kao i za izgradnju grada Korčule.

[144] B. Martin,C. Wood. [Ser.Ed.]; D. Odgers, A. Henry [Vol.Ed.]; C. Burns, D. Jefferson, G. Lott, C. Wood [Prin.Contr.], *Practical Building Conservation: Stone*, English Heritage&Ashgate, Farnham&Burlington,2012., str. 30
[145] Isto, str. 34

8.1.1. Vanjski i unutrašnji uzroci propadanja

Kao i svaki drugi materijal, kamen je podložan prirodnom procesu starenja i propadanja, iako postoje brojni faktori koji taj proces ubrzavaju. Ipak, uz prepoznavanje i razumijevanje uzroka propadanja, kao i načina njihovog djelovanja, moguće ih je u određenoj mjeri zaustaviti ili usporiti. Budući da su ti procesi veoma složeni, degradacija kamena gotovo je uvijek rezultat kombinacije nekoliko čimbenika. Uzroke propadanja i oštećenja možemo podijeliti na unutrašnje i vanjske, ali se oni često međusobno preklapaju. Unutrašnji uzroci odnose se na neadekvatan izbor ili neprikladnu ugradnju kamena, neprikladnu upotrebu drugih materijala i pogrešnu izvedbu konstruktivnih i konstruktivno-dekorativnih elemenata[146]. Oni će biti detaljnije elaborirani na konkretnim primjerima u sljedećim poglavljima. S druge strane, pod vanjske uzroke propadanja podrazumijeva se djelovanje okoliša koji na stalan način djeluje na materijal. Tako na kamen sporo i kumulativno utječu voda/vlaga, topive soli, onečišćena atmosfera, temperatura, vjetar i biološki rast[147]. Postoje i povremeni uzroci koji djeluju brzo i imaju drastične posljedice, a to su prirodne katastrofe poput potresa, požara, oluja i slično. Važno je ovdje spomenuti i djelovanje čovjeka koje može značajno doprinijeti procesu propadanja, a manifestira se vandalizmom i nemarom.

Jedan od glavnih pokretača i pratilac gotovo svih degradacijskih procesa je voda, a na način njezinog ponašanja i djelovanja najviše utječe poroznost kamena[148]. Voda, odnosno, vlaga može djelovati izravno na kamen, i to kroz kišu, zemnu vodu, led i vodenu paru. Kišnica je najčešći oblik izravnog negativnog djelovanja na kamen. Naime, ona nije kemijski čista voda, već je blago kisela jer sadrži značajnu količinu ugljikovog dioksida (CO_2). U doticaju s vodom, CO_2 stvara karbonatnu kiselinu (H_2CO_3) koja reagira s kalcijevim karbonatom ($CaCO_3$) u kamenu, otapa ga i pretvara u hidrogenkarbonat. Budući da je on nestabilan, u povoljnim se uvjetima okoliša pretaloži u karbonat te uzrokuje kalcitne skrame[149]. Voda/vlaga na propadanje djeluje i posredno jer otapa i prenosi topive soli. One su najčešće sastavljene od klorida, nitrata i sulfata natrija, kalija, kalcija ili magnezija te njihovih kombinacija. Soli u kamen mogu dospjeti iz tla (kloridi, sulfati, nitrati), mora (kloridi) i onečišćenog zraka (sulfati, nitrati), a njihov izvor mogu biti, primjerice, i cementni mortovi ili morski pijesak[150]. Kad dospiju u kamen, soli se akumuliraju u njegovim porama kroz koje voda isparava, a soli

[146] Vidi u: B. Martin,C. Wood.[Ser.Ed.]; 2012., str. 48-62
[147] Isto, str. 63
[148] Veronika Meštrović Šaran, Zoran Boban, »Konzervacija i restauracija skulptura sa pročelja župne crkve sv. Petra u Supetru na Braču«, u: *Klesarstvo i graditeljstvo, Vol. XXV No. 1-4*, Pučišća, 2014., str. 56
[149] Isto, str. 56
[150] B. Martin,C. Wood.[Ser.Ed.]; 2012., str. 66

zaostaju. Do oštećenja kamena mogu dovesti mokro-suhi ciklusi, s obzirom na to da pospješuju otapanje topivih soli i njihovu ponovnu kristalizaciju. To uzrokuje eflorescenciju, odnosno, pojavu bijelih mrlja ili kristala na površini kamena[151].

Od svih sastojaka atmosfere sumpor je najopasniji i ima najveći utjecaj na degradaciju kamena. Sumporovi oksidi intezivnije se oslobađaju u industrijskim središtima i gradovima, pogotovo prilikom izgaranja ugljena koji se tako pretvara u sumporov dioksid (SO_2), a u reakciji s vodom, odnosno, kišnicom, nastaje sumporna kiselina (H_2SO_4). Sumporna kiselina dvojako djeluje na karbonatne stijene. Prvi je način otapanje karbonatnih stijena pod utjecajem kiseline, a drugi razaranje kalcijevog karbonata koji se pretvara u slabo topiv kalcijev sulfat, poznatiji kao gips[152]. Ako se kamen nalazi na vanjskoj površini, kisela kiša može isprati gips, no ako je na zaklonjenom mjestu na koje kiša ne dospijeva, kiselina će se iz zraka akumulirati na površinu. U interakciji s česticama iz zraka poput čađe i prašine dolazi do pojave crnih kora, što je ujedno i najekstremniji oblik onečišćenja[153]. Kamen oštećuju i oscilacije u temperaturi. Pri zagrijavanju i hlađenju sastojci se kamena šire i stežu te se zbog slabljenja međumineralne veze povećava njegova poroznost. Rezultat je manja otpornost na atmosferilije. Zbog ekspanzije i skupljanja može doći do izobličenja i deformacija te sićušnih pukotina na površini. Naposlijetku, kamen oštećuje i vjetar, s obzirom na to da se čestice nošene vjetrom trljaju o površinu i dovode do zaglađenih oblika. Jaki udari vjetra također mogu uzrokovati vibracije u strukturi građevine i stvoriti velika horizontalna opterećenja, što dovodi do propadanja.

8.2. Prva oštećenja i intervencije

Kip Orlanda koji i danas, nakon punih šest stoljeća, stoji na glavnom gradskom trgu proživio je burnu povijest. Kao budni promatrač svih zbivanja u njegovoj neposrednoj okolini, preživio veliki potres, požar, jedno rušenje i rat, događaje koji su ga izmijenili te uvelike utjecali na njegovo današnje stanje. Godine 1667. godine Dubrovnik je pogodio snažan potres koji je ostavio u ruševinama gotovo polovicu grada, no ne može se tvrditi sa sigurnošću da je Orlando u velikoj trešnji zaista bio pomaknut. To bi, naime, pretpostavljalo da je njegov

[151] Véronique Vergès-Belmin (ed.), ICOMOS-ISCS: *Illustrated glossary on stone deterioration patterns*, Francuska: ICOMOS, 2008., str. 48
[152] Branko Crnković, Ljubo Šarić, *Građenje prirodnim kamenom*, Zagreb: Institut građevinarstva Hrvatske, 2003., str. 48
[153] Véronique Vergès-Belmin (ed.), 2008., str. 42

smještaj nakon obnove grada početkom 18. stoljeća bio određen promišljanjima Venecijanca Marina Groppellija koji je projektirao i gradio baroknu crkvu sv. Vlaha i novu Lođu gradske straže kojima je stup omeđen[154], ali za to nema nikakvih dokaza. Prvo poznato i najveće oštećenje Orlando je pretrpio 1825. godine kad ga je srušila bura. Na srebrnom kipu sv. Vlaha iz istoimene crkve vidljiv je na vrhu lijenke Orlandovog stupa zaglavak na način koščića, pa Milorad Medini smatra da je upravo on bio uzrok „da lijenka, u koju je mogao vjetar svu svoju silu uzaprijeti, pade i podnožje stupa sobom na tle svali“[155]. Tom je prilikom došlo do prelamanja monolitnog stupa pri dnu, a od pada su oštećeni ugao postolja pod desnom nogom viteza te istaknuti dijelovi skulpture[156]. Izgubljeni su vitezov nos, šaka s mačem, donji dio štita i utori bočno od glave, što je vidljivo na grafici u prilogu rada Wendelina Böheima »Der Rolandstein in Ragusa«[157]. Treba podsjetiti na to da u vrijeme rušenja stupa Dubrovnik više nije neovisan, već pod vlašću Austrijanaca, koji Orlanda odnose u Knežev dvor, gdje leži zapušten više od pola stoljeća.

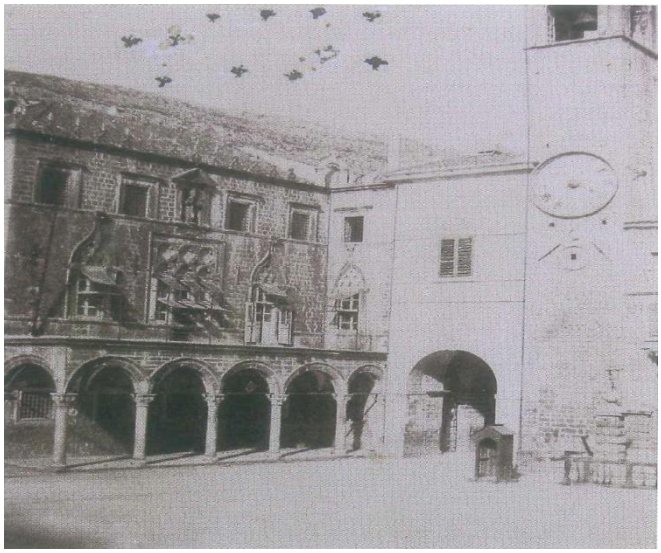

Slika 16. *Fotografija iz vremena prije ponovnog postavljanja Orlandovog stupa*

Može se iz toga zaključiti da Austrijanci nisu imali velike aspiracije popraviti i vratiti Orlanda na izvorno mjesto, možda najviše zbog poruke o minuloj samostalnosti koju je prenosio. Najveće su napore za vraćanje spomenika na izvorno mjesto uložili Stijepo Skurla, čiji zapisi o Orlandovoj važnosti nisu naišli na recepciju, i dr. Ivo Kaznačić. Kaznačić u pismu upućenom Općinskom povjerenstvu kojeg prenosi Slovinac 1878. godine citira W. Boheima. On u svom izvještaju o Orlandovom stupu apelira na zastupnike grada da izbave stup iz nedoličnog stanja u kojem se nalazi i postave ga ponovno gdje je i bio do 1825[158]. Potaknut tim riječima, Kaznačić je 1870., kad je bio općinski vijećnik, pokušao ukazati na vrijednost spomenika. Izrazio je želju da ga se, ako se već ne može vratiti na izvornu poziciju, pohrani na neko adekvatno mjesto kako bi ga se barem

[154] Igor Fisković, 2019., str. 121
[155] Vinicije B. Lupis, 2019., str. 154
[156] Sonja Seferović, »Još o Orlandovom stupu: Iz programa radova sanacije«, u: *Dubrovački vjesnik*, Dubrovnik, 5. siječnja 2007., str. 42
[157] Vidi u: Vinicije B. Lupis, 2019., str. 172
[158] Vidi u: Ilija Mitić, 2019., str. 101

sačuvalo od konačne propasti. Nakon dugotrajnih intervencija građana, Općinsko je vijeće 17. travnja 1878. godine odlučilo da se stup vrati na svoje mjesto te zatim odabralo A. Dropca, dr. Kaznačića i prof. B. Košića kao članove povjerenstva koji će se baviti pitanjem ponovnog podizanja[159]. Navedeno je povjerenstvo predložilo Općinskom vijeću 26.6. iste godine da za postavljanje stupa bude zadužen graditelj koji je radio na popravku šibenske katedrale, Demetar Pasini[160]. Iznos potreban za postavljanje bio je 929 fiorina, uključujući sav alat, kao i željeznu šipku duljine 65 cm koju je trebalo usaditi u podnožje stupa kako bi se on bolje držao[161]. Troškove restauriranja snosili su općina, Središnje povjerenstvo iz Beča i građani Dubrovnika. Orlando je popravljen i vraćen na Placu 17. travnja 1878. godine. Međutim, došlo je do promjena u njegovom smještaju i orijentaciji. Točan položaj stupa prije obaranja zabilježen je na planu Grada iz 1824. godine (sl. 17), a prema njemu se Orlando nalazio „ispred prve općinske zgrade zapadno od Divone/Sponze na Placi/Stradunu, nešto zapadnije, i točno u njezinoj središnjoj osi“[162]. Nakon restauriranja postavljen je nekoliko metara dalje, u točki „gdje se sijeku upravne linije povučene od sredine pročelja crkve sv. Vlaha i vrata na pročelju glavne straže“[163].

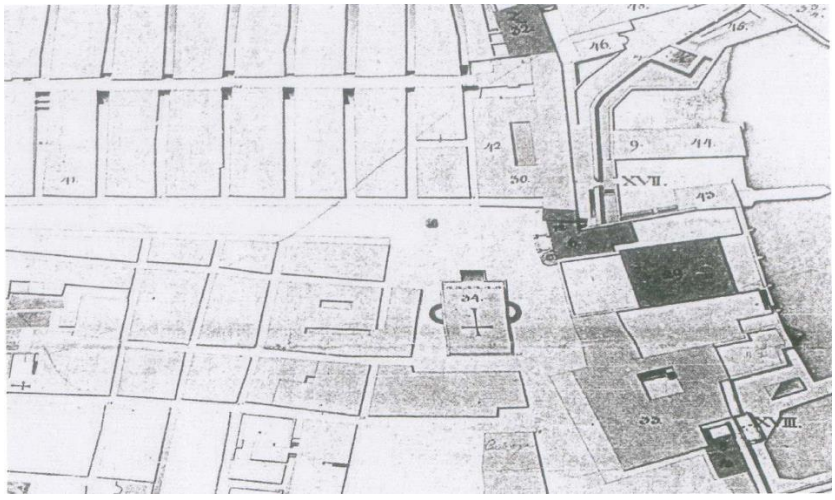

Slika 17. *Detalj tlocrta Dubrovnika iz 1824. s izvornom pozicijom Orlandovog stupa*

Najveća je promjena ipak bila njegova orijentacija. Prije je Orlando gledao prema istoku, odnosno, prema, u to vrijeme, glavnim gradskim vratima, a kad je vraćen na Lužu usmjeren je prema sjeveru, odnosno, leđima je okrenut crkvi sv. Vlaha. Moguće je da je ta promjena orijentacije bila prožeta simboličkom notom, s obzirom na to da je Orlando, okrenut prema

[159] Ilija Mitić, 2007., str. 12, bilješka 20
[160] Isto, str. 13, bilješka 21
[161] Isto, str. 13, bilješka 21
[162] Vinicije B. Lupis, 2019., str. 161
[163] Ilija Mitić, 2007., str. 12

istoku, u vrijeme Republike imao ulogu prenošenja poruke o samostalnosti koja je u novije vrijeme izgubila sav svoj smisao.

Slika 18. *Detalj Orlandovog lica s rekonstruiranim nosom*

Što se tiče samih popravaka, izvedeno je sljedeće. Svi su oštećeni dijelovi restaurirani u kamenu i ugrađeni kao veći ili manji tašeli (sl. 18), i to s primijenjenim načinom obrade i ujednačavanja s izvornim dijelovima. Tašelirane su i bočne stranice stupa. Na stražnjoj, južnoj strani stupa izveden je polukružni žlijeb za jarbol zastave koji je smanjen u odnosu na prethodni te novi završni poligonalni vijenac koji pridržava jarbol. Izrađeno je i novo postolje stupa, što je ujedno i najveći tada obavljen restauratorski zahvat. Tom je prilikom izvorni stup skraćen i poravnat do zdravog dijela, donji dio stupa isklesan je uz korištenje novog profiliranog kamena, na način vrlo sličan izvorniku te s kružnom rupom za usađivanje jarbola u dno stupa promjera 19 cm. Ta su dva dijela spojena metalnim klinom ugrađenim u izvorni dio u dubini od 60 cm, a za sponu je korišteno kovano željezo zaliveno olovom, što je bila česta praksa s obzirom na to da je olovo otporno na koroziju. Napravljen je i novi temelj s osmerostranim trostepeničnim postoljem u koji je uzidan novi stup[164]. Prethodno se postolje sastojalo od dvije stube pravokutnog poprečnog presjeka[165]. Unatoč popravku, za koji se navodi da je izveden jako kvalitetno u vidu ujednačavanja s izvornikom, i danas je uočljiva razlika između izvornih i popravljenih dijelova.

Prilikom ponovnog podizanja, iznad Orlandove glave ugrađena je ploča s natpisom koja podsjeća na tri ključna događaja u životu stupa (sl. 19): prvo podizanje, rušenje i ponovno postavljanje. No, godine koje se odnose na prvo podizanje stupa, 1418. ili 1423., krivo su navedene s obzirom na arhivske dokumente i zaključke kojima se raspolaže danas. Što se tiče postavljanja natpisa na spomenik, radi se o postupku koji su već u 1. polovici 19. stoljeća u Rimu uveli restauratori pape Pija VII. O tome svjedoče i prve intervencije na klasičnim spomenicima, Koloseju i Titovu slavoluku, koje su stvorile temelje za moderna načela

[164] Sonja Seferović, 5. siječnja 2007., str. 42
[165] Rudolf Eitelberger von Edelberg, *Srednjovjekovni umjetnički spomenici Dalmacije u Rabu, Zadru, Ninu, Šibeniku, Trogiru, Splitu i Dubrovniku*, Zagreb: Leykam International, 2009. [pretisak izdanja; prvo izdanje 1884.], str. 216

tretiranja povijesnih građevina[166]. Naime, na Koloseju je na novoizgrađenom potpornju postavljena mramorna ploča s natpisom[167], dok su na Titovu slavoluku novi dijelovi izvedeni u novom materijalu te nisu ponavljali dekoraciju izvornika[168]. Cilj je bio uspostaviti jasnu razliku između dijelova te dokumentirati restauratorski zahvat kao sastavni dio povijesti spomenika. Međutim, taj je standard tek 1883. godine postavio Camillo Boito koji je u svojim načelima restauriranja u šest točaka naveo važnost razlikovanja novih dijelova od izvornika, pa je tako napisao da će prilikom dovršavanja uništenih dijelova ili njihove prerade „dodani ili obnovljeni klesanci, makar preuzeli prvotni oblik, svakako morati biti od očigledno drugačijeg materijala ili pak nositi urezani znak, ili još bolje, datum restauriranja, tako da se ni u toj stvari pažljivog promatrača ne može dovesti u zabludu“[169]. Nakon Orlanda, koji zapravo anticipira ovaj princip, takav se postupak uvodi i na dubrovačkoj Sponzi. Ispod jedne od konzola trijema ugrađena je ploča na kojoj je upisana 1890. godina te tako svjedoči o historicističkom zahvatu na palači[170].

Slika 19. *Detalj- natpis na Orlandovom stupu*

Provedeno je i historicističko, odnosno stilsko restauriranje Orlanda, prvo takvo u Dubrovniku. Naime, izliven je novi neostilski brončani mač koji je možda oponašao stari izgubljeni. Izvedena je i kovinska neogotička ograda na vrhu stupa u skladu s gotičkim nišama na bočnim stranama koja se zadržala do danas. Pretpostavlja se da je prethodno postojala barokna ograda, vjerojatno napravljena u poslijepotresnoj obnovi Grada, a postoji i mišljenje da je ravna ploha na vrhu stupa ranije bila izbačena kao kljun (rostro) te da su se otamo oglašavale uredbe[171]. Oko samog stupa postavljena je historicistička ograda koja je također naslijedila raniju baroknu, a uklonjena je 1956. godine (sl. 20). Vinicije B. Lupis ističe kako je ograda oko stupa postavljena s idejom da u skladu sa srednjoeuropskim

[166] Jukka Jokilehto, *A History of Architectural Conservation*, Oxford: Butterworth-Heinemann, 1999., str. 85
[167] Isto, str. 78
[168] Isto, str. 84
[169] Camillo Boito, *Spomenik kao knjiga : spisi o arhitekturi, kulturi i restauriranju : 1861 - 1886* / tekstove odabrao, priredio i komentirao Marko Špikić ; s talijanskog prevela Ana Vukadin, Zagreb : Disput, 2013., str. 141
[170] Franko Ćorić, „Prilog poznavanju historicističkih intervencija na dubrovačkoj Divoni 1888. - 1892.“, u: *Portal. Godišnjak Hrvatskog restauratorskog zavoda 4*, (2013.), str. 44
[171] Ilija Mitić, str. 82, bilješka 50

Slika 20. *Orlando nakon historicističkog restauriranja*

historicizmom, poput Rolanda u sjevernim gradovima i dubrovački Orlando treba imati ogradu, što je za jedan mediteranski grad neprihvatljivo[172]. Iako nije dio izvorne cjeline, historicistička oprema neraskidiva je sastavnica gotičkog Orlandovog stupa te je on danas prihvatljiv i urezan u memoriju građana u čitavoj svojoj stilskoj i povijesnoj slojevitosti.

Do novih intervencija došlo je 1950-ih godina. Podaci o godinama zahvata razlikuju se o stručnoj dokumentaciji. U Ispitivanju i sanaciji konstrukcije kojeg je 2003. godine proveo SER.CO.TEC stoji da je donji dio stupa popravljen 1954.[173], dok su u Projektu sanacije Građevinskog fakulteta Sveučilišta u Splitu navedene 1950. i 1951. godina[174]. Popravak se odnosio na zalijevanje željeznog klina cementom. Naime, on prvotno nije bio dobro zaliven olovom, tako da je s vremenom korodirao, a zbog korozije je postojala opasnost da se ošteti i sam stup. U istoj je intervenciji uklonjena i spomenuta historicistička ograda[175].

Ključan trenutak u Orlandovoj povijesti bio je i Domovinski rat u kojem je zbog bombardiranja stup morao biti „okovan“ daskama kako bi ga se zaštitilo od oštećenja. O izgledu Orlanda u ratu najbolje svjedoče fotografije iz tog razdoblja. Tako je Orlando pod daskama zabilježen na fotografiji Božidara Gjukića snimljenoj 31. listopada 1991., okružen Dubrovčanima okupljenima na glavnom gradskom trgu[176]. Već na fotografijama snimljenima u prosincu, primjećuje se da su daske kojima je stup zaštićen oslikane[177] (sl. 21). Ta je zadaća bila povjerena dubrovačkom slikaru Josipu Škerlju, a zajedno s oslikavanjem izloga na Stradunu radilo se o „najvažnijoj konceptualnoj izložbi ikad izvedenoj u Dubrovniku kojom umjetnost šalje jasnu političku poruku, krik za slobodom“[178].

[172] Bruno Lucić, »Orlandova godina«, u: *Dubrovački vjesnik*, Dubrovnik, 19.10.2019, str. 12
[173] Vidi u: Zavod za obnovu Dubrovnika, Ispitivanje i sanacija konstrukcije, SER.CO.TEC, 2003., str. 5
[174] Vidi u: Zavod za obnovu Dubrovnika, Projekt sanacije, Građevinski fakultet Sveučilišta u Splitu, 2003., str. 5
[175] Ilija Mitić, 2007., str. 13, bilješka 21
[176] Božidar Gjukić, *Ratne fotografije /War photographs 1991-1992*, katalog izložbe (prosinac 2009.- veljača 2010.), Dubrovnik: Dubrovački muzeji, 2009., str. 20
[177] Isto, str. 66
[178] Vinicije B. Lupis, 2019., str. 161-162

Slika 21. *Orlandov stup pod oslikanim daskama*

Na Gjukićevoj fotografiji u potpunosti dolazi do izražaja ratna realnost bombardiranog Dubrovnika koji je, iako zaštićen UNESCO-om, čiji je znak vidljiv u pozadini na crkvi sv. Vlaha, pretrpio ogromne posljedice. Uz Gjukića, Orlanda pod daskama, okruženog vrećama pijeska zabilježio je i mladi dubrovački fotograf Pavo Urban, koji je snimajući tu fotografiju izgubio život[179]. Naposlijetku, Ivo Grbić 1994. godine bilježi Orlandovo oslobađanje iz drvenih okova[180] (sl. 22), čime on, baš kao i u davnoj prošlosti Grada, najavljuje mir i ponovno stečenu slobodu. Godine 1998. izvedeni su manji popravci Orlandovog desnog stopala te je izrađen nedostajući dio njegovog štita-lakta desne ruke[181].

[179] Isto, str. 182-183
[180] Ivo Grbić, *Srpsko-crnogorska agresija na Dubrovnik 6. XII. 1991*., Dubrovnik, 2016., str. 42
[181] ZOD, Ispitivanje i sanacija konstrukcije, SER.CO.TEC, 2003., str. 5

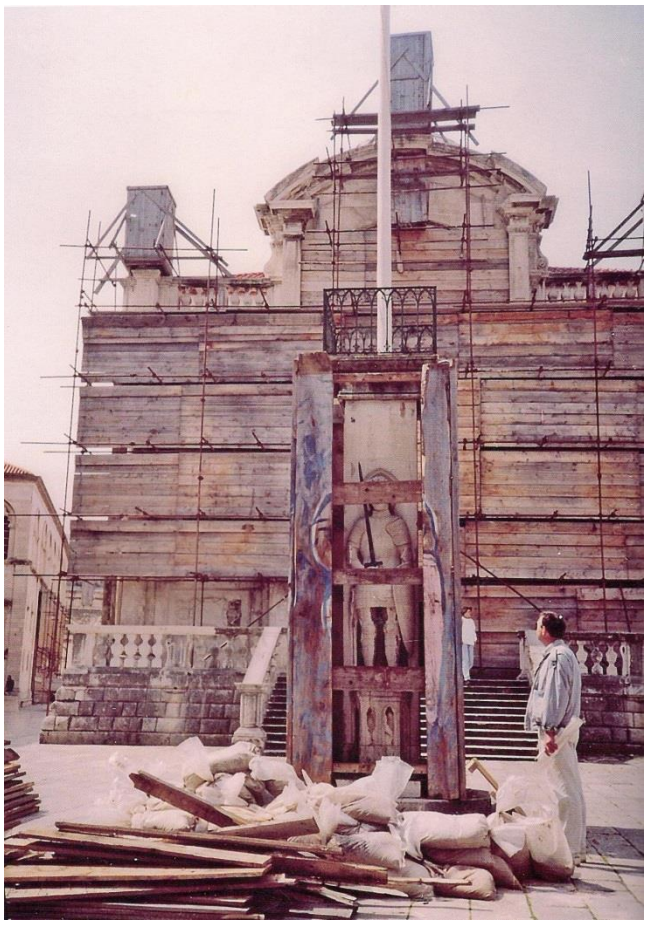

Slika 22. *Raskivanje Orlandovog stupa*

8.3. Projekt sanacije 2003.-2007.

Slika 23. *Vertikalna pukotina na zapadnoj strani stupa*

Prije prikaza stanja i aktualnih problema koji se tiču Orlandovog stupa, potrebno se osvrnuti na njegovo posljednje, kontroverzno restauriranje iz 2006./2007. godine. Smatra se da je upravo ono većim dijelom i dovelo spomenik u stanje u kojem se nalazi danas. Povod projektu sanacije i restauriranju bile su vertikalne pukotine koje su se krajem 2002. godine pojavile na bočnim stranama stupa (sl. 23). Kako bi se spriječila daljnja oštećenja, stijeg sa zastavom uklonjen je krajem prosinca iste godine. Ispitivanje i privremena sanacija konstrukcije povjerena je firmi SER.CO.TEC. iz Trsta. Godine 2003. obavljen je

detaljan pregled stanja spomenika pri kojem su se najvećim problemom pokazali, osim navedenih vertikalnih pukotina, tragovi hrđe na fugama kamenih elemenata, što je dalo naslutiti da je na željeznom klinu unutar konstrukcije u tijeku jak proces korozije[182] (sl. 24, 25, 26). Naime, željezo u dodiru s vlagom i vodom korodira te nastaje željezni oksid. S obzirom na to da željezni oksid „bubri“, odnosno, ima veći volumen od samog željeza, nastaju snažni tlakovi koji uzrokuju raspuknuće kamena[183].

Slike 24, 25, 26. *Tragovi hrđe na postamentu Orlandovog stupa*

Nakon specijalističkih ispitivanja nerazornim metodama (termografija, ultrazvuk, magnetoskopija i sl.) izvršena je privremena sanacija stupa. Sve su pukotine očišćene od nečistoća, zatim su fugirane te zalivene epoksidnim smolama[184]. Općenito, epoksidne smole su sintetičke smole koje se najčešće koriste kao vezivna sredstva u popravku, odnosno, spajanju kamena. Radi se o vrlo stabilnom i jakom vezivnom sredstvu koje je osobito otporno na vremenske prilike, što je jako bitno s obzirom na to da je spomenik smješten na otvorenom[185]. Orlandu je time vraćeno jedinstvo, a usporen je i proces korozije. Stručno savjetodavno povjerenstvo Zavoda za obnovu Dubrovnika iste godine zaključilo je kako stup treba demontirati, restaurirati te potom vratiti na izvorno mjesto[186]. U tom se trenutku još nije razmatrala ideja o izradi replike. Uslijedila je izrada projekta sanacije povjerena projektantima dr.sc. Željku Pekoviću iz „Omega inženjeringa“ te prof.dr.sc. Blažu Gotovcu sa Građevinskog

[182] Isto, str. 7
[183] Véronique Vergès-Belmin (ed.), 2008., str. 17
[184] ZOD, Ispitivanje i sanacija konstrukcije, SER.CO.TEC, 2003., str. 2
[185] Vidi u: Branko Crnković, Ljubo Šarić, 2003., str. 329-330
[186] Sonja Seferović, »Izlišna replika Orlandova stupa«, u: *Dubrovački vjesnik*, Dubrovnik, 15. veljače 2003., str. 27

fakulteta Sveučilišta u Splitu. Investitor restauriranja, koje je odobrio Konzervatorski odjel, bilo je Društvo prijatelja dubrovačke starine, a za izvođača projekta izabrana je tvrtka „Domizgradnja“, s podizvoditeljima, tvrtkama „Spegra“ iz Splita i „Kapist“ iz Dubrovnika.

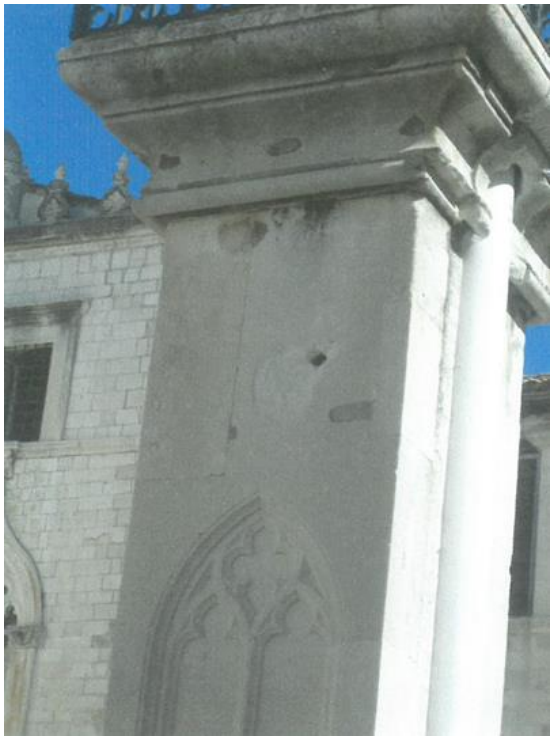

Slike 27, 28. *Detalji stupa prije početka radova sanacije*

Na temelju prikupljene dokumentacije i pregleda stanja, odlučeno je da će se tri dijela stupa – krunište, središnji dio s isklesanim likom viteza te postolje s tri stube − povezati u jednu cjelinu korištenjem modernih materijala, i to s ciljem zadržavanja njegove funkcije – nošenja stijega sa zastavom[187]. Planirano je umetanje zatege u sredini čime bi stup stekao otpornost na jake horizontalne sile koje na njega djeluju zbog nošenja jarbola i zastave[188]. Trebalo je ukloniti i željezni klin umetnut u 19. stoljeću koji je značajno utjecao na stvaranje pukotina, odnosno, odstraniti sve željezne elemente, kao i sve ostale materijale koji su korišteni prilikom popravaka, te ih zamijeniti epoksom[189]. Budući da su glavni uzrok oštećenja i propadanja stupa drveni stijeg i zastava koje nosi, donesena su tri moguća rješenja na zadani problem, i to: a) smanjenje visine jarbola s 13 na 10 m, b) smanjenje formata zastave s 5x2,5 m na 4x2 m ili c) smanjenje visine jarbola s 13 na 11 m i smanjenje formata zastave s 5x2,5 m

[187] Sonja Seferović, 5. siječnja 2007., str. 42
[188] Isto, str. 42
[189] Zavod za obnovu Dubrovnika, Projekt sanacije, Građevinski fakultet Sveučilišta u Splitu, 2003., str. 6

na 4,5x2,25[190]. Ključan faktor bio je ispitati na mikrolokaciji moguće utjecaje vjetra na jarbol i zastavu[191]. S obzirom na opseg radova, odlučeno je da će biti demontirano tijelo stupa koje će se podizanjem odvojiti od temeljnog dijela[192]. Zatim se ono imalo postaviti u vodoravan položaj na podlogu od drvenih greda (sl. 29), trebalo je izvaditi željezni trn te napraviti kroz tijelo stupa centralnu bušotinu okvirne dubine od 4 m.

Slika 29. *Demontaža stupa*

Veoma je bitna stavka projekta bila postizanje vertikalnosti zatege koja je trebala biti provučena kroz bušotinu, i to uz odstupanje od maksimalno 1 mm[193]. Određeno je da će za vrijeme radova Orlando biti pohranjen u poseban prostor koji je trebao zadovoljavati mikroklimatske uvjete te imati temperaturu iznad 18 stupnjeva[194]. Stup je tako premješten u prostor Biskupske palače, a bila je to ujedno i prva demontaža spomenika nakon 180 godina, odnosno, nakon naleta bure koja ga je srušila 1825. godine. Prije podizanja i premještanja tijela stupa izvršena je demontaža metalne ograde i završnog vijenca.

Radovi su započeli 3. studenog 2006. godine. Demontaža i sanacija stupa iskorištene su za izradu silikonskog kalupa koji se danas čuva u drvenom sanduku na predziđu ispred kule Puncjela[195]. Izradio ga je restaurator Đivo Dražić i to da bi se, u slučaju bilo kakvih problema,

[190] Isto, str. 53
[191] Intervju s Đivom Dražićem o Orlandovom stupu, https://www.youtube.com/watch?v=SoXsxDGXA90 (pristup stranici 30. rujna 2020.)
[192] ZOD, Projekt sanacije, Građevinski fakultet Sveučilišta u Splitu, 2003., str. 6
[193] Isto, str. 8
[194] Sonja Seferović, 5. siječnja 2007, str. 42
[195] Zavod za obnovu Dubrovnika, Završno izvješće o izvedenim radovima sanacije, Dragan Čoro, 2006.-2007., str. 1

uz pomoć njega mogao napraviti odljev, a onda i replika[196]. Iz Završnog izvješća dobiven je uvid u opseg i tijek radova.

Slika 30. *Demontaža tašela na zapadnoj strani*

Slika 31. *Presijecanje metalnog trna*

Stup je demontiran, izvađeni su trnovi iz temeljnog dijela i tijela stupa (sl. 31, 32), temeljni dio je saniran injektiranjem temeljnog tla te su izbušene centralne bušotine kroz tijelo stupa i u temeljni dio[197] (sl. 33). Međutim, nakon bušenja sonde kroz tijelo stupa koja je trebala biti centrična utvrđen je njen otklon od 20 mm, pa je proširena na promjer od 130 mm kako bi se u nju mogla pravilno, odnosno, centrično ugraditi zatega[198].

[196] »Orlando-žilavi vitez kojeg bi natezanja mogla dokusuriti«, 13.02.2014., Mrežna stranica *Dubrovniknet.hr*, http://old.dubrovniknet.hr/novost.php?id=28739#.X3Rj9sIzbDc (pristup stranici 30. rujna 2020.)
[197] Vidi u: ZOD, Završno izvješće o izvedenim radovima sanacije, Dragan Čoro, 2006.-2007.
[198] Isto, str. 5

Slike 32, 33. *Odvojeno tijelo stupa s vidljivim presječenim trnovima; Bušenje centralne bušotine*

Izvedeni su i restauratorski zahvati, i to: mehaničko čišćenje crnih kora (sl. 34, 35), uzimanje uzoraka kamena u svrhu laboratorijskih istraživanja, uklanjanje svih „novih“ materijala upotrijebljenih prilikom popravaka, ispiranje skulpture vodom, ponovno povezivanje labilnih i odlomljenih dijelova, ponovno postavljanje starih dobrih tašela, nabavka novih komada kamena za tašeliranje i njihova ugradnja, uklanjanje tanjih naslaga prljavštine pjeskarenjem, zapunjanje pukotina i fuga cementnim mortom te retuširanje pojedinih zakrpa i fuga[199].

[199] Vidi u: Zavod za obnovu Dubrovnika, Izvješće o restauratorskim zahvatima, 24. travnja 2007., str. 3

Slike 34, 35 . *Detalj skulpture prije i nakon uklanjanja naslaga crne kore*

Orlando je vraćen na glavni gradski trg 29. siječnja 2007. godine (sl. 36). Prilikom montaže u tijelo stupa ugrađena je spomenuta zatega od inox čelika (sl. 37) koja se trebala naviti s gornje i donje strane. Međutim, prilikom njezinog navijanja u temeljni dio došlo je do blokade, tako da je donji dio ostao nenavijen[200] (sl. 38). Nije se usvojio prijedlog ojačanja nenavijenog dijela, već je dio zatege usađen u temeljno tlo zapunjen epoksidnom smolom te je potom temeljni dio spojen s tijelom stupa (sl. 39).

Slika 36. *Montaža stupa*

Slika 37. *Ugradnja središnje zatege*

[200] ZOD, Završno izvješće o izvedenim radovima sanacije, Dragan Čoro, 2006.-2007. str. 5

Slika 38. *Nenavijeni dio nakon montaže* Slika 39. *Lijepljenje spojnih površina*

Sljedeća radnja bila je zalijevanje centralne zatege, također epoksidnom smolom. Važno je ovdje naglasiti da epoksidna smola pri očvršćivanju razvija toplinu, a s obzirom na to da je bušotina kroz tijelo stupa proširena te ju je bilo potrebno zaliti s većom količinom smole, javio se opravdan strah o mogućem negativnom utjecaju na kamen[201]. Stoga je zalijevanje smolom provedeno u dva koraka u vremenskim intervalima od po 12 sati. Naposlijetku je montiran i završni vijenac, prethodno saniran i restauriran, navijen je gornji centralni vijak te je preostali dio zaliven epoksidnom smolom. Geodetske snimke u dva su navrata pokazale da zatega od inox čelika ugrađena u tijelo stupa ima nagib od 1,2 cm prema istoku[202]. Ponovno je ugrađen postojeći jarbol i podignuta zastava. Svi su radovi dovršeni 16. travnja 2007.

No, već nekoliko mjeseci nakon radova uočene su još veće i šire pukotine. Na istočnoj se strani stupa postojeća vertikalna pukotina proširila i povećala, tada, za barem 20 cm u visinu, a na sjevernoj se pojavila nova pukotina između donjih ekstremiteta viteza te preko postamenta. Pritom je došlo do velikog prijepora između projektanata, izvođača i stručnog nadzora. Đivo Dražić, restaurator koji je sudjelovao u spornoj obnovi, naveo je kako se središnja zatega, postavljena kroz stup gotovo dijagonalno, u dnu nalazila u relativnom centru, ali je na vrhu stupa uočen značajan otklon u smjeru jugozapada, zbog čega je na kraju zatega stegnuta s gornje strane i prisilno centrirana[203]. Ta je informacija kontradiktorna s podatkom iz Završnog izvješća u kojem se navodi da je zatega nagnuta prema istoku. Dražić je istaknuo i upotrebu neadekvatnih alata poput improviziranog krunastog svrdla koji su uzrokovali dodatne vibracije i doprinjeli širenju već postojećih mikropukotina, a osvrnuo se i na kamen

[201] Isto, str. 7
[202] Isto, str. 5
[203] »Orlando-žilavi vitez kojeg bi natezanja mogla dokusuriti«, 13.02.2014., Mrežna stranica *Dubrovniknet.hr*, http://old.dubrovniknet.hr/novost.php?id=28739#.X3Rj9sIzbDc (pristup stranici 30. rujna 2020.)

korišten za unutarnje tašeliranje[204]. Naime, restaurator tvrdi da prije ubacivanja dvaju novih valjkastih kamenih elemenata nije napravljena analiza postojećeg kamena kako bi se izabrao najkompatibilniji, već je korišteno ono što je pronađeno „usput“[205]. Međutim, u Završnom izvješću naglašava se kako je korišten kamen istovjetan izvornom, s deponije Društva prijatelja dubrovačke starine[206]. Projektanti su kao glavni problem naveli promjene projekta tijekom izvedbe sanacije, izvođači su „okrivili“ temperaturne promjene, dok je stručni nadzor naglasio nepotpunosti i nejasnoće u projektu, kao i pogrešne ulazne podatke o broju trnova unutar stupa, poteškoće u realizaciji tehnološkog rješenja sanacije te izbor materijala za koji nije provedena stručna revizija[207]. Kako bi se odredio uzrok novonastalih, kao i pogoršanje postojećih pukotina IGH je 2007. napravio laboratorijska ispitivanja. Ona su podijeljena na a) određivanje karakteristika i kvalitete materijala korištenog u sanaciji i b) modelsko ispitivanje na modelu kamena. Dobivenim rezultatima provedenih ispitivanja u Zavodu za betonske i zidane konstrukcije potvrđeno je da je glavni uzrok nastajanja novih i povećanja postojećih pukotina temperaturni rad u kombinaciji s odabranim konceptom sanacije i korištenim materijalima[208]. Iz svega ovoga se može zaključiti da je već „načeto“ stanje kamenog bloka Orlandovog stupa u kombinaciji s pogrešnim projektom i, moguće, nestručnom izvedbom iz 2003.-2007. godine svakako presudilo spomeniku i dovelo ga u stanje u kojem danas iščekuje svoju daljnju budućnost i sudbinu.

[204] Intervju s Đivom Dražićem o Orlandovom stupu, https://www.youtube.com/watch?v=SoXsxDGXA90 (pristup stranici 30. rujna 2020.)
[205] Isto
[206] ZOD, Završno izvješće o izvedenim radovima sanacije, Dragan Čoro, 2006.-2007., str. 4
[207] Vidi u: Zavod za obnovu Dubrovnika, Izvještaj o računskom i modelskom ispitivanju, IGH Hrvatske, 2007., str. 4
[208] Isto, str. 28

9. PREGLED STANJA I OŠTEĆENJA

U ovom poglavlju dat će se uvid u aktualno stanje i oštećenja Orlandovog stupa. Na temelju opisanih prethodnih intervencija, kao i pregleda stručne literature o degradaciji kamena općenito, pokušat će se postaviti hipoteze o nekima od uzroka oštećenja. Za opis stanja usporedno su korištene fotografije Orlandovog stupa snimljene u rujnu 2020. godine te fotografije i arhitektonski 3D snimak postojećeg stanja kojeg je 2014. godine izradila Vektra Varaždin.

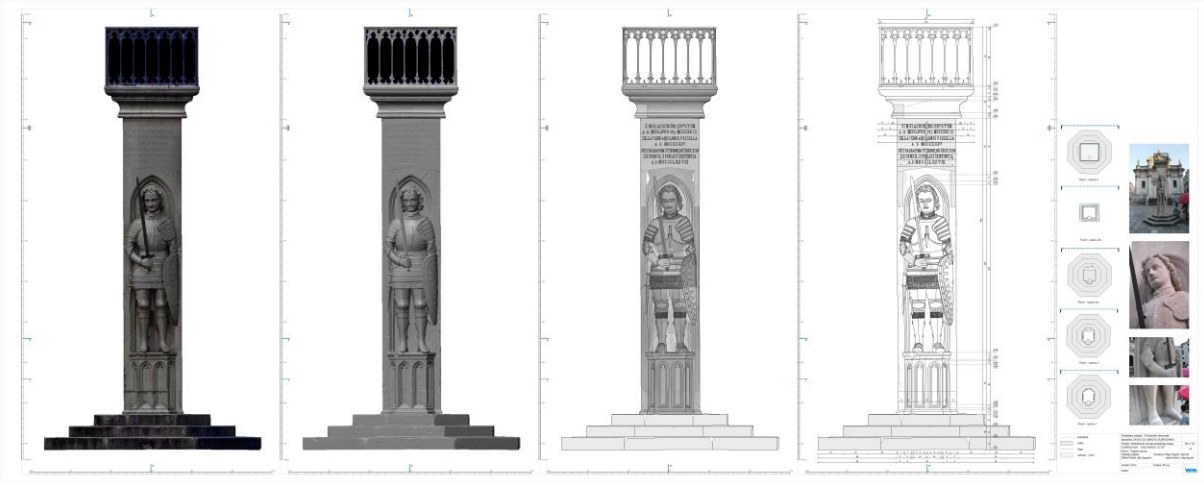

Slika 40. *Orlandov stup, pogled na sjevernu stranu*

Slika 41. *Spoj između starog i novog dijela kamena na postamentu*

Na sjevernoj strani stupa, u njegovom podnožju, vidljiva je ravna horizontalna linija koja se proteže cijelom širinom stupa te prelazi na njegove bočne strane (sl. 41). Tu se, kao što je već spomenuto, radi o oštećenju spomenika iz 19. stoljeća.

Drugim riječima, linija označava spoj između gornjeg, izvornog i donjeg, novoisklesanog dijela stupa. Sljedeće oštećenje koje se može primijetiti gledajući odozdo prema gore pukotina je koja se prožima preko postolja te između donjih ekstremiteta viteza (sl. 42). Ona je uočena nakon sanacije stupa provedene 2007. godine. Iako se ne može se sa sigurnošću utvrditi uzrok navedenog oštećenja, postoje dvije mogućnosti.

Prva dolazi u obzir ako pretpostavimo istinitost tvrdnje Điva Dražića o prisilnom centriranju krivo postavljene zatege kroz tijelo stupa. Ako je zatega zaista bila naknadno centrirana, onda ona nužno teži povratku u svoj primarni položaj. Pritom se unose dodatne sile u materijal te dolazi do pucanja.

Slika 42. *Pukotina preko postamenta i između nogu viteza*

Drugi uzrok pukotine možemo potražiti u nužnoj prekomjernoj upotrebi epoksidnih smola s obzirom na proširivanje centralne bušotine kroz tijelo stupa. Moguće je da su one, kako je već navedeno, oslobodile veću količinu topline od optimalne te uzrokovale raspucavanje kamena.

Slika 43. *Detalj- pukotina preko oklopa i desnog ramena*

Na sjevernoj strani mogu se uočiti i manje pukotine koje obuhvaćaju vitezov oklop, štit i desno rame, a prelaze i na sam stup (sl. 43). Čine se kao nastavak spomenute pukotine koja se širi od postolja. Kod rukava se primjećuje rez koji se odnosi na zamjenu Orlandove izgubljene šake iz 1878. godine (sl. 43). S lijeva i desna, poviše Orlandove glave, postoje manje zakrpe od cementnog morta. Općenito, ugradnja cementnog morta u kamen nije dobro rješenje jer je on izvor topivih soli (sadrži natrijev karbonat) koje mogu izazvati oštećenja kamena. Vodonepropustan je, odnosno, ima jako nisku poroznost zbog čega sprječava slobodan protok vlage unutar zida. Uz to, često uzrokuje pucanje, s obzirom na to da je tvrđi i krući od kamena[209]. Na sjeveroistočnoj strani vijenca vidljiv je manji tašel, vjerojatno umetnut prilikom njegove sanacije i restauriranja 2007. godine. Orlando ima rez na lijevom obrazu, a gotovo cijela površina njegovog lica je izbrazdana (sl. 44), kao i pojedini drugi dijelovi skulpture i stupa općenito.

[209] Vidi u: Branko Crnković, Ljubo Šarić, 2003., str. 332

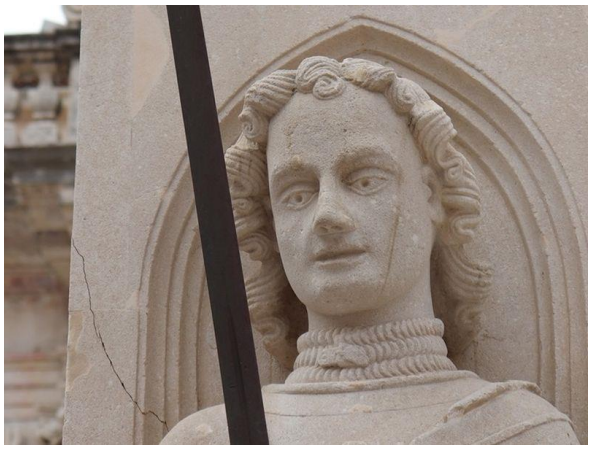

Slika 44. *Orlandov stup, detalj lica*

To je posljedica njegovog smještaja na otvorenom, zbog čega je izložen djelovanju vode i vlage. Uz prirodne procese propadanja materijala, ovdje se vjerojatno radi o eroziji. Naime, jaki udari kiše uzrokuju mehaničko izbijanje slabije vezanih čestica (sedimenata) s površine kamena, kao i kemijsko otapanje vapnenca ugljičnom kiselinom sadržanom u kiši[210]. To može rezultirati nastankom specifičnih rupičastih oštećenja neprirodno bijele boje, posebno ako kod sedimentnih stijena dođe do ispadanja fosilnih ostataka[211]. U uglovima stupa na nekoliko mjesta zamjećuje se gubitak materijala.

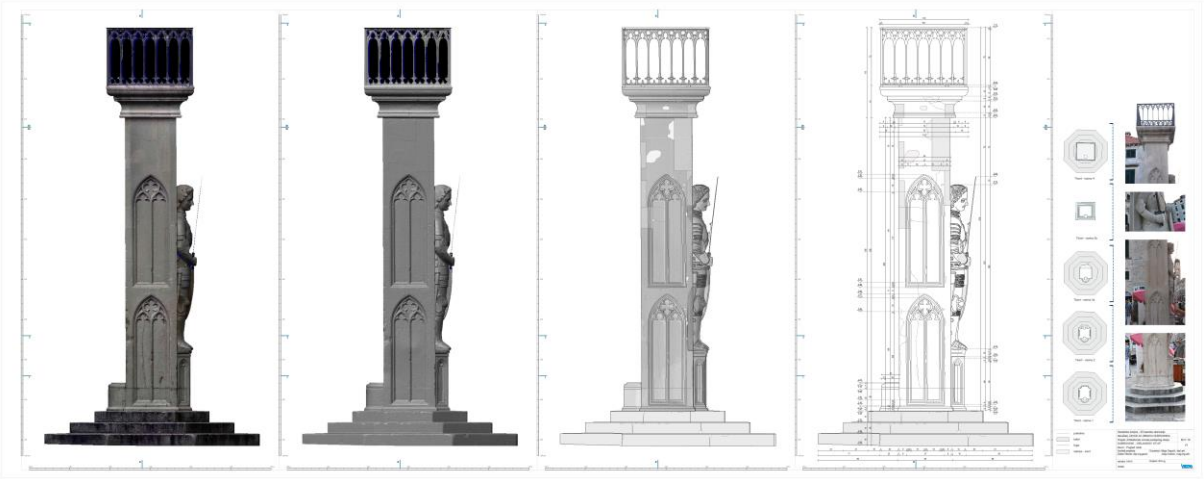

Slika 45. *Orlandov stup, pogled na istočnu stranu*

Na istočnoj, bočnoj strani stupa najveće oštećenje predstavlja duga vertikalna pukotina koja se proteže kroz obje gotičke bifore (sl. 46). Istovjetna pukotina postoji i na zapadnoj strani stupa. Do njih je došlo 2002. godine nakon odluke Gradskog vijeća da se na Orlanda postavi viši stijeg sa zastavom koja je imala površinu od čak 18m^2, a postojala je čak i ideja da zastava bude istaknuta cijele godine[212]. Treba podsjetiti na to da je jedna od primarnih funkcija

[210] Veronika Meštrović Šaran, Zoran Boban, 2014., str. 56
[211] Véronique Vergès-Belmin (ed.), 2008., str. 30
[212] Sonja Seferović, 5. siječnja 2007., str. 42

Orlandovog stupa oduvijek bila nošenje stijega sa zastavom, što je samo po sebi problematično.

Slika 46. *Vertikalna pukotina na istočnoj strani stupa*

Kad tome pribrojimo jake nalete vjetra na ovom području, od kojih je jedan uzrokovao i rušenje stupa početkom 19. stoljeća, možemo dobiti odgovor o uzroku postojećih oštećenja. Naime, stijeg je puno viši od stupa, a zastava također ima veliku površinu, što, u kombinaciji s naletima vjetra i silama koje uslijed njih djeluju stvara preveliko opterećenje na konstrukciju. Zbog toga se događa i veće naprezanje u materijalu koje je vjerojatno rezultiralo pojavom vertikalnih pukotina s obje strane.

Gornji dio istočne strane stupa tašeliran je na pet mjesta – tri s lijeve i dva s desne strane, od kojih je tek jedan veći u gornjem desnom kutu. Vidljive su i dvije zakrpe od cementnog morta. Dva su tašela izvedena i na uglovima vijenca, a na njemu je detektirana i jedna pukotina (sl. 47).

Slika 47. *Istočna strana, detalj- tašeli i zakrpe od cementnog morta*

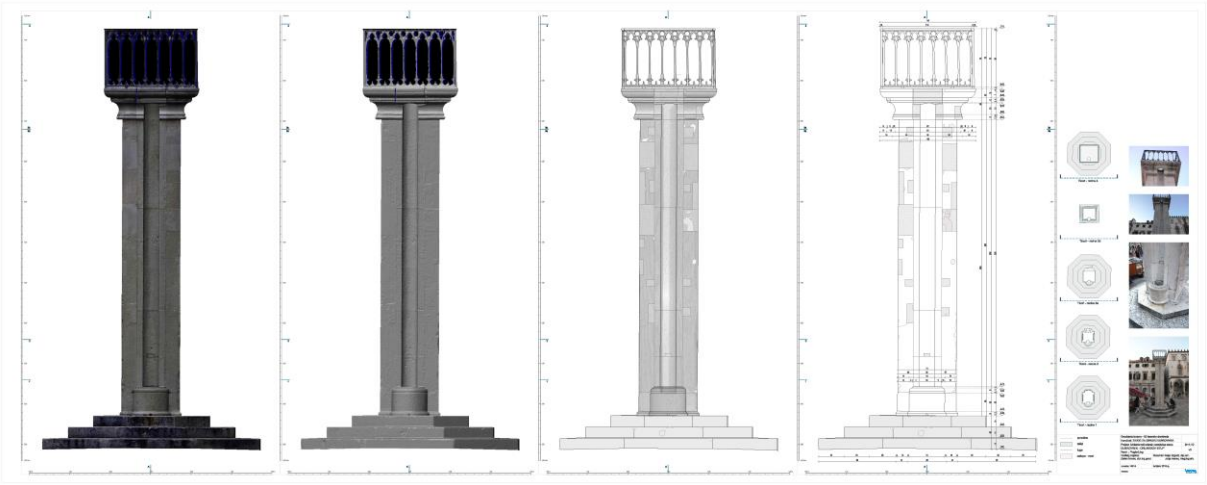

Slika 48. *Orlandov stup, pogled na južnu stranu*

Južna, začelna strana stupa na prvi je pogled u najboljem stanju, s tek manjim pukotinama u donjem dijelu stupa, kao i tašelima umjerene veličine dužinom cijelog stupa te jednim većim na vijencu.

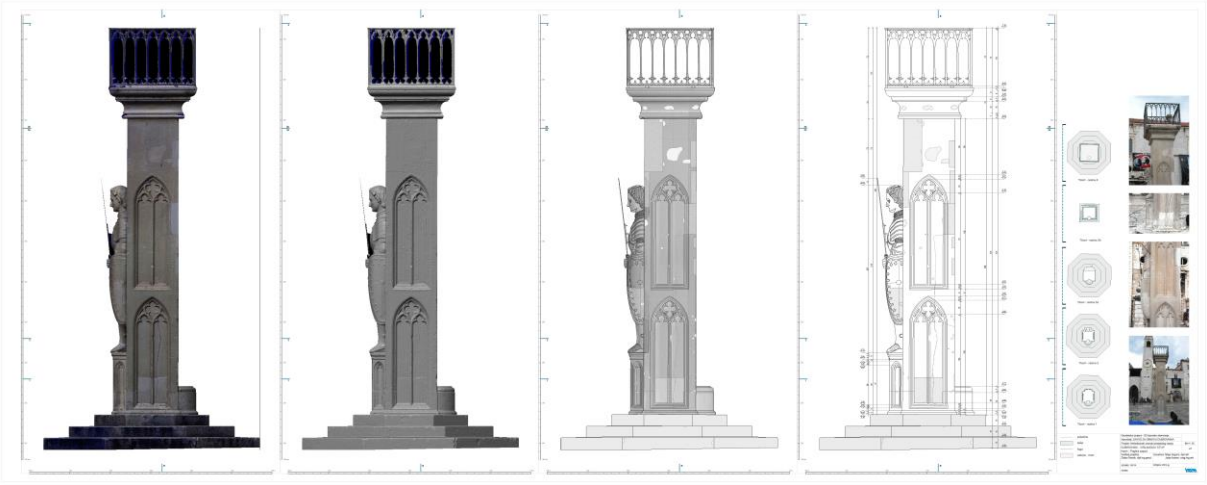

Slika 49. *Orlandov stup, pogled na zapadnu stranu*

Na zapadnoj strani stupa naglašena je pukotina istovjetna onoj prethodno opisanoj na istočnoj strani. Stup je tašeliran na više mjesta. Jedan veliki tašel vidljiv je u samom podnožju tijela stupa, ali ih je najviše izvedeno u gornjoj polovici (sl. 50, 51). Iako u Izvješću o restauratorskim radovima stoji da je kamen za tašeliranje odabran prema petrografskim karakteristikama, ovdje su razlike između izvornih i novih dijelova poprilično izražene. Treba podsjetiti da je prilikom zamjene oštećenog kamena uvijek važno odabrati istovrstan kamen ili, pak, onaj koji je po izgledu i svojstvima najbliži izvornom. U vrhu stupa ponovno su prisutne dvije zakrpe od morta pravilnog oblika, jedna veća i jedna manja.

Slika 50. *Pogled na zapadnu stranu stupa*

Slika 51. *Detalj- gornji dio stupa*

Iz pregleda stanja spomenika vidljivo je da se on nalazi u jako lošem stanju. Od pet osnovnih kategorija oštećenja prema ICOMOS-u, na stupu su zabilježene tri, i to: pukotine, gubitak materijala i promjena boje[213]. Može se, nadalje, zaključiti da su kod Orlandovog stupa mnogo dominantniji unutrašnji uzroci propadanja. Tako su zamijećeni mogući pogrešan izbor kamena prilikom tašeliranja, neprikladna upotreba drugih materijala poput zakrpa od cementnog morta i željeznog trna te problemi s izvedbom konstruktivnih dijelova, odnosno, pogrešna odluka o sanaciji stupa umetanjem zatege i zalijevanjem velikom količinom epoksidnih smola, što je prouzrokovalo nove pukotine, kao i proširenje već postojećih.

Ipak, postoje i brojne olakotne okolnosti koje se odnose na razloge zbog kojih Orlando nije toliko podložan vanjskim utjecajima unatoč činjenici da je već šest stoljeća smješten na otvorenom. Iz ovoga su izuzeti djelovanje kiše koja je uzrokovala izbrazdanost površine na određenim mjestima i djelovanje vjetra koje je samo produbilo već postojeći problem nošenja teškog stijega i zastave. Naime, može se reći da je na Orlanda ipak povoljno djelovalo podneblje u kojem se nalazi. Za početak, u Dubrovniku, kao gradu na krajnjem jugu Hrvatske, nisu izražene velike oscilacije u temperaturi. Ona se gotovo nikad ne spušta ispod nule, zbog čega stup kroz vrijeme nije bio podložan oštećenjima uzrokovanima ciklusima smrzavanja i otapanja koji mehanički razaraju kamen[214]. Nadalje, Dubrovnik nema razvijenu industriju te

[213] Véronique Vergès-Belmin (ed.), 2008., str. 2
[214] Branko Crnković, Ljubo Šaran, 2003., str. 37

se u neposrednoj blizini spomenika ne odvija nikakav promet, tako da se u atmosferu ne otpušta značajna količina štetnih plinova i lebdećih čestica koji u kombinaciji s vodom stvaraju kisele kiše. Unatoč tome što je pregledom stanja u sklopu restauratorskih zahvata 2007. godine detektirana pojava crnih kora, nije se radilo o drastičnom oštećenju te su iste uklonjene bez poteškoća. Treba istaknuti i da su na Orlandu, unatoč neposrednoj blizini morske vode, bili prisutni minimalni tragovi štetnih soli[215]. Ipak, u destrukciji Orlandovog stupa u svakodnevnom životu veliku ulogu ima i ljudski faktor. Kao grad jedinstvene kulture i povijesti, Dubrovnik se nalazi na popisu UNESCO-ove svjetske baštine od 1979., a samim time je svake godine jedna od omiljenih destinacija stotinama tisuća turista. Posljedično, koncentracija ljudi u staroj gradskoj jezgri prelazi njezine stvarne kapacitete, što se negativno odražava i na spomenik koji ima istaknuto mjesto u gradskom prostoru. Tako smo često svjedoci destruktivnog postupanja prema Orlandu u vidu sjedenja i odmaranja na njegovom postolju, iskrivljavanja mača i, u najekstremnijim slučajevima, pokušaja penjanja na njegovo krunište (sl. 52, 53). Sve to upućuje na nerazumijevanje i neosjetljivost prema kulturnoj baštini, prema kojoj bi se trebalo odnositi s najvećim mogućim poštovanjem.

Slike 52, 53. *Uloga čovjeka u degradaciji Orlandovog stupa*

[215] ZOD, Izvješće o restauratorskim zahvatima, 24. travnja 2007., str. 16

10. ISTRAŽIVANJA I RADOVI U TIJEKU

Tek je nakon šest godina od intervencije koja je produbila postojeće i generirala nove probleme Orlandovog stupa probuđen veći interes za njegovo očuvanje i sprječavanje daljnjeg propadanja. Tako se iz Programa obnove Zavoda za obnovu Dubrovnika iz 2014. godine doznaje da je u planu izrada dokumentacije potrebne za daljnje istražne, restauratorske i sanacijske radove, kao i za izradu kopije[216].

Slika 54. *Snimanje Orlandovog stupa, Vektra Varaždin*

U sklopu izrade dokumentacije, tvrtka Vektra Varaždin iste je godine izvršila mikroskeniranje spomenika, koristeći nerazornu tehnologiju 3D lasera (sl. 54). Tako su dobivene digitalizirana arhitektonska snimka postojećeg stanja s detaljnim i preciznim mjerama svih dijelova građevine te trodimenzionalni model stupa kao nužni preduvjeti daljnjim specijalističkim radovima[217]. Nadalje je, po zahtjevu Konzervatorskog odjela u Dubrovniku, formiran stručni tim koji je izradio Stručnu studiju – ekspertizu o stanju i načinu sanacije Orlandovog stupa u povijesnoj jezgri Dubrovnika, a ona je početkom 2015. predana Konzervatorskom odjelu u Dubrovniku te potom i Ministarstvu kulture[218]. Iste godine, UNESCO se u sklopu izvješća o dubrovačkoj gradskoj jezgri osvrnuo na problematiku Orlandovog stupa te apelirao na što hitniju intervenciju i rješavanje problema propadanja. Preporučena je izrada spomenutog konzervatorskog izvješća u kojem bi se objasnile sve prethodne intervencije i prezentirale mogućnosti njegovog daljnjeg održavanja i stabilizacije[219]. Ministarstvo kulture očitovalo se u srpnju 2016. i ponudilo smjernice za sanaciju i izradu replike[220]. Tako je krajem 2018. godine

[216] Zavod za obnovu Dubrovnika, Program obnove za 2014. godinu, https://zod.hr/lang/13/user_files/made/zod_ostalo/program%20obnove/Program%20obnove%20za%202014.%20godinu/1418637034_493_mala_PROGRAM%20OBNOVE%20SPOMENI%C4%8CKE%20CJELINE%20DUBROVNIKA%20ZA%202014%20-%20rebalans%20.pdf (pristup stranici 8.listopada 2020.)

[217] Zavod za obnovu Dubrovnika, Arhitektonski snimak postojećeg stanja, Vektra Varaždin, 2014.

[218] Zavod za obnovu Dubrovnika, Program obnove za 2016. godinu, https://zod.hr/lang/13/user_files/toni/program%202016..pdf (pristup stranici 8. listopada 2020.)

[219] Report on the UNESCO-ICOMOS reactive monitoring mission to Old City of Dubrovnik, Croatia from 27 October to 1 November 2015, UNESCO World Heritage Centre, 2015., https://whc.unesco.org/en/documents/141053 (pristup stranici 8. listopada 2020.)

[220] Zavod za obnovu Dubrovnika, Program obnove za 2018. godinu, https://zod.hr/lang/13/user_files/toni/2018/program_2018.pdf (pristup stranici 8. listopada 2020.)

ponovno provedeno 3D lasersko skeniranje postojećeg stanja prema kojem je izrađena projektna dokumentacija, a projekt sanacije povjeren je Hrvatskom restauratorskom zavodu s kojim je ugovoreno i postavljanje skele[221] (sl. 55, 56).

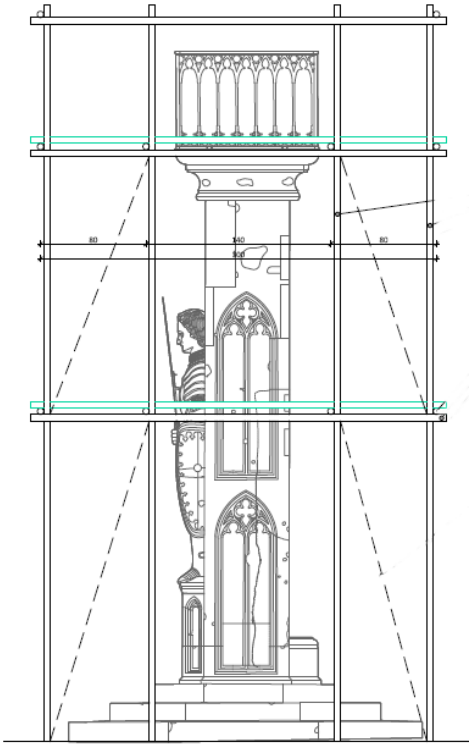

Slike 55, 56 . *Zaštitna skela i njezino postavljanje*

Skela je oko Orlanda postavljena u siječnju 2019., i to s ciljem njegove zaštite od okolnih aktivnosti i neizbježnog pojačanog protoka ljudi u ljetnim mjesecima, odnosno, radi umanjivanja rizika od daljnjih oštećenja. Dogovorena je suradnja Hrvatskog restauratorskog zavoda s Laboratorijem za ispitivanje konstrukcija Građevinskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu. Oni su nabavili uređaje za mjerenje i proveli njihovo laboratorijsko testiranje. Statički monitoring pukotina na Orlandu započeo je u lipnju 2019. godine, kada je *in situ* postavljeno i aktivirano sedam uređaja, šest senzora i jedan kontrolni, čiji je cilj pratiti ekspanziju pukotina i ukupno stanje konstrukcije[222] (sl. 57). Monitoring je preuvjet svih budućih radova na spomeniku, s obzirom na to da će njegovi rezultati dati smjernice za restauriranje. Naglašeno je da ga treba provoditi u periodu od barem godinu dana kako bi se

[221] Hrvatski restauratorski zavod, Orlandov stup u Dubrovniku, http://www.h-r-z.hr/index.php/aktualno/novosti-i-obavijesti/3852-orlandov-stup-u-dubrovniku (pristup stranici 8. listopada 2020.)
[222] Isto

promatrala dinamika širenja vertikalnih pukotina u svim vremenskim razdobljima[223]. Pomaci i temperatura snimaju se svakih sat vremena.

Slika 57. *Senzori za statički monitoring*

U veljači 2020. u Dubrovnik su pozvani stručnjaci ICCROM-a i UNESCO-a, koji su zajedno s predstavnicima Ministarstva kulture, HRZ-a i ZOD-a pregledali Orlanda i svu povijesnu dokumentaciju te donijeli generalne preporuke i smjernice za daljnje postupanje[224]. Također, ICCROM je savjetovao primjenu dodatnih mjerenja i dijagnostike kako bi se buduće odluke mogle donijeti s još većom sigurnošću[225]. Prvi neslužbeni rezultati predstavljeni su u lipnju 2020., nakon godinu dana trajanja monitoringa. Dr. sc. Vinka Marinković, voditeljica projekta konzerviranja i restauriranja, objasnila je kako je dosadašnji nadzor pokazao pomake u konstrukciji stupa, ali da oni nisu toliko radikalni koliko se očekivalo jer iznose tek okvirnih 0,22 mm[226]. Nadalje, pokazalo se kako su pukotine zimi u mirovanju, dok se pomaci događaju pri visokim temperaturama u ljetnim mjesecima. Marinković je navela kako Orlando trenutno nije u neposrednoj opasnosti od urušavanja, zbog čega nije potrebno nepromišljeno djelovati i vršiti zahvate prije nego što bude zaključen dvogodišnji monitoring[227]. Dana 29. lipnja 2020. izvedena je prenamjena skele na način da je Orlando napokon postao vidljiv prolaznicima (sl. 58, 59). Demontaža drvene obloge skele i postavljanje željezne ograde izvršeni su kako bi se

[223] Dubravka Marjanović Ladašić, »Orlandov stup: oštećenja su velika, ali replika neće trebati«, u: *Slobodna Dalmacija*, 13.6.2020., str. 21
[224] HRZ, Orlandov stup u Dubrovniku, http://www.h-r-z.hr/index.php/aktualno/novosti-i-obavijesti/3852-orlandov-stup-u-dubrovniku (pristup stranici 8. listopada 2020.)
[225] Dubravka Marjanović Ladašić, 13.6.2020., str. 21
[226] Razgovor s dr. sc. Vinkom Marinković iz HRZ-a
[227] Isto

spomenik izložio sunčevoj svjetlosti. Tako će se moći vidjeti na koji način jake temperaturne fluktuacije utječu na ponašanje pukotina[228]. Mjerni instrumenti su nadopunjeni i ostaju na istom mjestu, a monitoring se nastavlja do lipnja 2021. godine.

Slika 58. *Prenamjena skele*

Slika 59. *Pogled na Orlandov stup kroz skelu*

[228] Isto

11. BUDUĆNOST SPOMENIKA I PITANJE PREZENTACIJE

Na samom početku potrebno je naglasiti da je zbog istraživanja i mjerenja u tijeku Orlandova sudbina još uvijek neizvjesna. Stoga će se dati tek pregled različitih opcija restauriranja te iznijeti prijedlog o mogućem najboljem rješenju za njegovu budućnost.

Dr.sc. Vinka Marinković je u očitovanju o aktualnom stanju stupa nakon provedenog jednogodišnjeg monitoringa izjavila kako su u razmatranju čak tri različite tehničke metode sanacije stupa. Prva je od njih najblaža, odnosno, najmanje invazivna. Radi se, naravno, o konzerviranju i restauriranju Orlanda *in situ*, bez pomicanja. Druga je mogućnost demontaža spomenika, njegovo konzerviranje i restauriranje u radionici te povratak na izvorno mjesto. Naglašeno je da će se Orlando, u slučaju da ostane na Luži, nužno nastaviti promatrati i nakon restauriranja, a donesene su i određene preporuke o načinu odnošenja prema spomeniku nakon zahvata[229]. Razmatra se i postavljanje sigurnosne ograde. S druge strane, gotovo je sigurno da se jarbol i zastava više neće postavljati, s obzirom na to da djelovanje vjetra na jarbol i u budućnosti može uzrokovati značajna oštećenja na već oslabljenom spomeniku[230]. Treća je opcija svakako najradikalnija, a odnosi se na demontažu izvornog Orlandovog stupa, izradu replike te njezino montiranje na glavni gradski trg. U tom bi se slučaju izvornik konzervirao i restaurirao u radionici te potom pohranio na za to predviđenom mjestu, odnosno, muzealizirao[231].

Voditeljica projekta naglasila je kako su stručnjaci iz Hrvatskog restauratorskog zavoda i ICCROM-a najskloniji prvoj metodi jer je primarni cilj sanirati Orlanda i osposobiti ga za daljnji život na najneinvazivniji mogući način. No, vrlo je moguće da će rezultati istraživanja pokazati da takav pristup sanaciji neće biti dostatan[232]. Unatoč optimizmu i težnji za primjenom prve metode, brojni su stručnjaci apelirali na nužnost demontaže izvornog spomenika i njegove muzealizacije. Tako je SER.CO.TEC. u zaključku izvješća o ispitivanju i privremenoj sanaciji iz 2003. godine istaknuo kao preporuku kako bi izvornik bilo dobro skloniti u muzej, a na njegovom mjestu postaviti repliku. Naglasili su da će samo na taj način „buduća pokoljenja imati mogućnost da vide dobro sačuvani izvorni spomenik i biti zahvalni današnjoj generaciji na trudu da se sačuva arhitektonska i povijesna autentičnost

[229] Dubravka Marjanović Ladašić, 13.6.2020., str. 21
[230] Razgovor s dr. sc. Vinkom Marinković iz HRZ-a
[231] Isto
[232] Isto

Dubrovnika“[233]. Isti stav zauzeo je i IGH. Prema njihovu mišljenju, stup je već i prije sporne intervencije 2007. godine trebalo demontirati i premjestiti u zaštićeni prostor, a na njegovo mjesto postaviti faksimil. Isto su mišljenje izrazili i nakon ispitivanja uzroka tada novonastalih pukotina[234]. UNESCO je u izvješću iz 2015. predstavio dvije opcije: konzerviranje *in situ,* koja podrazumijeva da se jarbol sa zastavom nakon intervencije više nikada ne smije podignuti te demontažu i muzealizaciju izvornika uz izradu replike na koju bi se onda mogla podizati i zastava[235]. Navedeno je kako je druga opisana opcija već jednom izvedena u Dubrovniku. Radi se o *Zelencima*, dvama brončanim figurama koje su stoljećima udarale u zvono na dubrovačkom zvoniku, sve dok 1920-ih godina nisu restaurirane i premještene u Knežev dvor, a na njihovo mjesto postavljene replike[236].

Za odlučivanje o Orlandovoj budućnosti od iznimnog je značenja osvijestiti njegovu posebnost koja je za Dubrovčane višestruka. Njegova povijesna vrijednost leži u činjenici da je podignut u specifičnim okolnostima rastuće Republike, u razdoblju kojeg se građani Dubrovnika i danas s ponosom prisjećaju. U tom kontekstu simbolizira, s jedne strane, vječno slavljenu slobodu i nepokorivost, a s druge povezanost sa Sigismundom, odnosno, pripadnost srednjoeuropskom kulturnom krugu. Umjetnički je važan jer predstavlja nova strujanja i poticaje doba u kojem je nastao, kao i tranziciju skulpture u sferu zemaljskog, oblikovane rukom, u to vrijeme, jednog od najistaknutijih kipara na istočnojadranskoj obali. Orlando ima i društvenu komponentu, s obzirom na to da je stoljećima sudjelovao u životu grada kao budni promatrač i sudionik u svim zbivanjima, kultovima i ceremonijama. Do nedavno je imao i uporabnu vrijednost, i to u vidu nošenja zastave, čime je kroz stoljeća bio vjesnik svih političkih promjena. Ipak, možda je njegova najveća vrijednost ona emotivna. Orlando je sudjelovao u oblikovanju prošlosti i sadašnjosti grada, bio je svjedok promjena koje su se u njemu događale, a unatoč svim nedaćama koje su ga zadesile i danas nepokorivo stoji na istom mjestu. Tako ovaj srednjovjekovni vitez kao čuvar svih uspomena podsjeća Dubrovčane na neka prošla slavna vremena te čini sastavni dio njihovog identiteta, zbog čega su mu posebno naklonjeni.

[233] ZOD, Ispitivanje i sanacija konstrukcije, SER.CO.TEC, 2003., str. 64
[234] ZOD, Izvještaj o računskom i modelskom ispitivanju, IGH Hrvatske, 2007., str. 28
[235] Report on the UNESCO-ICOMOS reactive monitoring mission to Old City of Dubrovnik, Croatia from 27 October to 1 November 2015, UNESCO World Heritage Centre, 2015., https://whc.unesco.org/en/documents/141053 (pristup stranici 9. listopada 2020.)
[236] Hrvatski restauratorski zavod, Priča o dubrovačkim »Zelencima«, http://www.h-r-z.hr/index.php/djelatnosti/konzerviranje-restauriranje/metal/219-dubrovaki-rzelencil (pristup stranici 9. listopada 2020.)

Iz svih ovih razloga gotovo je nemoguće zamisliti da ga posjećujemo na bilo kojem mjestu različitom od njegove prirodne pozicije. No, unatoč velikoj privrženosti Orlandu, spomenik koji danas okovan stoji na Luži sa svim svojim ranama svjedoči o tome da se o njemu možda ipak nismo brinuli s dovoljnom pažnjom. Prije daljnjih razmatranja, potrebno je naglasiti da je problematika Orlandovog stupa jako osjetljiva te da još uvijek nedostaju konkretni rezultati i znanstvene činjenice na temelju kojih bi se mogao formirati argumentiran stav. Unatoč tome, u ovom trenutku smatramo da je njegova najbolja šansa za opstanak upravo primjena one najradikalnije metode, odnosno, njegova demontaža i muzealizacija jer na taj način nadolazeće generacije neće ostati zakinute za poznavanje ovog slavnog dubrovačkog spomenika. Ako se stručnjaci odluče na navedenu opciju, vjerojatno će se raditi novi faksimil koji će onda biti postavljen na isto mjesto, s obzirom na to da silikonski kalup već postoji. Ipak, zanimljiva je primjedba restauratora Điva Dražića koji je iznio prijedlog da se, umjesto faksimila, napravi jedno posve novo autorsko djelo, naravno, uz zadane smjernice[237]. Tako bi se buduće generacije možda divile nekom novom kiparskom ostvarenju na isti način na koji se mi danas divimo Orlandu. Međutim, pitanje je u kojoj je mjeri takvo nešto uopće moguće unutar povijesne gradske jezgre, u kojem bi se smjeru išlo u realizaciji ideje te na kakvu bi recepciju takvo djelo naišlo. Zbog svega navedenog to nam se ne čini vjerojatnom opcijom. Budući da valja pričekati završetak monitoringa, pitanje načina sanacije i prezentacije spomenika zasad ostavljamo otvorenim. Na temelju prikupljenih znanstvenih rezultata donijet će se konačan sud i odrediti daljni postupci koji će definirati Orlandovu budućnost i sudbinu.

[237] Intervju s Đivom Dražićem o Orlandovom stupu, https://www.youtube.com/watch?v=SoXsxDGXA90 (pristup stranici 30. rujna 2020.)

12. ZAKLJUČAK

Orlandov stup koji već punih šest stoljeća stoji na Luži u sebi krije priču o dugoj i slavnoj dubrovačkoj prošlosti. Podignut je 1419. godine kao simbol slobode i uzdizanja samopouzdanja ove male, ali rastuće republike koja se, unatoč stalnim previranjima u njezinom neposrednom okruženju, uspjela održati u miru i suprotstaviti svim tekućim opasnostima. Iz arhivskih dokumenata koji govore o podizanju spomenika saznajemo kako je na istom mjestu već ranije postojao stup čiju je funkciju naslijedio i Orlando. Ipak, o njemu nema puno podataka, tako da ne znamo sa sigurnošću je li i na njemu bio isklesan lik viteza. Kroničari u svojim zapisima donose legendu u kojoj je Orlando 783. godine pritekao gradu u pomoć pri navali Saracena. Iako oni smatraju da je već u to vrijeme postojao stup s njegovim likom na suprotnom dijelu grada, do danas nisu pronađena znanstvena uporišta toj tvrdnji. Orlandov stup predstavlja početak novih umjetničkih strujanja, kao i novog shvaćanja u kojem skulptura postaje izraz samopotvrđivanja. U tom vidu radi se o prvom javnom spomeniku koji izlazi u otvoreni gradski prostor, označivši tako tranziciju iz sfere vjerskog u sferu zemaljskog. Izradio ga je lombardski majstor Bonino di Milano, kojemu je djelo pripisano tek sredinom prošlog stoljeća na temelju kronološkog slaganja arhivskih dokumenata i usporedbe s drugim ostvarenjima oblikovanima njegovom rukom. Iako nije bio natprosječno nadaren, o čemu svjedoči i sam Orlandov stup, Bonino je ovim djelom odredio polazište s kojeg kreće novi program umjetničkog oblikovanja grada. Osim isticanja nepokorivosti Republike, Orlando označava zaštitu Sigismunda Luksemburškog, a samim time i političke veze sa srednjom Europom. Upravo preko kontakata s ugarskim dvorom Dubrovčani otkrivaju simboliku viteza Rolanda koji u Njemačkoj u to vrijeme doživljava pretvorbu iz književnog u fizički vidljiv simbol. Preuzimanjem tog motiva, Orlando u Dubrovniku afirmira vlastiti identitet pojačane simbolike, isticanja cjelokupne državne samostalnosti. Teško je odrediti parametre koji bi definirali što se sve može uvrstiti pod Rolandov stup. Ovi su kipovi podizani diljem Europe u različitim razdobljima, a dubrovački je Orlando najjužniji takav primjer. Najveće sličnosti pokazuje s Rolandovim stupom u Bremenu, no oblikovno je ipak puno skladniji i odmjereniji od njega i od ostalih srodnih mu stupova. Ovaj srednjovjekovni vitez kroz povijest je u velikoj mjeri sudjelovao u životu grada. Na njemu su se oglašavale odluke, služio je za kažnjavanje prijestupnika, a do nedavno je nosio i stijeg za državnu zastavu. Orlando je preživio burnu povijest i značajna oštećenja. Prvo dokumentirano i najveće oštećenje pretrpio je 1825. godine kad ga je srušila bura, nakon čega je pedeset godina zaboravljen ležao u Kneževom dvoru. Vraćen je na glavni gradski trg

1878. godine te su na njemu izvršene prve restauratorske intervencije. Kroz 20. stoljeće doživio je nekoliko manjih popravaka koji, nažalost, nisu dokumentirani te o njima imamo tek oskudne podatke. U Domovinskom je ratu bio okovan oslikanim daskama kako bi ga se zaštitilo od propasti. Najveći izazov i poteškoće tijekom pisanja rada bili su prikupljanje dokumentacije i pokušaj objektivnog sagledavanja različitih aspekata i problema njegove sanacije iz 2006./2007. godine. U navedenom su postupanju vidljive mane konzervatorsko-restauratorske prakse, s obzirom na to da se pokazalo kako su nedostatna istraživanja i loša komunikacija struke presudile spomeniku i dovele ga u stanje ugrožene egzistencije u kojem danas čeka svoju sudbinu. Orlando ima značajne strukturne pukotine koje su u velikoj mjeri posljedica loših odluka i neadekvatne izvedbe, s puno manje izraženim vanjskim uzrocima propadanja. Trenutno je u tijeku monitoring koji će u lipnju 2021. donijeti finalne rezultate i smjernice za obnovu. Nadamo se da će se na osnovu znanstveno utemeljenih činjenica pronaći najbolje moguće rješenje za opstanak ovog vrijednog spomenika te da će Orlando – izvornik ili replika – na Luži ponosno dočekivati mnoge buduće generacije.

13. IZVORI

13.1. Arhivski izvori

1. Zavod za obnovu Dubrovnika, Ispitivanje i sanacija konstrukcije, SER.CO.TEC, 2003.

2. Zavod za obnovu Dubrovnika, Projekt sanacije, Građevinski fakultet Sveučilišta u Splitu, 2003.

3. Zavod za obnovu Dubrovnika, Završno izvješće o izvedenim radovima sanacije, Dragan Čoro, 2006.-2007.

4. Zavod za obnovu Dubrovnika, Izvješće o restauratorskim zahvatima, 24. travnja 2007.

5. Zavod za obnovu Dubrovnika, Izvještaj o računskom i modelskom ispitivanju, IGH Hrvatske, 2007.

6. Zavod za obnovu Dubrovnika, Arhitektonski snimak postojećeg stanja, Vektra Varaždin, 2014.

13.2. Internetski izvori

1.Hrvatski restauratorski zavod, Orlandov stup u Dubrovniku, http://www.h-r-z.hr/index.php/aktualno/novosti-i-obavijesti/3852-orlandov-stup-u-dubrovniku (pristup stranici 8. listopada 2020.)

2. Hrvatski restauratorski zavod, Priča o dubrovačkim »Zelencima«, http://www.h-r-z.hr/index.php/djelatnosti/konzerviranje-restauriranje/metal/219-dubrovaki-rzelencil (pristup stranici 9. listopada 2020.)

3. Intervju s Đivom Dražićem o Orlandovom stupu, https://www.youtube.com/watch?v=SoXsxDGXA90 (pristup stranici 30. rujna 2020.)

4. »Orlando-žilavi vitez kojeg bi natezanja mogla dokusuriti«, 13.02.2014., Mrežna stranica Dubrovniknet.hr, http://old.dubrovniknet.hr/novost.php?id=28739#.X3Rj9sIzbDc (pristup stranici 30. rujna 2020.)

5. Report on the UNESCO-ICOMOS reactive monitoring mission to Old City of Dubrovnik, Croatia from 27 October to 1 November 2015, UNESCO World Heritage Centre, 2015., https://whc.unesco.org/en/documents/141053 (pristup stranici 8. listopada 2020.)

6. Zavod za obnovu Dubrovnika, Program obnove za 2014.godinu, https://zod.hr/lang/13/user_files/made/zod_ostalo/program%20obnove/Program%20obnove%20za%202014.%20godinu/1418637034_493_mala_PROGRAM%20OBNOVE%20SPOMENI%C4%8CKE%20CJELINE%20DUBROVNIKA%20ZA%202014%20-%20rebalans%20.pdf (pristup stranici 8. listopada 2020.)

7. Zavod za obnovu Dubrovnika, Program obnove za 2016. godinu, https://zod.hr/lang/13/user_files/toni/program%202016..pdf (pristup stranici 8. listopada 2020.)

8. Zavod za obnovu Dubrovnika, Program obnove za 2018. godinu, https://zod.hr/lang/13/user_files/toni/2018/program_2018.pdf (pristup stranici 8. listopada 2020.)

13.3. Razgovor

1. Razgovor s dr. sc. Vinkom Marinković iz Hrvatskog restauratorskog zavoda

14. POPIS LITERATURE

1.Gabrijela Bijelić, »Sve za zdravlje Orlandova stupa«, u: *Slobodna Dalmacija*, Dubrovnik, 17.12.2019., str. 15

2. Camillo Boito, *Spomenik kao knjiga : spisi o arhitekturi, kulturi i restauriranju : 1861 - 1886* / tekstove odabrao, priredio i komentirao Marko Špikić ; s talijanskog prevela Ana Vukadin, Zagreb : Disput, 2013.

3. Branko Crnković, Ljubo Šarić, *Građenje prirodnim kamenom*, Zagreb: Institut građevinarstva Hrvatske, 2003.

4. Franko Ćorić, „Prilog poznavanju historicističkih intervencija na dubrovačkoj Divoni 1888. - 1892.“, u: *Portal. Godišnjak Hrvatskog restauratorskog zavoda 4,* (2013.), str. 37-47.

5. Filip de Diversis, *Dubrovački govori u slavu ugarskih kraljeva Sigismunda i Alberta*, (ur.) Zdenka Janeković Römer, Dubrovnik-Zagreb: Zavod za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku, 2000.

6. Filip de Diversis, *Opis slavnoga grada Dubrovnika*, (ur.) Zdenka Janeković Römer, Zagreb: Dom i svijet, 2004.

7. Rudolf Eitelberger von Edelberg, *Srednjovjekovni umjetnički spomenici Dalmacije u Rabu, Zadru, Ninu, Šibeniku, Trogiru, Splitu i Dubrovniku*, Zagreb: Leykam International, 2009. [pretisak izdanja; prvo izdanje 1884.]

8. Cvito Fisković, *Naši graditelji i kipari XV. i XVI stoljeća u Dubrovniku*, Zagreb : Matica hrvatska, 1947.

9. Cvito Fisković, »Fragments du style romane à Dubrovnik«, u: *Archeologica Iugoslavica 1* (1954), str. 117-137

10. Cvito Fisković, *Prvi poznati dubrovački graditelji*, Dubrovnik: JAZU, 1955.

11. Cvito Fisković, »Zlatno doba Dubrovnika«, u: *Likovna kultura Dubrovnika 15. i 16. stoljeća: znanstveni skup uz izložbu Zlatno doba Dubrovnika,* (ur.) Igor Fisković, Zagreb: Muzejsko galerijski centar, 1991., str. 17-18

12. Igor Fisković, »Boninov reljef sv.Petra u Korčuli«, u: *Peristil, 12./13.*, (1970.), str. 89-95.

13. Igor Fisković, »Kiparstvo«, u: *Zlatno doba Dubrovnika XV. i XVI. stoljeće*, katalog izložbe (Zagreb, Muzejski prostor, Jezuitski trg 4, travanj, svibanj, lipanj 1987., Dubrovnik, Knežev dvor, .srpanj, kolovoz, rujan 1987.), (ur.) Milan Prelog, Zagreb: Muzej MTM, 1987., str. 125-137.

14. Igor Fisković, »Dubrovnik u mijenama stila 15.stoljeća na Jadranu«, u: *Likovna kultura Dubrovnika 15. i 16. stoljeća: znanstveni skup uz izložbu Zlatno doba Dubrovnika*, (ur.) Igor Fisković, Zagreb: Muzejsko galerijski centar, 1991., str. 23-26.

15. Igor Fisković, »Dubrovačka skulptura u sklopu hrvatske baštine«, u: *Dubrovnik, 1*, (1992.), str. 99-122.

16. Igor Fisković, *Reljef renesansnog Dubrovnika*, Dubrovnik: Matica hrvatska, 1993.

17. Igor Fisković, »Gotičko kiparstvo«, u: *Tisuću godina hrvatskog kiparstva*, (prir.) Igor Fisković, Zagreb: Muzejsko galerijski centar, 1997. str. 95-152.

18. Igor Fisković, »Orlandov stup u dubrovačkom kiparstvu«, u: *Orlando− simbol slobode*, katalog izložbe (Dubrovnik, Knežev dvor, 14. 9. 2019.−4. 1. 2020.), (ur.) Pavica Vilać, Dubrovnik: Knežev dvor, 2019., str. 108-144.

19. Branka Franičević, »Orlando i Dubrovnik«, u: Adriana Kremenjaš-Daničić, *Orlandovi europski putovi*, Dubrovnik: Europski dom, 2006., str. 426-432.

20. Božidar Gjukić, *Ratne fotografije /War photographs 1991-1992*, katalog izložbe (prosinac 2009.-veljača 2010.), Dubrovnik: Dubrovački muzeji, 2009.

21. Ivo Grbić, *Srpsko-crnogorska agresija na Dubrovnik 6. XII. 1991*., Dubrovnik, 2016.

22. Alfred Hartenbach, »Rolandovi stupovi u njemačkoj povijesti prava«, u: Adriana Kremenjaš-Daničić, *Orlandovi europski putovi*, Dubrovnik: Europski dom, 2006., str. 257-262.

23. Zdenka Janeković Römer, *Višegradski ugovor, temelj Dubrovačke Republike*, Zagreb: Golden marketing, 2003.

24. Zdenka Janeković Römer, »Dubrovačka Republika u europskim političkim procesima tijekom vladavine Anžuvinaca i kralja Sigismunda Luksemburškog«, u: *Orlando− simbol*

slobode, katalog izložbe (Dubrovnik, Knežev dvor, 14. 9. 2019.−4. 1. 2020.), (ur.) Pavica Vilać, Dubrovnik: Knežev dvor, 2019., str. 16-64.

25. Zdenka Janeković Römer,» Orlando: od klanca Roncesvalles do trga Prid dvorom«, u: *Dubrovnik : časopis za književnost i znanost, 30, br. 2-3*, (2019.),str. 5-21

26. Jukka Jokilehto, *A History of Architectural Conservation*, Oxford: Butterworth-Heinemann, 1999.

27. Ljubo Karaman, *Umjetnost u Dalmaciji XV. i XVI. vijek,* Zagreb: Matica hrvatska, 1933.

28. August Kovačec, »Roland u franačkoj povijesti i njegov lik u starofrancuskoj književnoj legendi«, u: Adriana Kremenjaš-Daničić, *Orlandovi europski putovi,* Dubrovnik: Europski dom, 2006., str. 58-66.

29. Adriana Kremenjaš-Daničić, »Putokaz«, u: Adriana Kremenjaš-Daničić, *Orlandovi europski putovi*, Dubrovnik: Europski dom, 2006., str. 8-18.

30. Adriana Kremenjaš-Daničić, »Orlandovi europski putovi«, u: *Dobro došli u Dubrovnik 2019*, br. 31, (2019.), str. 15

31. Bruno Lucić, »Orlandova godina«, u: *Dubrovački vjesnik*, Dubrovnik, 19.10.2019, str. 12

32. Bruno Lucić, »Orlandova godina završila, monitoring se nastavlja«, u: *Dubrovački vjesnik*, Dubrovnik, 20.12.2019., str. 51

33. Vinicije B. Lupis, »Orlandov stup u likovnoj umjetnosti«, u: *Orlando− simbol slobode*, katalog izložbe (Dubrovnik, Knežev dvor, 14. 9. 2019.−4. 1. 2020.), (ur.) Pavica Vilać, Dubrovnik: Knežev dvor, 2019., str. 150-192.

34. Dubravka Marjanović Ladašić, »Orlandov stup: oštećenja su velika, ali replika neće trebati«, u: *Slobodna Dalmacija*, 13.6.2020., str. 21

35. Predrag Marković, »Bonino da Milano- primus magister ecclesie nove sancti Jacobi«, u: *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji, Vol. 39, No. 1*, (2005.), str. 207-223.

36. B. Martin, C. Wood.[Ser.Ed.]; D. Odgers, A. Henry [Vol.Ed.];C. Burns, D. Jefferson, G. Lott, C. Wood [Prin.Contr.], *Practical Building Conservation:Stone*, English Heritage&Ashgate, Farnham&Burlington, 2012.

37. Matko Matija Marušić, »Dubrovački Orlando: izvori, autori i otvorena pitanja«, u: *Dubrovnik : časopis za književnost i znanost, 30, br. 2-3*, (2019.), str. 48-56.

38. Matko Matija Marušić, »Godina Orlanda«, u: *Dobro došli u Dubrovnik 2019*, br. 31, (2019.), str. 11

39. Milorad Medini, *Starine dubrovačke*, Dubrovnik: Jadran, 1935.

40. Veronika Meštrović Šaran, Zoran Boban, »Konzervacija i restauracija skulptura sa pročelja župne crkve sv. Petra u Supetru na Braču«, u: *Klesarstvo i graditeljstvo, Vol. XXV No. 1-4,* Pučišća, 2014., str. 52-63

41. Ilija Mitić, »Izvještaj o naučno-istraživačkom radu u Saveznoj Republici Njemačkoj«, u: *Ljetopis: za godinu 1964., knjiga 71*, (prir.) Miroslav Karšulin, Zagreb: JAZU, 1966., str. 235-239.

42. Ilija Mitić, »Prilog proučavanju običajnog prava na području Dubrovačke Republike«, u: Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena, knjiga 49, (ur.) Mirko Marković, Zagreb: JAZU, 1983., str. 413-427.

43. Ilija Mitić, *Orlandov stup u Dubrovniku*, poseban otisak Društva prijatelja dubrovačke starine, Dubrovnik, 2007., str. 1-30

44. Ilija Mitić, »Orlandov stup u Dubrovniku«,(ur.) Vinicije B. Lupis, u: *Orlando− simbol slobode*, katalog izložbe (Dubrovnik, Knežev dvor, 14. 9. 2019.−4. 1. 2020.), (ur.) Pavica Vilać, Dubrovnik: Knežev dvor, 2019.,str. 70-102

45. Emanuel Morucci, »Roland−nejednaki lik u Bretanji i Europi«, u: Adriana Kremenjaš-Daničić, *Orlandovi europski putovi*, Dubrovnik: Europski dom, 2006., str. 138-142.

46. Hartmut Müller, »Roland div pred vijećnicom u Bremenu ili o šestogodišnjem Rolandu iz Bremena«, u: Adriana Kremenjaš-Daničić, *Orlandovi europski putovi*, Dubrovnik: Europski dom, 2006., str. 284-289.

47. Ingrid Pavličević, »Orlandov stup u književnoj ostavštini Dubrovnika«, u: *Orlando− simbol slobode*, katalog izložbe (Dubrovnik, Knežev dvor, 14. 9. 2019.−4. 1. 2020.), (ur.) Pavica Vilać, Dubrovnik: Knežev dvor, 2019., str. 198-236.

48. Bernardica Pavlović, »Orlandov stup u Dubrovniku: njegova uloga, mijene i trajanje«, u: Adriana Kremenjaš-Daničić, *Orlandovi europski putovi*, Dubrovnik: Europski dom, 2006., str. 392-400.

49. Marta Perkić, »Rezultati arheoloških istraživanja kod Orlandovog stupa«, u: *Zbornik u čast Ivici Žili. Zbornik radova posvećen je tajniku Matice hrvatske – Ogranak Dubrovnik, arheologu i konzervatoru Ivici Žili*, (ur.) Vinicije B. Lupis, Dubrovnik : Matica hrvatska, Ogranak Dubrovnik, 2011., str. 217-228.

50. Dieter Pötschke, »Rolandovi kipovi u Europi«, u: Adriana Kremenjaš-Daničić, *Orlandovi europski putovi*, Dubrovnik: Europski dom, 2006., str. 205-216.

51. Milan Prelog, »Dalmatinski opus Bonina da Milano«, u: *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji, sv.13*., (1961.), str. 193-215.

52. Ante Rendić-Miočević, »O jednoj glavi „kourosa" iz Dubrovnika«, u: *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu, God. 12-13*, (1980.), str. 181-202.

53. Milan Rešetar, »Slike starog Dubrovnika«, u: *Narodna starina, Vol. 3, No. 8* (1924.), str. 176-189.

54. Sonja Seferović, »Ugroženost jednog od simbola Dubrovnika«, u: *Dubrovački vjesnik*, Dubrovnik, 11. siječnja 2003., str. 8

55. Sonja Seferović, »Izlišna replika Orlandova stupa«, u: *Dubrovački vjesnik*, Dubrovnik, 15. veljače 2003., str. 27

56. Sonja Seferović, »Još o Orlandovom stupu: Iz programa radova sanacije«, u: *Dubrovački vjesnik*, Dubrovnik, 5. siječnja 2007., str. 42

57. Véronique Vergès-Belmin (ed.), ICOMOS-ISCS: *Illustrated glossary on stone deterioration patterns*, Francuska: ICOMOS, 2008.

58. Marija Zaninović-Rumora, »Kameni spomeni starih mjera u Dalmaciji (13.–18. stoljeće)«, u: *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru 58*, (2016.), str. 79-101.

15. POPIS ILUSTRACIJA

Slika 1. ***Reljef sv. Vlaha, detalj s Orlandovim stupom,*** izvor: Orlando− simbol slobode, katalog izložbe (Dubrovnik, Knežev dvor, 14. 9. 2019.−4. 1. 2020.), (ur.) Pavica Vilać, Dubrovnik: Knežev dvor, 2019., str. 152

Slika 2. ***Glava „kourosa“,*** izvor: Ante Rendić-Miočević, »O jednoj glavi „kourosa“ iz Dubrovnika«, u: *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu, God. 12-13,* (1980.), str. 203

Slika 3. ***Orlandov stup sa crkvom sv. Vlaha u pozadini,*** izvor: http://www.tzdubrovnik.hr/get/festa_sv_vlaha_2019/73506/orlandova_godina.html (pristup stranici 13. listopada 2020.)

Slika 4. ***Portal crkve sv. Dominika u Dubrovniku,*** izvor: Igor Fisković, »Prilozi poznavanju gotičkoga graditeljstva u Dubrovniku«, u: *Radovi Instituta za povijest umjetnosti 35,* Zagreb, 2011., str. 31

Slika 5. ***Oltar sv. Dujma u splitskoj katedrali,*** izvor: https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=8676 (pristup stranici 13. listopada 2020.)

Slika 6. ***Eva, šibenska katedrala,*** izvor: https://www.hkv.hr/reportae/lj-krinjar/8262-biser-hrvatske-kulturne-batine-katedrala-sv-jakova-u-ibeniku.html (pristup stranici 13. listopada 2020.)

Slika 7. ***Sv. Petar i sv. Marko, reljefi s oltara sv. Dujma, splitska katedrala,*** izvor: Predrag Marković, »Bonino da Milano- primus magister ecclesie nove sancti Jacobi«, u: *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji, Vol. 39, No. 1,* (2005.), str. 216

Slika 8. ***Orlandov stup,*** izvor: http://www.zoran-jelaca.com/hr/slideshow/4/712 (pristup stranici 10. listopada 2020.)

Slika 9. ***Rolandov stup u Bremenu,*** izvor: https://www.britannica.com/place/Bremen-Germany (pristup stranici 11. listopada 2020.)

Slika 10. ***Roland u Handelslebenu,*** izvor: https://www.flickr.com/photos/89882088@N06/22833418859/ (pristup stranici 12. listopada 2020.)

Slika 11. ***Rolandov stup u Halleu,*** izvor: https://hallespektrum.de/bild-der-woche/halle-foto-der-woche-roland/280789/ (pristup stranici 13. listopada 2020.)

Slika 12. ***Roland u Nordhausenu (kopija),*** izvor: http://www.raymond-faure.com/Nordhausen/Nordhausen_Roland.html (pristup stranici 14. listopada 2020.)

Slika 13. ***Rolandov stup u Rigi,*** izvor: https://www.nordicexperience.com/the-statue-of-roland-and-the-church-of-st-peter-in-riga-latvia-2/?lang=et (pristup stranici 12. listopada 2020.)

Slika 14. ***Mjera dubrovačkog lakta uklesana u podnožje Orlandovog stupa,*** izvor: https://www.theladytravels.com/dubrovnik-myths-and-legends/dubrovnik-old-city-walls-orlandos-column-orlandov-stup-marking-on-step/ (pristup stranici 10. listopada 2020.)

Slika 15. ***Pogled na Lužu i Stradun,*** izvor: https://dubrovacki.slobodnadalmacija.hr/dubrovnik/vijesti/kultura/vinicije-b-lupis-zbog-orlanda-se-dubrovnik-razlikuje-od-drugih-gradova-629615 (pristup stranici 14. listopada 2020.)

Slika 16. ***Fotografija iz vremena prije ponovnog postavljanja Orlandovog stupa,*** izvor: *Orlando− simbol slobode*, katalog izložbe (Dubrovnik, Knežev dvor, 14. 9. 2019.−4. 1. 2020.), (ur.) Pavica Vilać, Dubrovnik: Knežev dvor, 2019., str. 180

Slika 17. ***Detalj tlocrta Dubrovnika iz 1824. s izvornom pozicijom Orlandovog stupa,*** *izvor*: *Orlando− simbol slobode,* katalog izložbe (Dubrovnik, Knežev dvor, 14. 9. 2019.−4. 1. 2020.), (ur.) Pavica Vilać, Dubrovnik: Knežev dvor, 2019., str. 75

Slika 18. ***Detalj Orlandovog lica s restauriranim nosom,*** izvor: Zavod za obnovu Dubrovnika, Ispitivanje i sanacija konstrukcije, SER.CO.TEC, 2003., str. 18

Slika 19. ***Detalj- natpis na Orlandovom stupu,*** izvor: https://pixabay.com/photos/orlando-dubrovnik-croatia-dalmatia-3451029/ (pristup stranici 10.listopada 2020.)

Slika 20. ***Orlando nakon historicističkog restauriranja,*** izvor: *Orlando− simbol slobode,* katalog izložbe (Dubrovnik, Knežev dvor, 14. 9. 2019.−4. 1. 2020.), (ur.) Pavica Vilać, Dubrovnik: Knežev dvor, 2019., str. 174

Slika 21. ***Orlandov stup pod oslikanim daskama,*** izvor: *Orlando− simbol slobode*, katalog izložbe (Dubrovnik, Knežev dvor, 14. 9. 2019.−4. 1. 2020.), (ur.) Pavica Vilać, Dubrovnik: Knežev dvor, 2019., str. 184

Slika 22. ***Raskivanje Orlandovog stupa,*** izvor: *Orlando− simbol slobode*, katalog izložbe (Dubrovnik, Knežev dvor, 14. 9. 2019.−4. 1. 2020.), (ur.) Pavica Vilać, Dubrovnik: Knežev dvor, 2019., str. 188

Slika 23. ***Vertikalna pukotina na zapadnoj strani stupa,*** izvor: Zavod za obnovu Dubrovnika, Ispitivanje i sanacija konstrukcije, SER.CO.TEC, 2003., str. 13

Slike 24, 25, 26. ***Tragovi hrđe na postamentu Orlandovog stupa,*** izvor: Zavod za obnovu Dubrovnika, Ispitivanje i sanacija konstrukcije, SER.CO.TEC, 2003., str. 15-16

Slike 27, 28. ***Detalji stupa prije početka radova sanacije,*** izvor: Zavod za obnovu Dubrovnika, Završno izvješće o izvedenim radovima sanacije, Dragan Čoro, 2006.-2007., str. 12

Slika 29. ***Demontaža stupa,*** izvor: http://old.dubrovniknet.hr/novost.php?id=28739#.X3Rj9sIzbDc (pristup stranici 30. rujna 2020.)

Slika 30. ***Demontaža tašela na zapadnoj strani,*** izvor: Zavod za obnovu Dubrovnika, Završno izvješće o izvedenim radovima sanacije, Dragan Čoro, 2006.-2007., str. 12

Slika 31. ***Presijecanje metalnog trna,*** izvor: Zavod za obnovu Dubrovnika, Završno izvješće o izvedenim radovima sanacije, Dragan Čoro, 2006.-2007., str. 15

Slika 32. ***Odvojeno tijelo stupa s vidljivim presječenim trnovima,*** izvor: Zavod za obnovu Dubrovnika, Završno izvješće o izvedenim radovima sanacije, Dragan Čoro, 2006.-2007., str. 17

Slika 33. ***Bušenje centralne bušotine,*** izvor: http://www.spegra.hr/hr/sanacije/sanacije-kulturne-bastine/orlandov-stup-dubrovnik (pristup stranici 1. listopada 2020.)

Slike 34, 35. ***Detalj skulpture prije i nakon uklanjanja naslaga crne kore,*** izvor: Zavod za obnovu Dubrovnika, Izvješće o restauratorskim zahvatima, 24. travnja 2007., str. 10-11

Slika 36. ***Montaža stupa,*** izvor: Zavod za obnovu Dubrovnika, Završno izvješće o izvedenim radovima sanacije, Dragan Čoro, 2006.-2007., str. 26

Slika 37. ***Ugradnja središnje zatege,*** izvor: Zavod za obnovu Dubrovnika, Završno izvješće o izvedenim radovima sanacije, Dragan Čoro, 2006.-2007., str. 25

Slika 38. ***Nenavijeni dio nakon montaže,*** izvor: Završno izvješće o izvedenim radovima sanacije, Dragan Čoro, 2006.-2007., str. 27

Slika 39. ***Lijepljenje spojnih površina,*** izvor: Završno izvješće o izvedenim radovima sanacije, Dragan Čoro, 2006.-2007., str. 28

Slika 40. ***Orlandov stup, pogled na sjevernu stranu,*** izvor: Zavod za obnovu Dubrovnika, Arhitektonski snimak postojećeg stanja, Vektra Varaždin, 2014.

Slika 41. ***Spoj između starog i novog dijela kamena na postamentu,*** izvor: Zavod za obnovu Dubrovnika, Arhitektonski snimak postojećeg stanja, Vektra Varaždin, 2014.

Slika 42. ***Pukotina preko postamenta i između nogu viteza,*** izvor: Zavod za obnovu Dubrovnika, Arhitektonski snimak postojećeg stanja, Vektra Varaždin, 2014.

Slika 43. ***Detalj- pukotina preko oklopa i desnog ramena,*** izvor: Zavod za obnovu Dubrovnika, Arhitektonski snimak postojećeg stanja, Vektra Varaždin, 2014.

Slika 44. ***Orlandov stup, detalj lica,*** izvor: https://dutv.hr/predlozite-program-za-obiljezavanje-orlandove-godine-do-8-srpnja/ (pristup stranici 10. listopada 2020.)

Slika 45. ***Orlandov stup, pogled na istočnu stranu,*** izvor: Zavod za obnovu Dubrovnika, Arhitektonski snimak postojećeg stanja, Vektra Varaždin, 2014.

Slika 46. ***Vertikalna pukotina na istočnoj strani stupa,*** fotografija: Mara Konjevod, rujan 2020.

Slika 47. ***Istočna strana, detalj- tašeli i zakrpe od cementnog morta,*** izvor: Zavod za obnovu Dubrovnika, Arhitektonski snimak postojećeg stanja, Vektra Varaždin, 2014.

Slika 48. ***Orlandov stup, pogled na južnu stranu,*** izvor: Zavod za obnovu Dubrovnika, Arhitektonski snimak postojećeg stanja, Vektra Varaždin, 2014.

Slika 49. ***Orlandov stup, pogled na zapadnu stranu,*** izvor: Zavod za obnovu Dubrovnika, Arhitektonski snimak postojećeg stanja, Vektra Varaždin, 2014.

Slika 50. ***Pogled na zapadnu stranu stupa,*** izvor: Zavod za obnovu Dubrovnika, Arhitektonski snimak postojećeg stanja, Vektra Varaždin, 2014.

Slika 51. ***Detalj- gornji dio stupa,*** izvor: Zavod za obnovu Dubrovnika, Arhitektonski snimak postojećeg stanja, Vektra Varaždin, 2014.

Slika 52. ***Uloga čovjeka u degradaciji Orlandovog stupa,*** izvor: https://www.tportal.hr/kultura/clanak/monitoring-orlandova-stupa-nije-pokazao-velike-pomake-u-ostecenju-20200615 (pristup stranici 2. listopada 2020.)

Slika 53. ***Uloga čovjeka u degradaciji Orlandovog stupa,*** izvor: https://www.jutarnji.hr/kultura/cuvena-dubrovacka-znamenitost-rapidno-propada-orlandov-stup-puca-treba-ga-hitno-maknuti-3728560 (pristup stranici 5. listopada 2020.)

Slika 54. ***Snimanje Orlandovog stupa, Vektra Varaždin,*** izvor: https://vektra.net/project/dubrovnik-orlandov-stup/ (pristup stranici 7. listopada 2020.)

Slika 55. ***Zaštitna skela i njezino postavljanje,*** izvor: https://www.zod.hr/get/objekti_aktualni/55666/orlandov_stup.html (pristup stranici 10. listopada 2020.)

Slika 56. ***Zaštitna skela i njezino postavljanje,*** izvor: https://www.dubrovnik.hr/vijesti/postavlja-se-zastitna-skela-oko-orlandovog-stupa-i-pocinje-dugi-proces-monitoringa- (pristup stranici 13. listopada 2020.)

Slika 57. ***Senzori za statički monitoring,*** izvor: https://dubrovackidnevnik.net.hr/vijesti/grad/konacan-sud-u-lipnju-2020-usli-smo-na-skelu-pogledajte-kako-trenutno-izgleda-orlandov-stup-foto (pristup stranici 1. listopada 2020.)

Slika 58. ***Prenamjena skele,*** izvor: https://www.liberoportal.hr/foto-libar-zeljka-tutnjevica/dubrovacki-vitez-skinuta-drvena-skela-oko-orlanda-foto- (pristup stranici 30. rujna 2020.)

Slika 59. ***Pogled na Orlandov stup kroz skelu,*** fotografija: Mara Konjevod, rujan 2020.

SUMMARY

This thesis presents an overview of Orlando's Column, one of the most important monuments in Dubrovnik. The Gothic statue was erected on the main town square in 1419 as a symbol of confidence of the newly formed republic, but also as a sign of submission to Sigismund, the Hungarian king with whom the people of Dubrovnik nurtured a special relationship. It is the first public statue in which new artistic concepts were conceived. It was made by Bonino di Milano, who at that time entered the civil service and participated in numerous urban development projects in the city. Dubrovnik's Orlando originates from Germany where statues of the Knight Roland were placed on the main town squares as legal symbols. Although there are certain similarities between them, no German monument served as a model for the Dubrovnik statue. Orlando also had numerous functions in the life of the republic, of which the carrying of the state flag was particularly problematic, since it greatly affected its subsequent damage. The statue had a turbulent past: in 1825 it was blown down by the wind, it was restored and returned to Luža only in 1878, and interventions were made in the 1950s and after the Homeland War. Controversial restoration from 2006/2007 deepened the already existing problems and brought the monument to a state of endangered existence. Since 2019, Orlando has been surrounded by scaffolding and measuring devices have been installed. The monitoring will last until June 2021, and a decision on Orlando's future will be made based on its results.

KEY WORDS: Bonino di Milano, gothic style, public statue, monitoring, Orlando's Column, damage, restoration